

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 5

bron

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 5. Z.d., Antwerpen 1901

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_van002190101_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

Nieuwe Wegen⁺

HET is bijna drie kwart van een eeuw geleden dat de Vlaamsche Beweging ontstond. Het valt niet te ontkennen dat de Vlamingen, gedurende dat lange tijdsverloop, zich ontzaglijk veel moeite hebben gegeven om hun taal weêr in eer te herstellen. Duizende en nogmaals duizende verzoekschriften werden aan regeering, provinciale staten en gemeentebesturen gezonden; duizende en nogmaals duizende vergaderingen en meetings werden gehouden; talloos zijn de vereenigingen die werden gesticht, de weekbladen en tijdschriften die werden uitgegeven tot verdediging van onze taalrechten.

Het oogenblik schijnt gekomen te zijn om een algemeenen blik te werpen op de gezamenlijke werkzaamheden van de flaminganten, en om eene vergelijking te maken tusschen de som arbeid die werd volbracht en de uitkomsten die werden verkregen. Het resultaat van die balans kan samengevat worden in enkele woorden: aan de eene zijde een ontzaglijke som arbeid en moeite, aan de andere zijde vrij onbevredigende vruchten.

Wij hebben, wel is waar, een aantal wetten en verordeningen verkregen, waardoor onze taalrechten, althans ten deele, erkend worden en waardoor vele van onze taalgreven hersteld werden.

+ Voordracht gehouden in de Studentenvereeniging *Geen Taal, Geen Vrijheid* te Brussel. (December 1900.)

Wanneer men den tekst van die wetten en verordeningen leest, maakt het den indruk alsof er schier geen reden tot klagen meer bestond, althans wat bestuurlijke en gerechtelijke zaken betreft. Een aandachtiger onderzoek van die wettelijke bepalingen brengt ons reeds tot de ontdekking dat men meermalen de deur heeft opengelaten voor bijzondere gevallen en uitzonderingen, waardoor een aanzienlijk gedeelte van hetgeen met de eene hand werd geschonken dadelijk met de andere hand teruggenomen werd. En indien wij onderzoeken op welke wijze de wetten betreffende het gebruik van het Nederlandsch wezenlijk toegepast worden, ontdekken wij dat er tusschen de werkelijkheid en de voldoening die ons op het papier geschonken werd, een groote afstand bestaat. Het is ons allen bekend, dat b.v. vele ambtenaren, vooral hogere ambtenaren, het Nederlandsch onvolkomen of in 't geheel niet kennen, en dientengevolge onbekwaam zijn om aan de wet te gehoorzamen. Die ambtenaren worden daardoor in een vrij moeilijken toestand gebracht: zij verzinnen allerlei middeltjes om zich aan het volbrengen van hun *plicht* te onttrekken: zij doen een beroep op de beleefdheid van de Vlamingen om het gebruik van het Fransch toe te laten, dus om afstand te doen van hun recht. Ofwel zij ontbieden een beambte van lageren rang om als tolk te dienen en houden zich daarbij volkomen onberispelijk, doch met een gezicht en met gebaren, die beteekenen dat zij zich beschouwen als de onschuldige en beklagenswaardige slachtoffers van de *extravagances flamingantes*; - ofwel zij verstaan onvolkomen wat hun gezegd wordt, en antwoorden steeds onberispelijk, doch in een schier onverstaanbare taal. Aldus ondervindt de Vlaming, die doodeenvoudig gebruik maakt van een recht dat hem door de wet wordt gewaarborgd, bij ieder gelegenheid dat hij een onaangenaam, onbeleefd, extravagant mensch is; gestadig wordt aan den Vlaamschen burger te kennen gegeven dat het noodig is afstand te doen van zijn recht om fatsoenlijk te zijn.

Veel erger zijn die gevallen, waarin op een brutale wijze de wet wordt verkracht: voorbeelden van openlijken opstand tegen de wet in zake van taal zijn wel is waar in de laatste jaren minder talrijk geworden. Nochtans worden dergelijke daden thans nog gepleegd: aldus kunnen de Gentenaren sedert ongeveer een jaar gadeslaan op welke wijze in hunne stad de wet over het gebruik van het Nederlandsch in de burgerwacht door het artilleriekorps wordt verkracht, precies alsof willekeur alleen bestond. Sommige leden van dat korps, die de toepassing van de wet hebben geëischt, hebben zich daardoor allerlei onaangenaamheden op den nek gehaald.

Wij willen hier terloops doen opmerken, dat de Vlaamsche wetten aldus zijn geworden tot eene leerschool, waar de ambtenaren allerlei middelen en middeltjes leeren verzinnen om de uitvoering van 's lands wetten te dwarsboomen, en waar de Vlamingen slapheid, karakterloosheid en gelatenheid leeren beschouwen als burgerlijke deugden. Er ontstaat reden tot bezorgdheid, wanneer men nadenkt over den zedelijken invloed van een dergelijke leerschool.

De vraag is nu wie de schuld draagt van dien toestand. Wanneer men op een vergadering van Vlaamschgezinden, eenige mooie volzinnen uitgalmt over de Waalsche onverdraagzaamheid, over de fransquillonsche dwingelandij, en daarbij Breidel en de Coninc aanroept en van de klauwen van den Vlaamschen leeuw spreekt, en tevens aan de toehoorders, voor de zooveel honderdste maal mededeelt dat zij schandelijk geslachteerd worden en dat het moet en zal ophouden, mag men op langdurige toejuichingen rekenen. Indien men daarenboven de menschen uitnoodigt om deel te nemen aan een betooging, b.v. een stoet of een optocht, wordt men beschouwd als een onvermoeibaar verdediger van de rechten van het Vlaamsche volk, en de menschen, die aan zoo een stoet hebben deelgenomen, zijn overtuigd dat het door dergelijke

middelen is dat men de Waalsche dwingelandij en wat dies meer zal overwinnen, en dat ze zich dus zeer verdienstelijk hebben gemaakt.

Wanneer men daarentegen de meening uitspreekt dat de Walen en fransquillons niet alleen de schuld dragen van den onaangename toestand waarin de Vlamingen zich bevinden; - dat de Vlamingen zelf daaraan grootendeels schuld hebben, en dat de schuld niet kan geschoven worden op den rug van de Vlaamsche volksmassa, die geenszins de beschuldiging van onverschilligheid verdient, doch zeer weinig vermag, omdat zij gebukt gaat over haren dagelijkschen arbeid en in onwetendheid en onmacht gedompeld blijft; - wanneer men beweert dat *vele* eigenlijke flaminganten aan de werkzaamheden der Vlaamsche beweging een onpractische richting geven en aldus onbewust bijdragen om den hooger geschetsten treurigen toestand te doen voortduren en een nuttelooze verkwisting van krachten veroorzaken, - dan loopt men groot gevaar minder bijval te oogsten. En nochtans is dit de waarheid.

De Vlaamsche Beweging heeft zich tot nog toe veel te veel beziggehouden met het bestrijden van het Fransch en veel te weinig met het bevorderen van het Nederlandsch. Terwijl men zegepralen behaalde op den vijand bleef 's lands akker grootendeels braak liggen: na de zegepralen verkeert men in hongersnood en de vijand veroverd of koopt weêr het gewonnen gebied. Veel te dikwijls gebeurt het, dat de flaminganten bij het naderen van de verkiezingen elkander met hardnekkigheid bestrijden, - met meer woede en bitterheid dan door de franschgezinden wordt gedaan, omdat de flaminganten, in ieder partij, als het ware de voorwacht vormen, die vooral met de kiespropaganda is gelast. Juist ten gevolge van hunne onbekendheid met de volkstaal zijn de meeste fransquillons tot onwerkzaamheid veroordeeld. Terwijl de flaminganten elkander de haren plukken blijven de franschgezinde

heeren rustig in hun zetel zitten; - ofwel zij komen achter de schermen bijeen om een maatschappij tot bevordering der Fransche taal in Vlaamsch-België op te richten.⁽¹⁾

De krachten, die de flaminganten aldus in dienst stellen van de verschillende partijen, wegen vrij goed tegen elkander op, doen elkander te niet en worden dus nutteloos verkwist.

Indien wij, flaminganten, het hoog maatschappelijk belang van de Vlaamsche beweging beter begrepen, zouden wij minder scherp tegenover elkander staan en ons minder laten gebruiken als politieke worstelaars. Wij zouden daarentegen werken om *rechtstreeks* ons doel te bereiken, - te meer daar het weleens gebeurt, dat politieke mannen, die aan de flaminganten hun zegepraal verschuldigd zijn, *na de verkiezing* verklaren dat het onmogelijk is hunne vlaamschgezinde beloften te houden.

Laten wij echter niet langer beknibbelen, te meer daar vele vlaamschgezinden sedert enkele jaren hebben ingezien dat de strijd op een veel doelmatiger wijze kan gevoerd worden dan vroeger werd gedaan. Laten wij dus liever onderzoeken wat kan verricht worden: daaruit zal van zelf blijken waarin wij verkeerd hebben gehandeld en vooral wat wij hebben verzuimd.

Wij spraken zooeven van het maatschappelijk belang van de Vlaamsche Beweging: tot nog toe hebben de flaminganten vooral eene zijde van dat belang ingezien, nl. de dringende noodzakelijkheid dat alle ambtenaren in het Vlaamsche land het Nederlandsch zouden machtig zijn. Dit is zeker een punt van hoog belang, want gestadig rijzen practische bezwaren op en ontstaat misverstand wanneer de ambtenaren en het publiek elkander niet verstaan, en daarenboven wordt de Vlaming daardoor allengs onbewust in de meening gebracht dat hij een vreemdeling is in zijn eigen land.

(1) B.v. de *Société flamande pour la vulgarisation de la langue française* te Gent.

Er is echter meer: het Vlaamsche volk heeft nog andere behoeften. Het moet op hetzelfde peil worden gebracht als de naburige volkeren; het moet meêgaan met de groote wereldbeschaving van onzen tijd; het moet leeren denken, al was het slechts om andere genoegens te leeren smaken dan het verblijf in de kroeg, waar het thans zijn geld en zijne gezondheid laat. Met andere woorden: het moet onderwezen, veredeld, voorgelicht worden. Men meene niet dat de belangen van den geest en van het gemoed hier alleen op het spel staan; de stoffelijke belangen zijn hierin eveneens betrokken.

Laten wij onderzoeken in welken toestand het Vlaamsche volk zich thans bevindt, en bezoeken wij in de eerste plaats onze groote nijverheidsgestichten, b.v. de groote fabrieken te Gent: wij zien dat in vele gevallen, Waalsche of vreemde werklieden de beter betaalde plaatsen bekleeden waartoe meer kennis wordt vereischt; die plaatsen ontnemen zij aan evenveel Vlamingen die met zwaarderden arbeid gelast blijven en minder verdienen. Waar de nijverheid nieuwigheden invoert neemt zij zeer dikwijls hare toevlucht tot niet Vlaamsche werkkrachten, omdat de Vlaamsche werklieden meestal met nieuwe doen wijzen onbekend, met moderne vakkennis zeer karig bedeeld zijn. Op dit oogenblik zien wij b.v. in talrijke fabrieken van het Vlaamsche land, niet Vlaamsche werklieden aankomen en verblijven om electricische toestellen te plaatsen, terwijl men onder de arbeiders, die ter plaatse IN OVERVLOED voorhanden zijn, de noodige elementen onmogelijk vinden kan, - *omdat zij niet voldoende in de gelegenheid werden gesteld die nieuwe nijverheid aan te leeren*. In dit geval evenals in zoovele andere zijn de Vlamingen ten achteren, met het natuurlijk gevolg dat zij moeten toekijken, terwijl het beter betaalde werk althans ten deele door anderen wordt verricht.

Het is bekend, dat het Vlaamsche land, dat thans meer en meer overbevolkt wordt, een gedeelte zijner arbeiders, die in het

land zelf geen werk vinden, naar de naburige streken en voornamelijk naar de Waalsche provincien en naar Frankrijk uitzendt. Laten wij die uitwijkende Vlamingen volgen, en nagaan welk lot hun te wachten staat. Zullen zij nu ook op hunne beurt de betere plaatsen gaan bekleeden? Over 't algemeen is het omgekeerde het geval.

Laten wij ze volgen naar Noord-Frankrijk: te Rijsel b.v. vinden de Vlamingen zonder veel moeite werk in de nijverheid, omdat zij zeer vlijtig en werkzaam zijn; de plaatsen die zij bekleeden zijn echter over 't algemeen de allerlaagste; het loon dat zij ontvangen is betrekkelijk karig omdat hun de noodige vakkennis ontbreekt. Het is niet zonder een gevoel van schaamte dat wij moeten hooren dat te Rijsel, het gedeelte van de stad waar de Vlamingen in grooten getale wonen, het armoedigste en het ellendigste is van de gansche stad.

Laten wij meereizen met de treinen die uit Oost-Vlaanderen de Vlaamsche arbeiderskudden naar Henegouwen voeren: de havelooze koelies worden gebracht naar de steengroeven en de koolmijnen, waar zij zich moeten tevreden stellen met eene plaats op de laagste sport van de maatschappelijke ladder. Nemen wij den trein die 's morgens te 4.05 uit Aalst of te 4.45 ure uit Gent naar Brussel vertrekt: de lange rij derde-klasse-wagens blijft voor ieder dorp stilstaan, en laadt telkens een troepje arme lompe arbeiders op; 's morgens vroeg, te 6 uur, worden zij uitgestort in de hoofdstad, waar zij den ganschen dag zullen arbeiden voor een karig loon.

Bij den Vlaming ontstaat een gevoel van afgunst, van verbittering dat hij niet onderdrukken kan, wanneer hij daarentegen te Gent en elders, net gekleede, fatsoenlijke werklieden uit andere streken ziet aankomen, en verneemt dat zij te Gent meer verdienen dan de Vlamingen in Henegouwen en in Frankrijk, doodeenvoudig omdat zij vakkennis bezitten die aan de Vlamingen meestal ontbreekt.

Niets is gemakkelijker dan dit alles toe te schrijven aan de inferioriteit van het Vlaamsche ras, zooals dikwijls wordt gedaan, ofwel aan de overbevolking. Niets is gemakkelijker dan aldus het noodlot verantwoordelijk te maken voor den heerschenden toestand: op die wijze kan men zich verontschuldigen, wanneer men de zaken met gevouwen armen aanschouwt, zonder pogingen aan te wenden om tusschen te komen.

In hoeverre een dusgenoemde inferioriteit van het Vlaamsche ras hier in het spel is kunnen wij zonder moeite nagaan: daartoe is b.v. een reisje van Gent naar Terneuzen voldoende.

Laten wij b.v. te Kluizen of te Selzate of in andere Oost-Vlaandersche gemeente aan de Nederlandsche grens gedurende een paar uren met de bewoners praten, en daarna te voet onze reis voortzetten over de grens, naar Sas van Gent, Philippine en Sluiskil, en aldaar eveneens met de bewoners kennis maken. Het verschil is treffend en voor ons diep vernederend: ten Noorden van de politieke grens staat de bevolking ongetwijfeld hooger, wat de geestesontwikkeling betreft. De taal is er zuiverder en rijker, de landbouwers lezen meer en zijn in 't algemeen beschaafder dan in Vlaanderen. *En nochtans kan hier van een verschil in het ras geen sprake zijn!*

De statistiek bevestigt volkomen den indruk dien men op een dergelijke reis ontvangt. In Nederland bedraagt het aantal ongeletterde lotelingen 65 op 1000. In de verschillende Vlaamsche provinciën van België waren de getallen in 1897 als volgt⁽¹⁾:

	lotelingen die noch lezen noch schrijven kunnen (volkomen ongeletterd).	lotelingen die alleen kunnen lezen.
Limburg	91 ‰	?
Antwerpen	95 ‰	11,5 ‰
West-Vlaanderen	117 ‰	27 ‰
Oost-Vlaanderen	187 ‰	32 ‰!!

(1) De onderstaande cijfers hebben wij ontleend aan het *Annuaire statistique de la Belgique*, 1898. In dit *Annuaire* worden voor de arrondissementen Brussel en Leuven geen afzonderlijke cijfers aangegeven.

Men vergelijke deze cijfers met het hooger aangegeven cijfer voor Nederland. Verdere beschouwingen zijn overbodig.

Ongetwijfeld zijn hier verschillende oorzaken in het spel: overbevolking is eene van die oorzaken. Een andere zeer belangrijke oorzaak is de ellendige toestand van ons onderwijs, die zelf een neerdrukkenden invloed uitoefent op de economische toestanden en aldus eene oorzaak van ellende wordt, zooals wij verder uitvoeriger zullen aantonen. Het is vooral deze vraag die wij hier, uit een vlaamschgezind oogpunt, in 't bijzonder willen bespreken.

Wanneer sprake is van onderwijs dient een onderscheid gemaakt te worden tusschen drie verschillende zaken, nl. 1° algemeen onderwijs in de school, 2° vakonderwijs, 3° onderwijs na de schooljaren gedurende het gansche leven.

Wil men van het onderwijs al de vruchten plukken die daarvan kunnen worden verwacht, dan moeten die drie zaken te gelijker tijd behartigd worden.

Beschouwen wij vooreerst het eigenlijke schoolonderwijs, en voornamelijk de lagere school. In de Vlaamsche provinciën van België lijdt het lager onderwijs aan een dubbel gebrek: ten eerste, de leerplicht bestaat niet. *Tallooze* kinderen bezoeken de school niet, of niet lang genoeg. Ten tweede, op de lagere school wordt een veel te ruime plaats toegekend aan de studie van het Fransch.

Het zij ons vergund hier nogmaals te herhalen wal wij daarover reeds vroeger schreven: 'Om de plannen der verfranschers ten uitvoer te brengen moet de lagere school van hare bestemming afgewend worden. In al de naburige landen (b.v. te Sas-van-Gent, Sluiskil, enz.) dient de volksschool om aan het volk KENNIS en GEDACHTEN te geven; in ons land willen de verfranschers haar gebruiken om nieuwe WOORDEN, die geene nieuwe denkbeelden

aanbrengen, te onderwijzen. In ons land (b.v. in al de steden en in verreweg de meeste dorpen van Oost-Vlaanderen, - vooral in de vrije scholen) zegt men aan het kind: “gaan, brood, paard, huis, enz.... beteekenen in het Fransch: aller, pain, cheval, maison, enz.”, twee woorden voor ieder denkbeeld! - Dat kost tijd: tijd om die nieuwe woorden te onthouden, om ze te leeren vervoegen (men denke aan *aller*) en verbuigen en tot volzinnen aaneenschakelen; aan dergelijke oefeningen besteedt men 3, 4..... in sommige scholen 6 of 8 uren in de week! In andere landen gebruikt men dienzelfden tijd om nieuwe denkbeelden en gedachten aan te leeren, met de woorden die daartoe noodig zijn, maar die behooren tot de moedertaal van het kind, en die het dus dadelijk kan gebruiken.

Er wordt beweerd dat onze Vlaamsche landbouwers en werklieden slechts 600 woorden kennen. Men voegt erbij: “leer hun iederen dag in de school één Fransch woord, dit duurt slechts een paar minuten: na twee jaar kennen zij 600 Fransche woorden, en alles is klaar.” Indien de zaak zoo eenvoudig is, waarom leeren de heeren, die met dergelijke theorieën voor den dag komen, zelf niet iederen dag één Vlaamsch woord? In twee jaar zijn zij ook klaar! En waarom doen zij niet hetzelfde met het Duitsch en het Engelsch, twee talen waarvan de meeste onder hen niets kennen? - Antwoord, a.u.b.

De waarheid is dat het aanleeren van een vreemde taal gedurende verscheidene jaren iederen dag een arbeid van één of twee uren vereischt. Een *zeer aanzienlijk* gedeelte van den tijd, dien de volkskinderen op de school mogen doorbrengen, wordt daaraan besteed, ten koste van al andere leervakken. - Een generatie die aan een dergelijk regiem onderworpen wordt, verlaat de lagere school met de kennis van 1200 woorden die slechts 600 denkbeelden voorstellen.’

(Wij zouden verscheidene Vlaamsche gemeenten kunnen

noemen, waar de heer burgemeester en de heer schepene van openbaar onderwijs geen hooger ideaal kennen. Wanneer die ambtenaren de school bezoeken, bekommeren zij zich uitsluitend met het onderwijs van het Fransch, alsof ANDERE LEERVAKKEN niet bestonden. De onderwijzers en onderwijzeressen worden door hen telkens opnieuw berispt omdat hunne leerlingen niet spoedig genoeg in het Fransch vorderen! (Men meene niet, dat de burgemeesters en schepenen, waarop wij hier zinspelen, onwetende boeren zijn; het zijn daarentegen zeer gedistingeerde heeren, die in het rijk der blinden de kroon dragen. In sommige steden, zelfs in groote steden, zijn de belangen van het openbaar onderwijs aan dergelijke koningen toevertrouwd.)

'Een boek of een courant, waarin meer dan de 600 alledaagsche woorden gebruikt worden, is onverstaaenbaar voor den Vlaming die op onze tweetalige scholen zijn onderwijs heeft ontvangen, *in het Fransch evenmin als in zijn eigen taal*. Daaruit volgt dat alle hooger geestesvoedsel voor hem gesloten blijft, of door hem slechts met buitengewone inspanning kan genoten worden, want zoodra men wil spreken of schrijven over andere zaken dan de gansch gewone voorwerpen en gebeurtenissen, die in de beperkte volkstaal een naam hebben is men gedwongen een aantal nieuwe woorden te gebruiken. De school moet die woorden bekend maken en aldus den weg banen voor verdere ontwikkeling. Op 100 scholen van het Vlaamsche land zijn er 90 *waar dit niet gedaan wordt*..... De schoolluren moeten immers dienen om te leeren: *cheval, chevaux; - mourir, mourant, mort, je meurs, je mourus*, enz.

Terwijl men aldus, in ons land, het Vlaamsche volk verknoeit, wordt in de naburige landen geen tijd verloren.

Daar worden generatiën gevormd, die van jaar tot jaar meer woorden leeren kennen van haar eigen taal, die aldus rijker

worden aan denkbeelden, aan kennis; want ieder nieuw woord is de voorstelling van een nieuw denkbeeld.⁽¹⁾

De vlaamschgezinden, die voor het Vlaamsche volk genegenheid gevoelen, vinden hier een ruim arbeidsveld: de lagere school dient in het Vlaamsche land te worden wat zij in alle naburige landen is, d.w.z. een instelling die ten doel heeft kennis aan te brengen en niet vreemde woorden - en de leerplicht moet worden ingevoerd.

In België heeft men sedert zeventig jaar al het mogelijke gedaan om de Vlamingen te verfranschen. Zeventig jaar geleden werd aan de Vlamingen verteld dat het voldoende was het Fransch te verspreiden om hogere beschaving in Vlaamsch-België in te voeren; - dat de Fransche taal kennis, kunst en wetenschap met zich zou medebrengen; - dat de Fransche beschaving al andere beschavingen verreweg overtrof; - dat de Fransche taal geroepen was om in weinige jaren tijds de wereldtaal te worden; - dat de andere talen te ruw en te onbeschaafd waren om als voertuig van beschaving te dienen; - dat het Nederlandsch als cultuurtaal niets te beteekenen had, een hinderpaal was voor de beschaving en diende uitgeroeid te worden; - en wat dies meer. De Vlamingen hechtten aan dat alles geloof: zij lieten hunne kinderen in schier alle officieele en vrije scholen verfranschen en teven ontvlaamschen. Het resultaat is erbarmelijk: van al hetgeen de verfransching aan onze grootouders beloofde werd niets verwezenlijkt. Fransche woorden werden ingevoerd, Nederlandsche woorden werden uitgeroeid, maar hogere beschaving bleef achterwege. Gedurende diezelfde zeventig jaren werd in Noord-Nederland *in 't Nederlandsch* gewerkt: het resultaat is zeer bevredigend.

De proef is beslissend: de franschelaars hebben zeventig jaar lang gedaan wat zij wilden, *in anima vili*. Het einde is het

(1) Taal en Kennis, 2e druk, blz. 10-12

bankroet van hun stelsel. Nu willen wij het Noord-Nederlandsche stelsel in Vlaamsch-België in toepassing brengen. Het is niet voldoende ons te beschuldigen van *extravagance, délire flamingant* en wat dies meer. Wij steunen ons dood eenvoudig op een zeventigjarige ervaring. De proef kan toch niet onbepaald voortgezet worden, wanneer men ziet dat de patient er onder lijdt.

Het geldt hier hogere sociale belangen, die buiten en boven de politiek staan: thans vindt men, in alle partijen, personen die het wenschelijk achten op de lagere school de tweede taal te verbannen of althans tot de hogere klassen te beperken, en wij mogen ons hoogst verheugen dat men thans ook in alle partijen overtuigde voorstanders van den leerplicht vindt.

Doch zelfs indien die beide groote hervormingen tot stand kwamen, zou het nog op verre na niet voldoende zijn. Vroeger, laten wij zeggen vijftig jaar geleden, konden de meest vooruitstrevende geesten zich tevreden houden met het ideaal, dat ieder werkman en ieder boer zou kunnen lezen, schrijven en rekenen. Thans is dit niet langer voldoende: nevens de behoefte aan algemeene kennis, die door de lagere school kan worden verstrekt, is er behoefte ontstaan aan meer bijzondere, technische kennis. Vroeger was de boer een arbeider, die door overlevering van zijn ouders had geleerd op welke wijze het akkerland dient bewerkt te worden. Van de eene generatie tot de andere geschiedde dit op dezelfde wijze: de som technische kennis die noodig was om een goed landbouwer te zijn was uiterst beperkt. Thans zijn de toestanden diep veranderd: de wetenschap is zich daarmede gaan bemoeien, en heeft op honderd verschillende wijzen, verbeteringen aangebracht, nieuwe wegen geopend, nieuwe methoden uitgedacht. En ze staat niet stil: voortdurend zet zij haren arbeid voort, en ieder jaar verschijnt over landbouwkunde een gansche bibliotheek vol nieuwe denkbeelden.

Wil de landbouwer nu meêgaan met den vooruitgang, wil hij

kennis nemen van de verbeteringen die aan zijn vak worden toegebracht, dan moet hij een technisch onderwijs ontvangen. Dit technisch onderwijs is van wetenschappelijken aard: om een dergelijk onderwijs met vrucht te volgen moet hij, op de lagere school, het noodige ALGEMEEN onderwijs hebben ontvangen. Hij moet onder andere meer kennen dan de zeshonderd woordjes van de volkstaal, want hier wordt gehandeld *over andere zaken dan de gansch gewone voorwerpen en gebeurtenissen die in de beperkte volkstaal een naam hebben*. Hier ondervindt men, wellicht beter dan op eenig ander gebied, hoe ellendig het is, wanneer een volk zijn eigen taal onvoldoende kent en aldus moeite heeft om technisch onderwijs te verstaan. Op een andere wijze nog komt de taalkwestie hier op den voorgrond: het landbouwonderwijs dient in Vlaamsch-België⁽¹⁾ in 't Nederlandsch gegeven te worden; dit wordt door niemand betwist. Daartoe is echter een personeel noodig: er is behoefte aan landbouwleeraars. Dergelijke leeraars worden in groot aantal gevormd te Gembloers en te Leuven, doch uitsluitend in het Fransch. Daaruit volgt dat men voor de Waalsche provinciën een vrij groot aantal bekwame leeraars kan vinden, terwijl voor Vlaamsch-België het aantal zeer beperkt is. De landbouwlessen worden aldaar gegeven door zeer enkele landbouwkundigen, die zich op eigen hand de moeite hebben getroost het wetenschappelijk Nederlandsch aan te leeren; - door andere landbouwkundigen, die zich minder moeite hebben getroost en dus in slecht Nederlandsch onderwijzen, en eindelijk door talrijke personen die niet de noodige technische bekwaam-

(1) De flaminganten zoowel als de niet-flaminganten spreken steeds van Vlaanderen: het eigenlijke Vlaanderen omvat slechts twee provinciën: Oost- en West-Vlaanderen. Men vergeet niet dat behalve Vlaanderen, ook de provinciën Antwerpen en Limburg, en een zeer aanzienlijk gedeelte van Brabant in de Vlaamsche Beweging betrokken zijn. Om die reden achten wij het verkieslijk te spreken van Vlaamsch-België.

heid bezitten, en die men gelast met het houden van voordrachten omdat men er geen beter vindt. (Wij kennen o.a. een landbouwleeraar, die door de regeering met het geven van openbare leergangen is gelast, en slechts onvolkomen kan lezen en schrijven!!!)

Daaruit volgt dat ondanks de zware opofferingen die de regeering zich heeft getroost om in het Vlaamsche land het landbouwonderwijs in te richten, de verkregen uitkomsten niet beantwoorden aan de gedane moeite.

Er is ongetwijfeld vooruitgang; doch de verfransching heeft de rol gespeeld van een sport in het wiel en heeft de gang van den wagen belemmerd. Men kan nu op de Vlamingen zoo minachtend neerkijken als men wil, en beweren dat zij tot een minder verstandig ras behooren. De waarheid is, dat de verfransching van de lagere school en het uitsluitend gebruik van het Fransch te Leuven en te Gembloers de vruchten van het landbouwonderwijs grootendeels hebben doen verdorren, en aldus een zekere hoeveelheid brood uit den mond van den Vlaamschen landbouwer hebben genomen. Ware het anders, dan zou de algemeene welstand iets verbeterd zijn, dan zouden de menschen, op de treinen die 's morgens vroeg uit Vlaanderen naar Brussel en naar Charleroi rijden er wat minder lomp en haveloos uit zien; dan zouden de economische hinderpalen, die het invoeren van den leerplicht in den weg staan, iets verminderd zijn.

Laten wij ons thans tot de nijverheid wenden: hetgeen wij hooger zegden over den landbouw is in nog hoogere mate het geval met de nijverheid. Ook hier is het niet langer voldoende door mondelinge overlevering dezelfde kennis als vader en grootvader aan te werven. Ook hier worden aan den werkman steeds hoogere eischen gesteld: nijverheidsscholen en ambachtsscholen worden meer en meer een dringende behoefte. De vele diensten die bewezen worden door sommige welingerichte nijverheid-

scholen, zooals b.v. te Gent, te Antwerpen, enz., leveren ons het bewijs dat dergelijke instellingen werkelijk hoogst nuttig zijn. Doch ook hier knaagt de kanker der verfransching: wanneer in andere landen een nijverheidsschool of een ambachtsschool wordt opgericht gaat alles als vanzelf: de leerlingen, behoorlijk voorbereid door de lagere school, in 't bezit van een voldoende kennis van hunne taal, vinden in de technische school leeraars die dezelfde taal spreken als zij zelf. In Vlaamsch-België gaat het anders: de leeraars hebben allen, zonder uitzondering, hun hooger onderwijs uitsluitend in 't Fransch ontvangen: wanneer zij tot leeraar worden benoemd moeten zij het wetenschappelijk Nederlandsch gaan leeren. Sommigen getroosten zich die moeite; andere doen het slechts ten deele, en spreken koeterwaalsch; andere nog trachten de toelating te bekomen om in 't Fransch te onderwijzen, al gaan ook de vruchten van hun onderwijs daardoor grootendeels te niet. Hetgeen wij hooger zegden voor de landbouw is ook voor de nijverheid geldig; indien de toestand anders was, indien *les extravagances flamingantes* in toepassing werden gebracht, zouden te Gent en te Brussel wat meer Vlamingen een hoog dagloon verdienen dank aan hunne grootere technische kennis, en zou te Rijsel de Vlaamsche wijk *Wazemmes* wat minder ellendig zijn. Wij geven die beschouwingen in overweging aan de opportunisten, die beweren dat het Vlaamsche volk thans niets anders meer te verlangen heeft, dan dat alle ambtenaren de twee talen zouden spreken, en aan sommige socialisten, die meenen dat de Vlaamsche zaak geenerlei sociaal belang oplevert. Wij houden ons hier bezig met de sociale belangen van drie à vier miljoen Vlamingen, die toch ook een gedeelte van de menschheid uitmaken, en thans op weg zijn om te worden een soort van veestapel waaruit kudden Europeesche koelies worden gewonnen.

Wij zegden hooger dat ook dient gezorgd te worden voor het onderwijs na de schooljaren, gedurende het gansche leven. Laten

wij immers een oogenblik veronderstellen, dat de leerplicht ingevoerd zij, - dat ieder kind ter schole ga tot de ouderdom van 15 jaar - dat ons lager- en technisch onderwijs onberispelijk ingericht zij, en dat ieder werkmán en ieder landbouwer na zijn vijftiende jaar, nog gedurende twee of drie jaar technisch onderwijs ontvange. Een dergelijke toestand ware een ideaal, in afwachting dat later nog meer gedaan worde.

Zou dat voldoende zijn? Geenszins. Nemen wij een landbouwer of een electricien tot voorbeeld: tien jaar nadat hij de technische school heeft verlaten is zijn onderwijs reeds eenigszins verouderd, en indien hij niet in de gelegenheid is om nu en dan iets bij te leeren, zal hij zelf van jaar tot jaar meer verouderd worden en op veertigjarigen leeftijd reeds door de jongeren in alle richtingen overvleugeld worden. Er moet hem dus gedurende zijn gansche leven onderwijs verstrekt worden, en niet alleen technisch onderwijs: het algemeen onderwijs dat hij op de lagere school ontving wordt ook allengs verouderd en moet uitgebreid worden. Daarenboven bestaat niet alleen behoefte aan voedsel voor den geest; er dient ook iets gedaan te worden voor het gemoed. Aan het volk moet onder andere gelegenheid gegeven worden om edeler, fijner genoegens te vinden dan hetgeen de kroeg geven kan: ook de Kunst in al hare vormen heeft recht op een plaats, en haar veredelende invloed vermag ten minste evenveel om de centjes die thans verdronken worden te doen besteden aan brood dan wetten tot bestrijding van de dronkenschap.

Dit is, in enkele woorden samengevat, het derde gedeelte van het onderwijs.

Dit veelzijdig onderwijs voor volwassenen moet verstrekt worden door volksvoordrachten over kunst en kennis, door avond- en zondagscholen, door hooger onderwijs voor het volk, door het oprichten van volksboekerijen en door het inrichten en wijd openstellen van museums. In ieder dorp moet nevens de

school, eenmaal zoo een gebouw oprijzen, waar dat alles gehuisvest zij; het volk heeft daaraan behoefte, evenzeer als aan drinkbaar water en zuivere lucht, - tot veredeling van zijn gemoed, tot verbetering van de werktuigen waarmede het zijn brood verdient. En welk ook het sociaal ideaal zij waarvan men droomt, dat alles zal steeds nuttig blijven.

In die richting wordt wel iets gedaan, doch zoo bitter weinig dat men wel zeggen mag dat hetgeen bestaat een druppel water is in den oceaan. Het weinige dat reeds bestaat, bewijst echter veel diensten, en levert aldus het bewijs op dat de voordeelen die wij daar van verwachten geenszins hersenschimmig zijn.

Wanneer wij nu zoeken naar middelen om het vorige te verwezenlijken, dan stuiten wij alweêr op hinderpalen die van de taalkwestie afhangen. Hetgeen wij hier hebben opgesomd moet immers in de Vlaamsche provinciën in het Nederlandsch geschieden; anders is het onmogelijk of het bereikt zijn doel niet. De tusschenkomst van hooger ontwikkelde elementen is hier onontbeerlijk: die elementen nu zijn bijna allen in het Fransch gevormd, en dus onbruikbaar. De burgerij, die hier met milde hand zou kunnen tusschenkomen, blijft grootendeels onverschillig omdat ze hare sociale plichten in 't algemeen niet begrijpt, omdat haar opvoeding te individualistisch was. Dit is in zekere mate het geval met de burgerij in alle landen, maar in Vlaamsch-België is de toestand veel erger, omdat de burgerij van het volk afgezonderd is door hare taal, hetgeen de eenheid van het maatschappelijk organisme nog meer verbreekt.

Door de vorige beschouwingen wordt als het ware vanzelf het arbeidsveld aangewezen waarop de Vlaamsche Beweging moet werkzaam zijn. Indien men nadenkt over de aaneenschakeling van de verschillende feiten die wij hier hebben uiteengezet, dan wordt men tot de gevolgtrekking gebracht dat de Vlaamsche

zaak een sociale zaak is, - dat de taal eene rol speelt bij het veroveren van het brood.

Sindslang heeft het Vlaamsche volk als het ware instinctmatig door een soort ingeving, waardoor het gemoed werd in beweging gebracht, gevoeld dat de toestand niet was zooals hij moest zijn, en uit dat gevoel, waaraan men den naam van vaderlandsliefde of nationale trots kan geven, is de leus *in Vlaanderen Vlaamsch* gesproten. Het gemoed, de sentimentaliteit zijn hier meer dan iets anders aan het woord geweest, en evenals in zoovele andere gevallen, heeft het gemoed dadelijk de weg gevonden waarin een koelbloedig onderzoek van de werkelijkheid eerst veel later den goeden weg zou erkennen. Het gemoed is vooruitgesprongen onder de leus *in Vlaanderen Vlaamsch*; het koele denken is achteraan gekomen, en heeft die leus⁽¹⁾ voor zijne rekening genomen. En aldus is het mogelijk geworden nieuwe middelen te vinden om dichter tot het ideaal te naderen.

Tot nog toe is de sentimentaliteit als het ware de spil geweest van de Vlaamsche Beweging; zij heeft vooral haar uitdrukking gevonden *gezamenlijke, collectieve* daden van de Vlaamsche menigte of van Vlaamsche groepen. In de laatste jaren vooral zijn openbare betoogingen, feesten, inhuldigingen van gedenkteekens, waarbij telkens een aanzienlijke menigte op de been wordt gebracht, buitengewoon talrijk geworden. *Het valt geen oogenblik te betwisten dat dit nut en voordeel oplevert*; de vraag is echter of de vruchten daarvan wel opwegen tegen de gedane moeite. Na zoo een reusachtige betooging, waar *de ziel van de menigte* haar gevoel te kennen geeft, gaat de menigte uiteen: de individuen waaruit zij bestond worden weêr kalm en houden meestal op iets te verrichten zoodra zij aan zichzelf overgelaten zijn. Van de ontzaglijke hoeveelheid geld en arbeid blijft enkele dagen later weinig over.

(1) *In Vlaamsch-België Nederlandsch*

Het ergste is dat de beste elementen van onze beweging op den duur uit het oog verliezen dat er nog ander nuttig werk op onze krachten en op ons geld wacht om volbracht te worden. Bij voorbeeld: de uitbreiding van Vlaamsche volksboekerijen, het uitbreiden van het hooger onderwijs voor het volk in den vorm van leergangen of van (ernstige) voordrachten, het verspreiden van gezonde volkslectuur, zijn werkzaamheden die niet inwerken op '*de ziel van de menigte*', maar op den geest en het gemoed van ieder afzonderlijk individu, en dientengevolge blijvende vruchten dragen in plaats van een voorbijgaande roes te weeg te brengen, en tevens de individuen met nieuwe werktuigen en wapenen uitrusten. Wanneer men voor dergelijke werkzaamheden bij de vlaamschgezinden aanklopt, ontvangt men van velen sedert jaren reeds gestadig het zelfde antwoord: 'het oogenblik is slecht gekozen; wij moeten thans geld inzamelen tot het oprichten van een gedenkteeke, het houden van een feest, het inrichten van een stoet; over zes maanden zullen wij dit achter den rug hebben, keer alsdan terug, dan zal het beter gaan'. - Indien men echter geduldig zes maanden wacht, en daarna terugkeert, verneemt men dat men alweêr aan den arbeid is om nieuwe gedenkteekens op te richten en nieuwe volksfeesten te vieren. Aldus verlopen de jaren; de Vlaamsche menigte beleeft telkens opnieuw enkele uren van opgewondenheid, maar blijft in hare onkunde en hare onmacht gedompeld. En het neemt geen einde: thans wordt het geld van de Vlamingen gedraineerd voor het gedenkteeke op den Groeningerkouter, en reeds wordt gesproken van andere feesten en gedenkteekens die daarop zullen volgen.

Laten wij eens luisteren naar de stem van de rede: laten wij wat minder geldopslopende gedenkteekens oprichten, en een aanzienlijk gedeelte van onze geldelijke middelen besteden aan de uitbreiding van de volksboekerijen en van 't hooger onderwijs voor het volk. Aldus zullen wij wezenlijk werken in 't belang van

ons volk: wij zullen door persoonlijk initiatief de uitvoering beginnen⁽¹⁾ van het programma dat ik zoo even heb uiteengezet; wij zullen rechtstreeks nut stichten, en IN die Vlaamsche menigte, die van ons schier niets anders ontvangt dan enkele oogenblikken van geestdrift en roes, de zaden uitstrooien van veredeling.

Laten wij medelijden hebben met die tallooze Vlamingen, die als parias leven in afzondering, en zullen sterven zonder de groote wereldbeschaving die hen aan alle zijden omringt te hebben gekend, terwijl hunne Noorderbroeders, *die dezelfde taal spreken*, zooveel hooger staan.

De rede spreekt tot het gemoed nog een andere taal: hetgeen thans in Afrika, in China, op de Philippijnsche Eilanden geschiedt doet in de gansche menschheid met nieuwe kracht de zucht naar vrede en verbroedering opwellen. - Geen nationale trots die gevoedt wordt door haat; alleen trotsch zijn op den welstand, op de moraliteit van het volk waartoe men behoort en aan anderen de hand reiken!

Wanneer men u geld vraagt voor den Groeningerkouter, denk dan aan DE VILLEBOIS MAREUIL, die een Fransch ridder was en voor onze Afrikaansche broeders gestorven is. Bedenk dat het zilverstuk of het goudstuk dat gij zult schenken, zou kunnen gebruikt worden om in het Vlaamsche land welstand en moraliteit te brengen door het geschreven en het gesproken woord, - hetgeen ook uw nationaal gevoel zou streelen!

Wellicht zal de tegenwerping gemaakt worden dat de arbeid waarvoor wij hier medewerking vragen eigenlijk de taak van de openbare besturen is, en dat het persoonlijk initiatief hier slechts weinig vermag; hierop kan dadelijk worden geantwoord dat hier te lande het persoonlijk initiatief reeds goed werk heeft verricht: bij voorbeeld door het Willems-Fonds en het Davids-Fonds, die

(1) Of liever voortzetten, - want het is reeds begonnen.

een zeker aantal volksboekerijen hebben opgericht; door VOORUIT te Gent en andere vereenigen. In Noord-Nederland worden, door de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, 325 openbare bibliotheken onderhouden. Wanneer wij het zoo verre zullen hebben gebracht in het Vlaamsche land zullen wij mogen trotsch zijn.

Wij hebben het noodige geld om het eens zoo ver te brengen. Men make de rekening op van hetgeen wij sedert tien jaar hebben besteed aan gedenkteekens en kermissen en men zal zien, - te meer dat wij voor dat werk meer en meer de medewerking zullen vinden van menschen, die tot nog toe voor ons streven onverschillig bleven.

En daarenboven, de openbare besturen zijn wel is waar zeer machtig, doch tevens zeer log en traag; het kost veel moeite om ze in beweging te brengen, en hunne tusschenkomst is niet altijd doeltreffend. De besturen moeten voorgelicht worden, en daartoe is het beste middel het geven van het goede voorbeeld. Wanneer het persoonlijk initiatief den goeden weg baant wordt het vroeg of laat gevolgd door de besturen, die kunnen tusschen komen door hulp te verleen. Zonder goed voorbeeld gaat het in dergelijke zaken moeilijker.

Wij hebben hier gewezen op werkzaamheden, waartoe de samenwerking van velen vereischt wordt. Wij zullen deze voordracht eindigen met uwe aandacht te vestigen op een ander soort werk, dat niet kan volbracht worden door groepen, doch alleen door de werkzaamheid van afzonderlijke individuen, - en hier richten wij ons vooral tot de studenten.

Wij hebben hooger gezien dat het Vlaamsche volk niet alleen behoefte heeft aan boeken en scholen; het heeft ook behoefte aan bekwame individuen die het kunnen voorlichten. Licht kan niet gevonden worden in een volk dat zoo onwetend is als de Vlaamsche volksmassa: het moet aan dat volk geschonken wor-

den. Wij hebben gezien welke treurige gevolgen het gebrek aan Vlaamschkende leeraars na zich sleept; het is ook bekend dat personen die bekwaam zijn om Vlaamsche voordrachten te houden, om een werkzaam deel te nemen aan het Hooger Onderwijs voor het Volk (University Extension) in het Vlaamsche Land weinig talrijk zijn. Het is vooral uit de rangen van hen, die het voorrecht hebben hooger onderwijs te ontvangen, dat dergelijke mannen moeten ontstaan.

En wat gebeurt thans? Wij allen, die hooger onderwijs ontvingen, wij werden gevat in den verfranschenden pletmolen, zooals Vermeylen het heeft genoemd; men heeft ons methodisch en stelselmatig ontvlaamscht, en ons aldus in een toestand gebracht die ons onbekwaam maakt om voor het Vlaamsche volk iets nuttigs te verrichten.

Heeren studenten, gij moet in u zelf de noodige wilskracht en de noodige werkkraft vinden om die pogingen te verijdelen: dit is voor u een sociale plicht. Het is niet voldoende zittingen van maatschappijen bij te wonen en rondom den feestdisch te vergaderen om flamingant te zijn of te worden. Van u, studenten, wordt meer verwacht. Het is op uwe werkkamer dat gij, door de studie van het wetenschappelijk Nederlandsch, u zelf zult vormen, in weerwil van den pletmolen, tot Vlaamsche natuuronderzoekers, geneeskundigen, rechtsgeleerden, ingenieurs, enz. Op die wijze zult gij later de kennis, die gij aan de hoogeschool opdoet in 't bereik kunnen brengen van het Vlaamsche volk.

Dit doel kunt gij onder andere bereiken door het lezen van Nederlandsche wetenschappelijke boeken en tijdschriften. Het is door het instudeeren van die geschriften dat gij de pogingen van den pletmolen kunt verijdelen. Door dien arbeid zult gij niet alleen bekwaam worden om in 't Nederlandsch over wetenschap te schrijven en te spreken; uit de voortreffelijke werken die in Nederland over de verschillende vakken van het hooger onder-

wijs verschijnen zult gij daarenboven nieuwe kennis putten. Gij zult kunnen eene vergelijking maken tusschen hetgeen aan onze hoogeschole onderwezen wordt en hetgeen de Noord-Nederlandsche student aanleert. Het *magister dixit* zal niet langer alleen-heerschend zijn. Daardoor zal uw onderwijs uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt volledig worden. Dit zal niet alleen het Vlaamsche volk, maar u zelf en ook de wetenschap ten goede komen. Het sociaal belang strookt met uwe persoonlijke belangen.

Gij zult bekwaam worden om later op te treden, niet als zwakke mensen, *qui pensent en bande*, maar als krachtige mensen, die aan onze taal het noodige prestige kunnen geven om de onwillige ambtenaren te doen blozen, om de vervlaamsching van het hooger onderwijs te bespoedigen.

Ik weet het wel! - Wanneer men de menschen uitnoodigt om kermis te vieren komen er velen; wanneer men het stilzwijgen behoudt over hunne plichten en uitsluitend spreekt over hunne rechten wordt men toegejuicht. Wanneer men ze daarentegen uitnoodigt om jaren lang te werken, om zichzelf te vormen, op een stille studiekamer, verre van het gejoel der menigte, en in weerwil van de invloeden die ze ondergaan, wordt de uitnoodiging slechts door enkelen beantwoordt. Het zijn die enkelen die wij hebben moeten. Zij, die weten wat zij willen, die de noodige kracht bezitten om anders dan met woorden te willen, - die hun doel willen bereiken langs den steilen weg die in rechte lijn onder de verzengende stralen der zon omhoogvoert, - zij zijn het die wij uitnoodigen naar omhoog.

J. MAC LEOD.

Het vrij Huwelijk

IV

HINDERPALEN van economischen en van zedelijken aard staan het op liefde gevestigde huwelijk in den weg. - De economische hinderpalen verschillen niet van die welke de ontvoogding van het proletariaat beletten: zij komen voort uit de burgerlijke regeling der maatschappij, en met hen moet ook deze verdwijnen. Ik kan daarop hier niet ingaan en moet den lezer verwijzen naar de werken der staatshuishoudkundigen der onderscheidene socialistische scholen die deze vragen speciaal behandeld hebben. - De zedelijke hinderpalen zijn wellicht nog erger dan de economische, moeilijker te overwinnen in elk geval, want zij aarden in een eeuwenoude gewoonte der geesten, in een wijze van denken en voelen die wij als kind reeds onder den invloed van omgeving en opvoeding aanwerven en zelfs in onze taal tot uitdrukking brengen. Eene lange christene overerving weegt op ons en belet ons gezond de liefde te beschouwen. Het is of het christendom iets splitste in ons wezen, of wij het bewustzijn onzer wezenlijke eenheid verloren hebben. Het heeft de menschen voorgehouden dat zij uit twee vijandelijke beginselen bestonden, de ziel en het lichaam, de geest en het vleesch, de engel en het dier, en zoo heeft het den tweestrijd in hun innerlijk leven gebracht: de geest moet het vleesch overwinnen; het vleesch is de duivel, is het kwade, is het lagere deel en

moet onderdrukt worden. Zoo spreken alle christenen, of zij de Roomsche kerk getrouw zijn of volgelingen van Tolstoj; zoo ook spreken de positivisten - die meer christen zijn dan zij zelf vermoeden; - zij willen onze gevoelens hiërarchisch rangschikken, en de eene ten koste van de andere verstikken. Die verdeeling in goed en kwaad, ziel en lichaam, rein en onrein, is den mensch noodlottig geweest: zij was hem een bron van steeds vernieuwde kwalen, zij wierp hem in een eeuwig onvruchtbaren zelfstrijd. Het christendom heeft deze verdeeling tot een dogma gemaakt: terwijl het de zegepraal bestreefde van wat het noemde 'het goede', heeft het het gewicht en de kracht van wat het onder 'het kwade' begrijpt versterkt. De duivel is machtig en men moet voor hem duchten, hij bestookt ons onophoudelijk, hij woont in ons, en wij moeten voortdurend op onze hoede zijn om zijn lagen te vrijdelen; soms schijnt hij met God te onderhandelen als met zijn gelijke. Het vleesch komt voort uit de erfzonde, het behoort aan Satan, het is het gebied der Wellust, de meest geduchte der hoofdzonden. De christene is bezeten, hij is bang voor zichzelf, hij vreest zijn aandriften, zijn begeerten, hij zou ze willen onderdrukken, maar heviger dringen zij naar voren; dan overschat hij hun macht; zij zijn natuurlijk, maar schijnen hem monsterachtig toe, zij werken op zijn verbeelding en hoe meer hij ze tracht af te weren, des te grager komen zij terug; zij vervormen zich, krijgen een ontzaglijk en vreemdaardig voorkomen, en allengs ontaarden zij... Het christendom draagt er de schuld van dat de sexuëele afwijkingen zoo menigvuldig voorkomen. Door het vleeschelijk genot ganschelijk van de liefde te scheiden, door de liefde als een goddelijk princip, de lijfsvreugde als een kenmerk van het dierlijke voor te stellen, heeft het waarlijk den mensch verdorven en verlaagd. De zedeleer onzer jongelui die hen toelaat de sentimenteële, de kuische minnaars uit te hangen bij het jonge meisje, terwijl zij intusschen op de grofste wijze hun zinnen vol-

doen bij de lichtekooi, is een rechtstreeksch product van het christendom; het vleesch en de geest zijn van onderscheiden wezen; men moet het beest toch bevredigen (vermits men het niet temmen kan); is het eenmaal verzadigd, dan kan de engel des te makkelijker zijn vleugels openslaan!

Zelfs menschen wier opvattingen het meest in strijd zijn met de christene denkbeelden toonen dat zij er zich niet van bevrijd hebben zoodra zij het vraagstuk der liefde aanraken: zij gelukken er niet in het natuurlijk en gezond te behandelen met al de kieschheid van gevoel welke het vergt, zij kunnen zijn veelvoudige bestanddeelen niet alle omvademen; zij staan er vóór in verlegenheid, kunstmatig trachten zij het te vereenvoudigen. Nu herleiden zij het tot eene gewone stoffelijke vraag, dan weer willen zij een wetenschappelijke oplossing, een andermaal maken zij het duister door het te omwikkelen met allerlei verwarde zielkundige uitweidingen. Zij spreken erover op een lompe wijze, ofwel in een doctoraal bargoensch, met vakwoorden volgepropt, waarbij het ongare hunner denkbeelden duidelijk uitkomt, in plaats van er achter te verschuilen. Bebel - om een der meest bekende namen aan te halen - ziet in de liefde niets anders dan de vleeschelijke behoefte en de voortteling⁽¹⁾. Charles Albert in zijn jongste boek over de vrije liefde⁽²⁾, dat vele waarheden behelst en duidelijk verschillende zijden van het vraagstuk belicht, heeft zich niet kunnen ontdoen van de wetenschappelijke manier eigen aan onze moderne sociologen, die de meest ingewikkelde maatschappelijke verschijnselen door de biologie, en de biologische verschijnselen door de natuur- en scheikunde willen uitleggen. Niet alleen lijdt de toon van het werk daaronder, maar vele waarheden ontsnappen den schrijver nog, wijl hij zich

(1) Bebel beweert o.m. dat een massa zenuwziekten en zinsverstoringen door de kuischheid veroorzaakt worden, zoo bij de vrouw als bij den man!

(2) L'Amour libre. Paris, Tresse et Stock, 1899.

vergenoegt met zoogezegd wetenschappelijke verklaringen die de levende gedachten door woorden vervangen en hem zoo het verdiepen deze gedachten verhinderen. Bij mijn weten is er maar één schrijver die zuiver genoeg was in zijn voelen en precies genoeg bewust van de veelvoudige en ingewikkelde bestanddeelen der liefde, om waardig dit onderwerp te behandelen: namelijk Edward Carpenter⁽¹⁾. Zeer bepaald in de voorstelling en critiek der feiten, zeer fijnzinnig in zijn psychologische ontledingen, heeft hij tevens vermocht alles wat de liefde geheimzinnigs, voor de redeneering ongenaakbaars bevat uit te drukken, zooals alleen een kunstenaar het doen kan. Hij heeft gesproken van de liefde in al hare openbaringen, natuurlijk en edel, als een waarlijk vrije mensch, volkomen los van den huichelenden en wulpschen droesem der christene ziel. Ook is zijn boek tamelijk weinig verspreid en zeer slecht begrepen: de meeste onzer tijdgenooten - de hervormers van allen aard, revolutionairen, socialisten, anarchisten niet uitgezonderd - zijn te grof en niet genoegzaam vrij van de heerschende vooroordeelen en aangenomen zienswijzen, om de taal van Carpenter te begrijpen.

De hinderpaal waarvóór wij staan is des te moeilijker om overwinnen wijl hij in ons zelven ligt, in de werking zelve van onzen geest: wij kunnen hem niet objectief waarnemend beschouwen, ons geen rekenschap geven van de factoren die hem veroorzaken en dan trachten op deze te werken. Wij moeten op onze intuïtie vertrouwen of een gids zoeken in de studie der geschiedenis. Wij moeten ons best doen om het aangeleerde te vergeten, uit onze hersenen de gangbare ideeën, de opgelegde principieën, de kant-en-klaargemaakte oordeelvellingen te weren, de dingen te beschouwen met den nadenkenden geest van den man en den oprechten blik van het kind. In één woord wij

(1) Love's coming-of-age. Manchester, Labour Press. 1896.

moeten onze heele opvoeding hermaken en dit enkel op eigen krachten gesteund en in een omgeving die ons pogen vijandig is. Geen wonder immers dat de besten zelf voor zulk een taak te kort schieten en herhaaldelijk vervallen in de dwalingen die zij willen vermijden?

Men zou zich al erg met hersenschimmen paaien door te meenen dat een afdoende hervorming op economisch gebied voldoende zou zijn om opeens geheel onze wijze van voelen om te keeren. Een maatschappelijke toestand die den arbeider de noodige levensmiddelen zou verschaffen zonder hem daarvoor te dwingen al de kracht te verspillen waarover hij beschikt, zou het oneindig voordeel hebben aan alle menschen genoeg vrije stonden te laten om zich verstandelijk en zedelijk te ontwikkelen. Maar dat zou een hun aangeboden mogelijkheid zijn, meer niet. Zij zouden er alleen dan baat bij vinden, wanneer zij daartoe voorbereid zijn, zoo ten minste sommigen onder hen eenig begrip hebben van den in te slagen weg. Geheel spontaan ontstaat er niets en wil men iets tot stand brengen, dan moet men de dingen lang op voorhand bewerken. Van heden af reeds moeten wij onze opvoeding en die van anderen in zake van gevoel beginnen.

Er is één waarheid die vóór alles moet erkend en uitgesproken worden: geen liefde is mogelijk dan tusschen vrije en sterke wezens. Zooals Richard Wagner zoo juist heeft gezegd: 'De liefde der zwakken kan niet anders geuit worden dan in de prikkelingen der wellust; de liefde van den zwakke voor den sterke is nederigheid en vrees; de liefde van den sterke voor den zwakke is meelijden en gedoogzaamheid; alleen de liefde van den sterke voor den sterke is liefde, want zij is de vrije gave van onszelfen aan hem die ons niet dwingen kan'. En de vrouw is zwak en onderworpen: om te heerschen - al wie een weinig leefbaarheid bezit verlangt op eene of andere wijze te heerschen - is zij verplicht te huichelen en list te gebruiken; zij vleit haar

meester en streelt hem, zij kent al zijn gebreken, zij weet zijn ondeugden en kweekt diegene aan welke hem het meest verlagen. Doorgaans hoort men de mannen de vrouwen allerhande verdorvenheid ten laste leggen. Zij is een duivelachtig wezen dat hen, de onschuldigen, verleidt, verderft, bedriegt! Voor de christenen is de vrouw onrein, zij heeft de gedachte der zonde in de ziel van den man gebracht en zij leent het oor aan al de verzoeken des duivels! Zij merken niet, de armzaligen, dat de ondeugden der vrouw geen andere zijn dan de ondeugden van den man welke zij ontwikkeld heeft en zich als verdedigingsmiddelen toegeëigend, wijl de man zijn brutale kracht gebruikt heeft om haar te onderdrukken. De vrouw heeft de zinnelijkheid niet aangekweekt dan om den man te bekoren en het is de man die de lichtekooi heeft geschapen. Geef de vrouw haar vrijheid weer, geef haar het middel haar brood te verdienen zonder gedwongen te worden zich aan de grillen van den man te onderwerpen, en gij zult zien dat zij weldra zal ophouden het listige wellustige diertje te zijn waarover gij u zoozeer beklaagt. Zij zal haar eigen waardigheid bewust worden, haar zedelijke waarde erkennen, zij zal weder de fierheid herwinnen om oprecht te zijn en zich openlijk vertoonen zooals zij is, zij zal weigeren u te dienen, maar zij zal u kunnen beminnen zooals zij het heden niet kan.

Sedert eenigen tijd gaat er tallenkante een sterke strooming uit ten gunste der ontvoogding van de vrouw: de feministische beweging is daarvan een oppervlakkige openbaring - en, langs zekere zijden, een afwijking. Zooals alle particularistische bewegingen heeft zij iets engs en onvruchtbaars, wat juist voortspuit uit het gemis aan rechtstreeksche en gestadige verbinding met den gezamenlijken wentelgang van het maatschappelijk leven. Het is onmogelijk een eenigszins gewichtige zijde der samenleving te beschouwen en daarop alleen in te werken zonder aan al de andere te raken. En in de burgerlijke maatschappij met haar

gebrek aan organischen bouw, die zich alleen recht houdt door kunstgrepen, brengt een gedeeltelijke wijziging de duurzaamheid van het geheel in gevaar en door een enkel stuk weg te nemen zou het heele gebouw wel kunnen instorten. Ook zijn de hervormingen welke men binnen de grondwettelijke grenzen betrachten kan, al danig beperkt. Op staathuishoudkundig gebied hebben de feministen zich moeten tevreden stellen met eenige zeer onbeduidende verbeteringen aan het lot der vrouwen te eischen, welke verbeteringen vooral bestonden in de verzachting van de onderdrukking der vrouw in het huwelijk. Hun voornaamste pogen is naar elders gericht: zij trachten te bekomen dat de beroepen, tot heden alleen door de mannen uitgeoefend, ook voor de vrouwen toegankelijk worden; hoofdzakelijk willen zij het kiesrecht. Maar het verkrijgen dier voordeelen zou eer een voldoening der eigenliefde dan een waarachtige vooruitgang zijn: er is gewis niet één ernstige reden om de vrouw van de bediening der zoogenaamde vrije beroepen uit te sluiten; maar algemeen kunnen die toch niet door het vrouwelijk geslacht uitgeoefend worden; haar lichamelijke natuur stelt de vrouw in een staat van minderheid tegenover den man; daarenboven is het moederschap dat haar wezenlijke maatschappelijke functie blijven zal, onvereinigbaar met de bestendige praktijk zulker bedrijven. Ten slotte zou, ten gevolge der overvloedige bezetting der vrije beroepen, elke nieuwe mededinging een loonverlaging en stijging van den nood der meesten na zich slepen. De hedendaagsche maatschappij is immers derwijze ingericht dat een verhooging van voortbrenging of van arbeid niet voor natuurlijk gevolg een verhooging der welvaart heeft, want niets wordt er verkregen dan door het geld en dit geld moet men verkrijgen niet door nuttig werk te leveren maar een werk dat door hen die kapitaal bezitten gevraagd wordt. Binnen de grenzen der burgerlijke regeling is er maar één bedrijf winstgevend voor de vrouw: dat van onderhouden vrouw, in

vrijheid uitgeoefend of in het huwelijk. Om te overwinnen moet de vrouw zich heden prostitueeren, zij moet leeren den man aantrekken, verleiden, bederven, en nooit zal het anders kunnen zijn zoolang de burgerlijke maatschappij zal bestaan. Dit zegt genoeg dat het eischen van het stemrecht voor de vrouw gelijk staat met een verlenging harer onderwerping, want het beginsel van de afvaardiging der machten is juist een dergene welke ten grondslag liggen aan de burgerlijke regeling.

Ondanks hare dwalingen heeft de vrouwenbeweging een heilzamen invloed gehad: dank aan de besprekingen welke zij uitlokt, de proefnemingen waartoe zij aanleiding geeft, zal zij de vrouwen verlichten en haar toonen dat hare zaak niet van die des volks afscheidbaar is: zij zullen ook inzien dat zij niet moeten voor doel hebben mannen te worden, maar wel zich volkomen naar haar vrouwelijke natuur te ontwikkelen; zij zullen begrijpen dat het een daad van onderwerping aan de mannen zou zijn indien zij den door hen geschapen waardenstandaard aannemen; zij zullen ophouden te gelooven dat de hoogste eer voor haar zijn zou advocaat of afgevaardigde te worden of met een of ander groot lint opgesmukt te worden.

Men moet durven erkennen dat de leefwijze der moderne vrouw volkomen verkeerd is en dat alles, van haar opvoeding tot haar kleedij, dient hervormd te worden. Van eerstaf en voortdurend zouden de beide geslachten te zamen moeten opgebracht worden: in plaats van jonge meisjes als juffertjes te laten poseeren, zou men haar lichamelijke ontwikkeling moeten begunstigen door ze, in 't gezelschap der jongens, aan alle spelen, ook de hevigste, deel te laten nemen: zóo zouden zij haar minderheid in lichaamskracht tegengaan, terwijl de jongens bij dit samenleven wat gratie in hun bewegingen zouden leeren en de grofheid matigen die hun vermaak thans zoo vaak tot iets onhebbelijks misvormt. Het onderricht aan de beide geslachten zou niet

voor doel hebben de jonge hersens vol te proppen met woorden en feiten, maar wel nadenkende en bewuste wezens te vormen, in staat om oprecht rond zich te kijken, zichzelf te leeren kennen en te besturen: men zou zich niet specializeeren vooraleer de ouderdom aanbreekt dat de aanleg of voorkeur duidelijk merkbaar wordt en de vakkennis zou alsdan des te lichter aangeworven worden daar de geest met meer veerkracht en lenigheid bereid zou zijn om alles te vatten. Vooral zou men voor het kind niet langer als een schamelijk ding een wezenlijke zijde zijner natuur verbergen: over alles wat het geslacht aangaat zou men met hem op waarachtige wijze moeten spreken, zooals het betaamt bij een zoo kiesch en voor zijn verderen levensloop zoo gewichtig onderwerp. Men zou de jonge meisjes tot het moederschap voorbereiden door hun lichaam te versterken en door hen in nauwkeurige bewoordingen te onderrichten in de physiologie en gezondheidsleer der voortteling⁽¹⁾. Men zou bij hen den zin voor de werkelijkheid ontwikkelen, men zou trachten standvastigheid en bepaaldheid aan hun geest, flinkheid aan hun karakter te geven, opdat zij eenmaal bekwaam zouden zijn tot de zoo belangrijke taak van opvoedsters der kindsheid: aldus zou men een einde stellen aan de massa bekrompenen en middelmatigen waarvan het thans wemelt en die de zoogenaamde beschaafde rassen heden tot verval brengen. Dat de vrouw omtrent de mogelijkheden van haar levenslot onderricht worde en van naderbij de mannen kenne, dan eerst zal zij een waarlijk vrije keus kunnen doen (in den stelligen zin des woords), het huwelijk kunnen aanvaarden of

(1) Er is geen kwestie van een dogmatisch onderricht: een jong wezen wiens verstand ontwaakt en dat waarneemt wat rond hem geschiedt wordt natuurlijk gedreven om 'waarom's' te stellen betreffende de verschijnselen der voortteling: er bestaat geene reden het kind daaromtrent niet in te lichten met al de voorzorgen die men noodig oordeelt, en tevens klaar en duidelijk en zonder ooit te liegen.

weigeren, moeder zijn of in het maatschappelijk leven een uitwendig werkzame rol spelen (want alle banen zouden voor haar openstaan). Moeilijker zou de sexuële opvoeding van den man gaan: de vleeschelijke begeerte openbaart zich bij hem op een haastige en dwingende wijze en kan spoedig voldaan worden; zij is niet noodwendig door een diepe ontroering voorafgegaan, zij is meer stoffelijk, zij prent zich minder sterk in de ziel dan bij de vrouw: daaruit spruit de neiging tot onstandvastigheid en lichthartigheid in de liefde bij den man, eene neiging die nog verergerd wordt door een eeuwenoude grofheid der zeden. En er bestaat geen hoop méér rijpheid te geven aan den man in dit opzicht zoolang het tegenwoordige opvoedingsstelsel heerscht: de school, zooals zij heden bestaat werkt alleszins verderfelijk in dezen geest. Het verschijnsel dat zich voordoet telkens een zeker aantal individuën gedwongen in een beperkt midden bijeen gehouden worden, neemt men ook hier waar: een spoedig bederf, een soort zedelijke kanker tast weldra de oorspronkelijk gezonde elementen aan. De leeraars kennen hunne leerlingen niet, kunnen op hen geen zedelijken invloed uitoefenen: zij besteden hun tijd met 'de orde te handhaven', anders gezegd, met arme kinderen onbeweeglijk te houden op slechte houten banken in een gesloten dampkring, - kinderen die behoefte hebben om te woelen, te spelen, in de vrije lucht te bewegen, - en met alle geweld in de hoofden woorden te stompen welke de leerlingen onbekwaam zijn te begrijpen, kennissen in te pompen waarvan zij de beteekenis of bedoeling niet vatten. De school van vandaag, het schoolgevang, waar alles in 't werk gesteld wordt om het werk pijnlijk te maken is een product der christene heerschappij; zij zal het niet uithouden in de toekomst wanneer een nieuwe levensopvatting zich bevestigd zal hebben. Dan zal men het onderricht niet meer uitstrooien over kudden kinderen met den stok gedrild: een meester zal rond zich eenige leerlingen verza-

melen die hij leiden zal, die hij als jonge studiegezellen zal behandelen: hij zal het karakter van elk hunner kennen en elks persoonlijke gaven trachten te ontwikkelen; hij zal hen niet opsluiten in een zaal met matte ruiten en zal hen niet onafgebroken over boeken doen gebogen liggen, maar het meest zal hij hen in de vrije natuur geleiden en hen daar te midden der levende dingen onderwijzen; hij zal hen aanzetten tot opmerken, overwegen, hij zal de drijfveeren van hun geest bestudeeren, hun neigingen, hun aandriften; hij zal letten op het ontluiken hunner gevoelens, niet om hen zijn ideeën te doen aannemen of om hen een zedelijke wet op te dringen, maar om hen te helpen zichzelf te vinden en om hun langdurige dwalingen en noodlottige crisissen te besparen. Alleen onder zulke voorwaarden zal het mogelijk zijn verheven, sterke en tevens fijnvoelende zielen te vormen, wezens die tot werkelijke liefde in staat zullen zijn, bewust en meester over zichzelf genoeg om niet door een enkel vleeschelijke begeerte medegesleept te worden. Menschen die zóó gemaakt zijn zullen nooit de behoefte voelen zich aan elkaar door vormelijke contracten te verbinden: telkens hun gevoelens in het spel zijn zouden zulke contracten voor hen niet anders zijn dan een nuttelooze en stootende grofheid. Zij zullen niet verdragen kunnen dat het huwelijk, van om-het-even welke overheid afhange, door den dwang gehandhaafd worde of een andere dan een innerlijke wijding ontvange.

V

Er zijn teekenen dat de mensch meer en meer streeft naar een streng monogamischen vorm van het huwelijk, waarbij de echtgenooten niet zouden vereenigd worden, noch door een transcendentiaal verbond, noch door eenigen dwang, zelfs niet dien van het gegeven woord, maar alleenlijk door de liefde. Zij zouden vrijelijk een vrij gesloten echtverbond kunnen verbreken, maar

zouden zich daartoe zelden gedrongen voelen, daar hun verbintenis steunen zou op wederzijdsche genegenheid en overeenstemming der karakters. Hun getrouwheid zou niet zijn een louter uitwendige getrouwheid als die door de wet voorgeschreven, of een kunstmatige getrouwheid als die door de kerk bevolen wordt, maar een natuurlijke getrouwheid ingeboezemd door het gevoel, spontaan op zich genomen door de liefhebbende ziel. Het vrij huwelijk dat een harmonische synthese zijn zou van twee elkaar wijzigende, elkaar volledigende persoonlijkheden, het huwelijk waarin het kind zou geschapen worden met de begeerte om een wezen van hooger volmaaktheid voort te brengen, is een ideaal waarheen wij allen ons pogen moeten richten, zonder te hopen het ooit geheel te zien verwezenlijken tenzij door eenige individuen: het vordert de toevallige ontmoeting van twee wezens die elkaar begrijpen moesten, eenvoudig genoeg om elkaar te erkennen, bewust genoeg om zich rekenschap te geven van de wezenlijke behoeften hunner natuur, sterk genoeg om hun innerlijk evenwicht te bewaren door alle vormwisselingen des levens heen. Ofschoon het vrij huwelijk, in zijn volmaakte uitdrukking, eenige uitverkorenen zal voorbehouden blijven, het zal evenwel in zijn wezenlijke trekken algemeen verbreid kunnen worden: het zal een hoogere vorm van het huwelijk zijn, waarin de echtgenooten geheele onafhankelijkheid zullen vinden en dat hun gevoel van verantwoordelijkheid ontwikkelen zal.

Men kan niet hopen dat het vrij huwelijk in de zeden zal dringen vóór het aanbreken eener vrije samenleving, waarin de menschen waarlijk hun eigen meester zijn zullen en hun gedachten, hun gevoelens, hun streven niet meer zullen hoeven te verzwijgen en zich niet meer ten dienste der vermogenden houden om niet te verhongeren. De burgerlijke maatschappij kan de vrijheden die zij niet voorzien heeft niet dulden: anders het ware niet zoo heel moeilijk, zelfs binnen de palen der huidige wetgeving, de voor-

naamste hinderpalen op te ruimen die de wet het vrije huwelijk in den weg stelt: voldoende ware alle onderscheiding af te schaffen tusschen wettelijke en onwettelijke kinderen en aan alle dezelfde rechten toe te kennen. Maar men beseft dat de wetgever geen enkelen maatregel zal willen nemen van aard om de gepatenteerde familie, die (om den stijl ad hoc te gebruiken) een der hechtste steunpilaren der orde en openbare rust uitmaakt, te ondermijnen. Geen partijganger van staatsinmenging in particuliere zaken (en de burgers zijn daartegen alleen gekant wanneer deze inmenging hen in hun gevoezel hindert) zou overigens kunnen dulden dat het huwelijk een louter privaat karakter aanneme en dat elke vreemde inmenging er uit verbannen worde. Het ware dus te vergeefs zich tot om het even welk parlement te wenden om de afschaffing der officiële koppelarij te bekomen. Elke vooruitgang in dezen zin zal aan eigen initiatief, aan de *propaganda der daad* te danken zijn: theoretische beschouwingen, redevoeringen, wenschen hebben hier weinig gewicht, men moet het voorbeeld geven. Hoemeer lieden er zijn die zullen trouwen zonder den staat de toelating te vragen en zullen toonen dat hun familie ten minste zoo gelukkig en zoo eerbiedwaardig is als gelijk welke, door den stempel der regeering gewaarmerkte, familie, des te nader zal de vrijheid der liefde haar overwinning nabij zijn. Heden zijn de wezens die zedelijk rijp zijn voor het vrij huwelijk zeldzaam: zij moeten terzelfdertijd overtuiging, moed en zelfopoffering bezitten. Het meerendeel der menschen heeft nog noodig dat men ze onder de oksels steune of aan een band leide: de eenen vragen krukken, de anderen roepen om de zweep; de eenen kunnen niet buiten den godsdienst, de anderen niet zonder gendarmen. Deze lieden zijn niet gerust dan in het gareel der wetten: zij zijn voor hen gemaakt, ontnem ze hun niet; in hun geest kan anarchie niet anders beteekenen dan wanorde. Als zij ten minste hun wetboek voor hen hielden en het ons niet wilden opdringen....

Men moet een kracht in zich voelen om zich te spenen van alle inwijding, inzegening, goedkeuring en om de verantwoordelijkheid zijner daden te dragen in stede van die over te dragen naar een biechtstoel of op den rug van zijn buurman. Ook zijn de zwakken, de angstvalligen, de ontoerekenbaren, die thans een compacte meerderheid uitmaken, overtuigd dat de vrijheid der liefde noodzakelijk met losbandigheid der zeden zou gelijkstaan: zij kennen hun eigen! En waarlijk 't ware jammer hun vrijheden te schenken welke zij niet vragen, waarvan ze geen begrip hebben. Alleen wie vrij zijn wil, verdient het te zijn. Een verdrag zonder waarborg kan alleen gesloten worden onder lieden die volledig vertrouwen stellen in elkander; nu, 't zou al lastig vallen een burger op zijn woord te vertrouwen. De tegenwerpingen der burgers aan de vrijheid van het huwelijk, te weten: dat het de verbintenissen onstandvastig zou maken, de onzekerheid omtrent het vaderschap, de ontbinding van het huisgezin zou met zich slepen, spruiten alleen uit hun zedelijke minderheid voort. Het spreekt van zelf dat het vrij huwelijk niet algemeen worden kan, zoolang de burgerlijke maatschappij bestaat. 'k Zal dus geen tijd verliezen met zulke tegenwerpingen te weerleggen. De lezer zal uit zijn eigen wel een vergelijking maken tusschen de bezwaren van de vrijheid in de liefde en de bezwaren van het huidige regiem; namelijk zal hij erkennen dat de gevolgen van de echtbreuk heel wat erger zijn dan die eener mislukte poging tot verbintenis: ik veronderstel dat hij genoegzaam bevrijd is van de bestaande vooroordeelen om den eisch onnatuurlijk te vinden dat de vrouw als maagd in het huwelijk trede, terwijl de man eerst 'het jonkmansleven' uitviert. - De vrees voor overbevolking is evenmin gerechtvaardigd: de ellende remt de kinderproductie niet, integendeel, door den mensch te verstompen ontnemt zij hem het middel om zichzelf te beheerschen en levert hem aan zijn instincten, zijn oogenblikkelijken aandrang over: elkeen

weet dat de armste lieden het talrijkste kroost hebben. De ontwikkeling van het bewustzijn en van de verantwoordelijkheid leidt onvermijdbaar tot beperking van het getal kinderen. Wanneer de vrouwen omtrent de verrichtingen van haar geslacht onderricht zullen zijn, zullen zij de mogelijke gevolgen van haar daden kennen en weten hoe zij die vermijden kunnen⁽¹⁾.

De meeste tegenwerpingen aan het vrij huwelijk leveren het bewijs dat er een idee bestaat, onontwortelbaar in de hersens, het idee dat het doel van het huwelijk is de voortzetting van het ras. Katholieken en protestanten veroordeelen eenstemmig de sexuëele betrekkingen tusschen de echtgenooten, wanneer deze niet voor doel hebben een kind ter wereld te brengen. Zekere wijsgeeren meenen dat de liefde der ouders om zoo te zeggen een openbaring is van den wil des kinds dat vraagt om geboren te worden, anderen gelooven dat het kind een hoogere waardigheid en een beduidende sociale beteekenis geeft aan de verbintenis der ouders, een andere wil dat het huwelijk weze de uitdrukking van 't verlangen naar den *Uebersch.* Wat den wetgever betreft, die heeft vooral den erfgenaam in 't oog, en, in arme gezinnen, den soldaat. Iemand die zou komen bevestigen dat het huwelijk eenvoudig zijn kan de verbintenis van twee wezens die elkaar

(1) Ik kan niet anders dan de neo-malthusianen gelijk geven in hun streven om de middelen ter voorkoming van de bevruchting populair te maken. De hevige tegenstand dien zij verwekt hebben komt voort uit godsdienstige vooroordeelen; die tegenstand is huichelachtig, want zij die het luidst over onzedelijkheid schreeuwen zijn de eersten om de middelen der neo-malthusianen te gebruiken. Heel de burgerij gebruikt ze, maar zij wil niet dat het openlijk verkondigd worde, dat zou schaden aan haar decorum; zij wil vooral niet dat men ze aan de arbeiders leere die daardoor hun ellende zouden kunnen verlichten en bijgevolg vrijen tijd winnen om zich verstandelijk te ontwikkelen en bewust te worden van hun toestand in de maatschappij. 't Is zonderling hoe vele socialisten, die aan louter theoretische ideeën gehoorzaamden, hierin de burgers terzijde hebben gestaan.

liefhebben, zou iets heel onverwachts komen beweren. Het vrij huwelijk, met liefde tot grondslag, zal zoo verscheiden, zoo veelvormig zijn als de liefde zelve. Nu eens zal het voor drijfveer hebben een nieuw wezen in de wereld te brengen; een ander maal een middel zijn om uit een wederzijdsche genegenheid kracht te putten om zonder versagen voor een gemeenschappelijk ideaal te strijden; eindelijk het verlangen eener ziel naar een andere ziel die haar aanvult, haar volledigt. Het zal kunnen het resultaat zijn van een vurigen hartstocht, zoowel als van een langzaam ontwikkelde genegenheid of van een teedere kameraad-schappelijkheid. Maar, wat ook zijn oorsprong of zijn doel zijn moge, het weze tijdelijk of definitief, het zal het kenmerk dragen der openhartigheid en waardigheid van een bond gesloten tusschen vrije en sterke wezens. Man en vrouw zullen zich onafhankelijk gevoelen van alle goddelijke of menselijke overheid, vereenigd op een vrije aarde, onder een hemel blauw en vrij door hùn wil, zonder andere eeden dan de vurige liefdesuitstortingen waarvan hun hart zal overvloeien.

Maar zulk een toekomst vertoont zich aan ons als een verre vizioen, een schoon en troostend vizioen dat wij trachten voor onze ziel op te roepen in dagen van ontmoediging om het tegenwoordige. Wij zijn eenigen, eenige vrije menschen in de menigte slaven. Meestentijds vinden onze gedachten geen weerklank en onze woorden zijn ijdellijk weggeworpen voor zielen die door niets op te wekken zijn. Wij moeten strijden in een omgeving waar alles ons tegenwerkt, de eene uit kwaadwilligheid, de andere uit onverschilligheid. Wij moeten strijden zonder eenigen steun elders dan in ons zelve te zoeken, want zij die ons bewonderen hebben den moed niet zich bij ons te voegen. Vurige strijd door elke nieuwe levensopvatting gevergd, worstelstrijd vol smarten en vreugden die de harten onverwinnelijk maakt! Wie in een waarheid gelooft moet er naar trachten haar op het practisch

gebied over te brengen. Wie overtuigd is dat het vrij huwelijk een hoogere vorm van het huwelijk is en wenscht dat het zich verspreide, moet bijdragen om het voort te planten, door zijn voorbeeld, indien de stoffelijke mogelijkheid hem gegeven is; zooniet ten minste door het woord, want niemand mag ontslagen worden de waarheden die hij erkent uit te roepen. Maar velen deinzen terug voor de gevolgen eener daad die hen openlijk in opstand zou brengen tegen de maatschappij en hen door een heelen hoop menschen met den vinger zou doen nawijzen. Zij zeggen bij zichzelf dat het burgerlijk huwelijk een gewone formaliteit is die hen geenszins hinderen zal en hen zal toelaten eindeloze onaangenaamheden te vermijden: gemakzucht en lafhartigheid zijn het die zoo spreken. Die zoo geduchte onaangenaamheden zijn wenschelijk, evenzeer als het misprijzen der stommerikken: daardoor wordt het karakter gestaald, wie ze ondergaat wordt belet zich aan een al te makkelijk leven over te leveren, zij dwingen hen de oogen open te houden en zich rekenschap te geven van de gebreken der samenleving. Het vrij huwelijk is heden een der beste zedelijke opvoedingsmiddelen: door een vrij huwelijk aan te gaan, handelt gij niet alleen als een sterk en rechtschapen mensch, bekwaam om zijn wil door te drijven en niet alleen verkrijgt gij daardoor vertrouwen in uw eigen, maar om zoo te zeggen zuivert gij geheel den dampkring rond uw leven: een natuurkeus komt tot stand in den kring uwer betrekkingen; al wie u geen waarlijke genegenheid toedroeg, al de lieden behebt met vooroordeelen, al de domkoppen, al de lastigen verwijderen zich dadelijk van u; eenige zeldzame getrouwen blijven u over, maar dit zijn de ware vrienden, het zijn de oprechte menschen uit één stuk, het zijn de begrijpenden en de moedigen, het zijn de levenden. In één oogenblik hebt gij het goede zaad van het kwade onderscheiden, beter dan gij het zoudt gekunnen hebben in tien jaren onder de gewone omstandigheden. Indien het vrij huwelijk zelfs geen andere voordeelen had,

dàt alleen zou voldoende zijn om het benijdbaar te maken. Is het geen groot geluk te leven omringd door de liefde zijner gelijken en misacht door de dwazen, en zou dit niet het beste getuigenis van onze waardigheid wezen?

JAC. MESNIL.

De Linde

De linde lost
heur knoppen uit hun kneep,
omdekt en dost
heur kruin met blad en kegel,
en, zon-omlaaid,
daar schuift haar schaduwsleep
breed uitgezwaard
alover haag en wegel.

Hoe zwierig zwaar
die dichte looverhut,
met hier en daar
een lichte gabbe er tusschen,
waar 't in de gauwt',
als er een wind aan schudt,
lijk grijzegrauw
van meezen en van musschen!

Nu staat ze stil.
Eén leutrig bladje slechts
dat spelen wil
met 't eigen schaduwbeeldeke,
draai-wakkelt-wikt
gezwind van links naar rechts
en lacht en knikt
zijn lustje uit en zijn weeldeke.

De Kobbe

Haar wiel en haar speken
zijn afgeraakt;
met sterke steken
rij-vast gemaakt.

En, dobbedobbe,
daar gaat en slaat
de dikke kobbe
van draad tot draad.

Ze rept haar pootjes
ze draait haren kop
en klimt met stootjes
haar ladderken op.

Haar zijde smijt ze
om elk sporteken om,
en rond weer rijdt ze
en keert weerom.

Dus zonder garen
en zonder twijn,
spant zij heur haren
netteken fijn.

Dan kruipt ze te midden
van haar gespin
en zit er te bidden
voor haar gewin.

Den Avond zijgt als zegen

Den avond zijgt als zegen
Om heide, weide en zand.
Vaag worden al de wegen
Eéndonker met het land.

De grijze verte nadert
Onhoorbaar, kalm en zacht;
In 't blauwende gebladert
Daalt stille vredenacht.

De hemel heeft zich rustig
Om de aarde heengespreid
En zoent haar nu wellustig
In zwijgende eenzaamheid.

RENÉ DE CLERCQ.

Frans Netscher en de Vlaamsche Ontwaking

IN Hollandsche tijdschriften verschijnt er thans nogal veel Vlaamsch werk. Hollandsche uitgevers beginnen er naar uit te zien. Stijn Streuvels zet zijn triomftocht door Holland voort. En Frans Netscher, in het Januari-nummer der *Hollandsche Revue*, stelt nu vast dat Vlaanderen ontwaakt is.

Maar van die ontwaking (het Vlaamsche 'réveil' heet hij dat) geeft hij de zonderlingste voorstelling. Er loopen daar beweringen onder, die we maar dadelijk bij den schabernak moeten vatten, anders zullen we die overal aantreffen.

Die ontwaking, dat 'réveil' als ge wilt, zou 't werk zijn van wat hij 'het geslacht van 1900' noemt... En dat geslacht van 1900 zou rechtstreeks uit *De Nieuwe Gids* voortgesproten zijn..... Dat is voor Frans Netscher zoo klaar als een klontje.

Maar, maar, - niemand hoeft hier de trompet te blazen: wij zijn al zeer langen tijd wakker, en wel wakker!

Zakelijk geantwoord: de zuiverste en oorspronkelijkste stem die over ons land klonk was die van een grijsaard, ons aller meester, Guido Gezelle. *Hij* verpersoonlijkt de Vlaamsche herwording. Meer dan een derde van zijn werk ontstond vóór 1860. Zijn leerling Hugo Verriest schreef 'Avondrust'⁽¹⁾ in 1877, en werkt thans nog meê aan dit tijdschrift der jongeren. Een leerling

(1) Zie dit tijdschrift, 1e Reeks, Nr. VIII-X.

van Verriest was Albrecht Rodenbach (gestorven in 1880), die met Pol de Mont, lang vóór *De Nieuwe Gids* bestond, hier 'réveil-tijdschriften' uitgaf, en eigenlijk is het *zijne* traditie, die wij nog voortzetten. In 1889 kraaide met leutig jeugdige geestdrift een tweede *Jong Vlaanderen*. Al viel het, de geestdrift brandde verder, en dáár kwam *Van Nu en Straks* uit, in 1893. Maar toen had Buysse al zijn 'Biezenstekker' gemaakt, en verzen van Prosper Van Langendonck verschenen sedert 1883. Van 1887 zijn er al die even goed mogen heeten als het beste wat in Holland toen voortgebracht werd. Wat heeft 'het geslacht van 1900' hiermeê te maken? Het is waarlijk onze schuld niet, zoo 't Hollandsche publiek eerst nu van al dat leven wat gemerkt heeft.

Van Nu en Straks heeft verspreide krachten tot broederlijke samenwerking verenigd: de Vlaamsche ontwaking is niet uitsluitend zijn werk. Maar al ware 't nu zoo, dan nog zou men heel bepaald mogen tegenspreken, dat die ontwaking onder den invloed der *Nieuwe-Gids*-beweging heeft plaats gehad.

De stichters van V.N. & S. stonden het dichtst bij de Fransch-Belgische schrijvers (geen Walen, zooals Netscher meent, maar bijna allen verfranschte Vlamingen); zij zijn opgegroeid in dat kunstleven, dat van Brussel uit ons Beotië bevrucht heeft, en waarin de grootste rol toekomt aan *La Jeune Belgique*, *Les XX*, en de volksconcerten van Dupont. Daarom wil ik nu zeker de beteekenis, welke *De Nieuwe Gids* voor ons gehad heeft, niet geringschatten: de Noord-Nederlandsche beweging is ons een gewichtige ruggesteun geweest, zij heeft ons meer vertrouwen gegeven in onze eigen uitdrukkingsmiddelen, meer moed om in ónze taal te beproeven wat de *Jeune Belgique* hier gedaan had. Verder mag het van twee onder ons (meer niet) wellicht beweerd worden, dat zij vooral door de lezing van *Nieuwe-Gids*-proza hun taalgevoel hebben gezuiverd: van de Bom (?) en van mij. Netscher zegt ergens dat 'Vermeylen, de patriarch en alhoeder van jonge Vlamin-

gen' (maar, den Goden zij dank! ik ben de jongste van de heele bende!) 'regelrecht van onder de vleugelen van Willem Kloos gekomen is.' Daar kan ik moeilijk zelf over oordeelen. Maar 't zou nu maar weinig bewijzen: want de waarheid is, dat mijn vrienden veel meer invloed op mij hebben gehad, dan ik op hen.

De gedachtengang onzer kritiek is niet die van de N.G. De motieven onzer kunst zijn niet uit Holland overgewaaid; dat moet in 't bijzonder opgemerkt worden voor Van Langendonck, die ietwat Kloos'sche sonnetten dichtte, lang voor hij Kloos te lezen kwam, ja zelfs voordat Kloos verzen had uitgegeven. Van Langendonck, de Bom, Hegenscheidt, hebben eerst en vooral hun eigen leven geheeld, in den passenden vorm. Welke lectuur is hier van overwegende beteekenis geweest? Voor Van Langendonck: Vondel, enkele Vlamingen, Hélène Swarth, Platen. Voor Buysse: Maupassant en Zola. Voor Hegenscheidt: Goethe, Shakespeare, Wagner. Voor Streuvels: de Oud-Vlaamsche dichters, Gezelle, Tolstoj, Dostojevskij, Andersen.... Maar geen Nieuwgidsers!

Dat *Van Nu en Straks* geen uitlooper van *De Nieuwe Gids* is, dat er nevens de Hollandsche letterkunst, ook eene uit den Brabantschen grond opschoot, en nog eene andere in West-Vlaanderen, dat de ontwaking in verschillende streken tegelijk heeft plaats gehad, ziedaar juist wat ook den Noord-Nederlander moest verheugen. Want het bewijst dal er thans een werkelijk Groot-Nederlandsche literatuur aan 't worden is. En dat onze 'jonge richting' aan diepere stroomingen gehoorzaamt dan doorgaans vermoed wordt.

AUGUST VERMEYLEN.

Peter Benoit
(17 augustus 1834 - 8 maart 1901)

Onze Meesterzinger is heengegaan.

Geen droefheid, geen mukkende klacht bij dit verscheiden: koninklijk in zijn glorie gehuld, is hij rustig, na volbracht werk, naar de groote stilte gegaan; zwijgen doet nu die sterke stem waarin heel een volk zich verheerlijkt erkende; even als wij bij zonsondergang bewonderend turen en ingetogen blijven, zoo vervult ons ook dit afscheid met bewonderend zwijgen.

Wat is er in Vlaanderen niet al geschied en omgekeerd sinds hij kwam: wij hebben ons zelfbewustzijn weer herwonnen, wij voelen ons een machtigen zelfbewusten stam, eeren onze eigenheid, gaan met vertrouwen de toekomst in; wij voelen ons niet eenzaam, weten ons verbonden aan ons eigen land en aan den wereldgang: wie gaf ons, na Conscience, méér dat gevoel van eenheid en van vertrouwen in ons zelve? Conscience-Benoit! Die twee waren de skalden die ons volk in zijn herwordingsstrijd vóorgingen. Die derde groote, Guido Gezelle, was nog iets anders: hij was de grootste kunstenaar, de zuiverste dichter; niet voor de massa is zijn arbeid; hij was de jongste onder de jongeren. Die twee anderen waren veldheeren; hun kunst was tevens een strijdkreet, zij maakten geschiedenis.

... Het heerlijke hoofd van sereenen kamper op dit doodsbed, het kalme heroïsche hoofd waarop de overwinning een glorieuzen stempel drukte; die fijne slanke hand die al dat machtige werk schreef; die ziel die ons mannelijke fierheid schonk!...

Wij treuren niet om den zanger van den *Oorlog*, van de *Rubenscantate*, van *De Wereld in!* van die innige schoone zinnelijke liefdeliederen, en die wondere hymne: *Mijn Moederspraak!* Wij voelen ons getroost bij de gedachte dat mannen volgen na dien man, dat nieuwe kampers den kamper volgen, en dat zijn ideale droom 'een Vlaamsch Conservatorium', dat niet alleen virtuozen maar begrijpende kunstenaars wilde opwekken, niet zal beduimeld worden door makke epigonen. Heel Vlaanderen - heel ons jeugd zal daarvoor waken!

Onze vreugdige, bewonderende groet vergezelt de schim van den heengeganen Meesterzinger.

11 Maart 1901.

EMM. DE BOM.

Middag

De hemel laaide; ik ging langs 't eenzaam strand,
Waarop de middagzon schier loodrecht gloeide,
Met moeielijken tred door 't mulle zand,
Die nek en lenden meer en meer vermoeide.
Toen heb ik mij met al mijn wil gekant
Tegen den dwang die geest en lichaam boeide;
Vergeefs; een oud gedacht, toen opgedeund,
Heeft, alom borlend, 't willen overdreund.

Voort drong ik, haastig; sneller achteraan
Kwam de angst gestuifd, lacht even, wipt mijn schouder
Op en sart: "t Leven buiten is een waan!
Verzucht er de adem uwer ziel langs, douw er
Uw hart in tot het bloedt, zie 't eind der baan:
Gij en de menschen wordt slechts samen ouder:
Dat is de vrucht van uwe menschenmin,
Zij hebben niet verstaan, gij hen, nog min!"

Ik kon niet verder; kracht en moed, 't was al
 Vergaan in 't worstelen tegen 't bot dwarsboomen
 Van voet en wil; van u, mijn wil vooral,
 Die waart gelove' en liefde, o kindervrome!
 - Och menschen, weet, 'k was toen van teerheid mal,
 'k Was jong en toe, ik weefde, leefde droomen. -
 Toen rees voorwaar een vreemd gezicht voor mij,
 Zeer wonderbaar op gindsche duinenrij.

(Thans zie 'k de menschen met een scherpe lijn
 Omtrokken, zelfvoldaan: ik kan 't gedogen
 Zonder haat; 'k mag de dingen als ze zijn;
 'k Zie worden, sterven, zonder veel meedoogen.
 Welaan, de baan is vrij, de wereld mijn,
 En achter mij dat leven, haast een logen,
 En straalde niet in zijn waarachtigheid
 Dat visioen uit dien verdroomden tijd.)

Ditmaal, 't is stellig, was 't geen droomgespin
 Waarmeê 'k het rusteloos verlangen paaide,
 Een schim gebroeid door kranke hersens in
 De middagzon, al gloeide zij en laaide;
 Glijdt die verschijning thans weer door mijn zin,
 Voel 'k hoe ze toen mijn pijnen scherppte en aaide,
 'k Weet van geen droom, dien 'k ooit zoo vinnig droomde,
 Waarvoor ik gansch opjuichte, stormde en schroomde.

Het was geen droom: ik zag de wijde zee
Van zonne glinsteren; ik hoorde baren
Veraf ineengesmolten ruischen, mee
Met de muziek van deels een onzichtbare,
Deels reede schaar, die langs de duinen gleê;
Al rezen ruischen en muziek te garen,
Ik bleef gewaar, als ik ze samen hoorde,
Dat de eene wereld niet bij de andre hoorde.

En vóór mij zag 'k der duinen schaduwlijn
Haar golving op het bleeke blauw afsteken,
In 't verre waas van blankbezonden schijn
In 't Oosten hier, in 't Westen ginds, verbleeken;
Van duin tot zee lag 't breede strand met rij'n
Van plas aan plas en stille zilte beken;
Daar lag een zon- en zeevervreten wrak,
Dat uit het zand zijn doode rebben stak.

Doch daar op 't duin, daar tegen 't bleeke blauw,
Zijn wonderbaar gestalten mij verschenen,
Vol zon; neen, zonlicht zelf ontglipte vouw
Van kleed, bloeide om hun aanschijn, vloog langs henen.
Hun lichaam, wàs hun speeltuig; man en vrouw
Zijn zoo in 't licht gegleden en - verdwenen.
Wat thans nog toeft in mijn herinnering,
't Is als een droom, ja, maar die nooit verging.

Nog twijfelde ik, al was ik toe en jong;
 Leergierig, koel waarnemend, wou 'k doen blijken
 De echtheid van 't licht dat te bepaald daar blonk;
 Ik deê een stond mijn oog ervan afwijken.
 En zie: 't beeld dreef het ruim in met mijn lonk.
 Het was als wen ik in de zon ga kijken
 En de oogen luik; ik zag 't ook nu gebeuren:
 De vorm bestaan, vergaan, de schijn verkleuren.

Ik luisterde: gesuis had ik reeds lang
 Van heel ver achter duinen hooren komen,
 Een dof rumoer nu, dan weeral een klank,
 Nu mèt, dan boven 't zeegedruisch vernomen,
 Thans òp het duin, liet vol de schaar haar zang
 Van stem en speeltuig, strand- en zeewaarts stroomen.
 In wijde puurheid waande ik mij verloren,
 Klaar, doch van verre, zong het in mijn ooren.

Stijgend in eens, breekt uit bazuingeschal
 Boven het onverpoosd gestreel der snaren,
 Doch dees, naborlend, jagen boven al
 Hun hel gejubel, trillen effen, varen
 Met zwiergen zwong en wentelen den val
 In van het lied der zingenszaalge scharen:
 Hobo en fluit, volhelder bovenuit,
 Beluidden zang en klank met toon en tuit.

't Was zelfbegoocheling! - Neen, neen, ik ken
 Muziek die vlelend insluipt in mijn ooren,
 Mijn geest indommelt, 't denken uitdooft en
 Mijn oogen streelt met weidsche mijmergloren,
 Oneindig zwelt mijn hart; ik ga en ben
 In zaligheid om wereldwee verloren;
 Doch schielijk schaterlacht de spot voorop:
 Uw eigen wil verschafte uw geest een pop!

(Neen, dees was sterk en vreemd gelijk de vrouw
 Met stillen wensch, die ik niet wilde minnen;
 Zij zweeg en zag; en wat ik vreesde of wou
 Smolt weg voor 't onverduurbaar branden binnen
 Haar oogen; trots en vrees, verzet, berouw,
 Omwaarden ijl mijn vastgestaarde zinnen
 Gelijk die vrouw, zoo vast, zoo vreemd als zij,
 Lei die muziek haar stillen wil in mij.)

Zij brak, op zelfgemeten maat, een zang
 Van opgestuwde kracht, de toekomst open
 En - nog terwijl mijn geest omzichtig, bang
 Mijn hart, van aarzeling tot bedenken dropen, -
 Speelt om 't genot van 't spel hij, dreunt zijn gang
 Mijn bleeke toekomst door, wekt op weer 't hopen,
 En mij is 't als een hopen dat me heugt,
 En waar het opschiet brandt de vlam der vreugd.

O stond van weeld; mijn kinderdroom weer slaat
Zijn vleugels uit en thans met rijp vertrouwen
Rijst trotsch.... toen zag 'k, bewegingloos 't gelaat,
Eén schitteren, half boven de andere vrouwen;
Mijn hoop aan 't zwijmelen, tuimelt, sterven gaat....
Want zij, die 'k nooit zoo werkelijk mocht aanschouwen,
Zij, anders streng, doch goedig zonder end,
Mijn leidster, thans haar aanschijn van me wendt.

O gij, die vergt met wezenloos gebaar,
Gij hooge, trotsche, die mij hebt verkoren
- Kwaamt gij of zocht ik u? - tot wonderbaar
Volbrengen van de taak des levens, dóór en
Mèt u mijn zware levensvreugde, - o staar,
Gij veel verloochende, toch nooit verloren,
Thans niet zoo scherp voor u, genâloos schier,
O goede, uw schepsel roept, 'k lig machtloos hier!

Neen, reik me uw hand, als toen mijn voet gij deedt
Spelende breken brooze menschengoeden,
Of jaag mij weer een wereld in zoo heet
Van willekeurigen haat en bitse roeden,
Doch met uw blikken zegenend mijn leed!
Wee mij, gij hoort niet, offervlammengloeden
Weerlichten langs uw aanschijn, speelsgewijs,
Ik kan niet, vrouw, mij duizelt bij uw eisch!

Toen zag 'k - o denkt niet dit is ijdelheid,
 De laatste smoorde ik achtloos sinds dit wonder,
 'k Vertel slechts simpel uit een vroegren tijd, -
 Snel gonsden vedels en der pauken donder
 Rolde op met 't eerst bazuingeschal om strijd,
 Op ging naar armgebaar, muziek drijft onder,
 Een flikkering speelt een stond op 't blauw - en 'k zag
 Die vrouwe slaan den heilgen cimbelslag.

Toen was 't alsof een baar van toon en licht
 Met stillen waai kwam door de schaar gegleden,
 Een inglans perelt op hun aangezicht,
 De stemmen trillen lang in helderheden,
 En mij doorsiddert vreugde, de onmacht zwicht,
 Nieuw leven raakt me, ontwachteld zijn mijn leden,
 En 'k voel hun glans, ontslaan van boei en druk,
 Als weerschijn van een ongemeen geluk.

Licht schrijdt mijn voet, mijn hart bonst sterk en blij,
 En vluggeveugelde gevoelens wuiven
 Innig glimlachende gedachten bij;
 O streeft hen toe, streeft toe, mijn vrededuiven,
 De milde wereld van die heldre rij!
 Mijn voet volgt over 't zand, lichtwolken stuiven,
 Mij lokt en streelt, voort trilt het af en aan,
 Gebaar en zingelen van dat cimbelslaan!

Bedwingster, wijduitblikkende, gij boodt
 Alvreugde voor het raadsel van mijn leven.
 Neen, bovenmenselijk is uw eisch; die 'k dood
 Gesmacht, die 'k heb vergeten, die 'k verdreven,
 Ik zie ze om u al even kalm en groot,
 Van uit mijn hart, tot uwe pracht verheven.
 Ik moet terug in d'afgezwoegden strijd
 Ontluisterd door uw eigen heerlijkheid.

Ja, 'k ken u allen; - zie, ook gij zijt hier?
 Ook uw zang rijst ten lichte als offergeuren?
 Gij ook, mijn lief, zijt zalig, gij, die schier
 Uit moedwil 't hart van uit mijn jeugd kwaamt scheuren,
 En 't speelgoed toen niet achtet! Ga maar, vier
 Uw zege! - O neen, vergeef, ik kan 't niet beuren,
 Nog niet; 'k ben zwaar van aarde! - Welke baan
 Zie 'k u dan, blijde hemelinge, gaan?

En gij, gij allen, toont me een mild gelaat!
 Deê 'k u geen pijn? U, onrecht uitermate?...
 Doellooze schaamte! - Ook gij, voorwerp van haat,
 Dien 'k wou uitbroeien tot venijn?... - Och haat en
 Onrecht, en liefde, wat zijt ge in der daad
 Bij de ongerepte glorie dier gelaten?...
 Alomme draalt eendrachtlijk benedijden
 Van hen die verre in luister glijden, glijden....

Sinds - 'k ben het moe dat droombejag en wat
Van oude zaailingen nog opschiet knak ik
Kort bij den grond; den waan, die mij omvat
Hield met te teere liefdrijkheden doorbrak ik.
Vrij is de baan, de wereld mijn een schat
Die wacht! - Ai mij, vergeefs naar vrijheid snak ik;
En weet ik dan waarom ik doodgaarn zag
Mijn leven slaan dien heiligen cimbelslag?

September 1900.

ALFRED HEGENSCHIEDT.

Verovering

DIEN zondag morgen was het bijtend winterweer. De oude boeren waren thuis gebleven en achter de mis stonden de jonge kerels een enkel stondeke maar in twee hagen gereekt over 't kerkhof en stampten op den harden grond en pierden naar de dochters die bibberend en in zwarte mantels gedoken, haastig naar huis gingen. 't Gedrom was zoo gauw geruimd op 't kerkplein want de knapen polkten de handen diepe in de broekzakken en liepen met ingetrokken schouders, om 't zeerst naar de Klokke of naar den Hert hun borrels pakken. Daar had de bazinne den heerd goed aangestookt zoodat de warmte van ver al deugddoende tegenkwam. De klanten kropen dicht in de ronde, lieten hun schenen roosten, ontstaken een pijp en dompten lustig. Het luide gebabbel ging overal en elk snapte naar een borrel klare genever om 't herte te warmen.

Odo en André, de rijke boerenzonen hielden zich alleen in hun hoogmoed, maar de gezellen uit één buurt zaten den linkschen hoek vol en lachten en praatten met 't nieuws uit het dorp en ze begekten den ouden Filie die vandage zijn geboden kreeg van den preekstoel om de aanstaande week te trouwen... met een meisje dat hij al veertien jaar vrijde! Ze bespraken dat boerinnetje rechts en links met al de gissingen van hun toekomende leven op de oude hofstede waar ze gingen inwonen. En Fielie, de oude jongman, zat daar zelve bij en luisterde dat af,

goêloos, met een onnoozelen monkellach zonder één weergekkend woord uit te laten. En de luide, jolige leute ging al hooger bij elke nieuwe spotspreuk. Binstdien grepen de grove handen naar versche borrels op 't schenkschaalken en de kopere vuurpot deed alsaan de ronde om nieuwe pijpen te ontsteken. De klap ging elders onbezorgd, vrij, lustig, vriendelijk. Ze bespraken onder makkers hoe ze den achtermiddag zouden overbrengen, naar wat gehucht of hoek of herberg of waar ze malkaar zouden vinden om te schieten, te bollen of te kaarten.

Dan stonden zij bij benden recht en gingen gezamenlijk voort; maar in de 'Gouden Leerze' wilden ze nog eerst binnen bij Leentje, het geestig dochterken. Daar bleven zij staan lanterfant en bij den disch en taterden tegen 't meisje dat vrij leutig meêgiechelde terwijl heur poezelige hand met de flesch het klokkend geneverwater klaar als gesmolten ijs, perelend de glazekes volschonk. Ze gaarde de stuivers in den zak van haar netten voorschoot.

Vandaar vertrokken de gasten te veldewaart elk naar zijn huis en 't dorp bleef leeg en dood lijk bij wekedage als eenieder in zijn huis en aan 't werk is.

Odo en André ontstaken een laatste pijp en gingen ook hun wegen korten. Ze moesten langs den zelfden kant en daardoor was het sedert lange jaren gewoonte geworden samen naar huis te gaan. Ze praatten stil en schaarsch lijk menschen die malkaar veel zien en niets nieuws te zeggen hebben. Maar ze rookten duchtig en stapten fel om de koude en als ze aan 't houten kapelleken kwamen waar hun wegen verscheen liepen:

- Wat schikt gij te doen vandage? vroeg André.
- Weet niet.
- 't Weer is te goed om te slapen heel den dag. 't Regende of sneeuwde nu al zes zondagen aan één eind; - zouden we niet

een tochtje te peerde doen? De beesten staan daar, ze zullen er deugd van hebben en de wegen zijn goed.

- Voor mij niet gelaten, meende Odo.

- We moeten er nu gebruik van maken binst dat 't deugt en de weken zijn zoo drommels lang om verluieren.

- Waar rijden we?

- Waar ge wilt. Wel we schikken dat als we te peerde zitten.

- Goed, hoe late?

- Doppe achter eten, 't is anders te gauw donker. Ik kom u halen.

- Goed, achter eten.

Ze gingen elk zijnen weg. Een zware stap klinkend over den vervrozen grond en de blauwe damp dwarrelde als pluimkes altijd nieuw uit hun pijp achter hun hoofd weg. Het land lag vlak als een kale vloer, grof verbrokkeld en gedeeld in wintervoren; en de harde haardkluiten overpoeierd met lichten sneeuwmijzel glinsterden in de nabijheid en bleekten verder uit in grijze eentonigheid. En de lucht daarboven zat vaal zonder zon of kleur triestig en eindeloos. Overal eenzame, uitgestorvene ruste van liggend doode land. De hoven daarin stonden zeldzaam met naakte boomen verzaaid over de wereldvlakte. De wegen zelve waren half verwischt en lagen in hun kronkeligen kruisloop, oud, doorkorven met wagenslagen, gerimpeld als doodvergane, nuttelooze dingen. Daardoor stapte Odo onverschillig voort met de leegheid en blekkende lucht en grijze omgeving die hij onbewust drukken voelde op zijn gemoed, zonder gedachten stappend uit gewoonte over dezelfde baan, op denzelfden tijd lijk elken zondag morgen zonder nieuws of verandering, eentonig. Ginder bekende hij zijn hof in de verte: de oude, zwaar staande daken wit begrijmd onder den begrijmden hemel op de sombere muren die zwart vlekten tegen den grijzen grond; heel de doening stond lijk gedroomd en gereed om vergaan, te smelten in 't overwegend wintergrijs, verdrietig om zien.

Dingen uit het dorp kwamen nog in zijn gedacht, de hardklinkende, lachgalmende woorden van daareven in de herberg hoorde hij hier stikken over de verre vlakke heen. De menschen zag hij van rond zich uit de kerk, de aangezichten van makkers, het leutig, lief smoeltje van Leentje en den walmenden tabaksdamp overal op. De doode dingen ook uit de verledene week kwamen in zijn gedacht: doffe, kleine gebeurtenissen van alle dagen, avonden gesleten bij André en zijn zuster Ida en elders op andere hoven in de buurt. En met Ida kwam heel de geleidelijke sleep van hun lange kennis en verkeer en hij dacht aan dat meisje dat eens moest komen zijn vrouw te zijn op 't hof, maar dat was 't einde, dat stond verre nog, heel ver en onvast uitgesteld als een lastig, moeilijk ding waar hij nog niet durfde mede bezig zijn omdat het heel den gemakkelijken sleur van gewoon boerenleven en boerenrust, dat nu zoo vast stond in den harden winter, moest komen storen en veranderen: een vreemde in dat innige omsloten huis en al het ongewone van de nieuwe doening moeten aanleeren. Hij wierp dat weg en seffens zag hij zijn zware peerden staan, warm en lui in den stal, en Jan de oude knecht, die er zijn gewoon zondagwerk verrichtte. Daarbij raadde hij al den wagenden stilgang en doening in de zondagsche keuken waar hij zoo seffens zou binnenkomen; de warmte en de reuk van de maaltijd rook hij reeds en moeder en Julie zijn zuster...

Hij lichtte den ring van de groote hofpoort en stapte tusschen wagens en karren door de schuur. Daarbinst overviel hem een groote verdrietige moedeloosheid, de wederwerking van 't geruchte op 't dorp en de doodsche winterstilte hier alom. Hij vroeg niet hoe het kwam of waarom, maar dacht alleen aan de verveling omdat 't overal en eeuwig eenbaarlijk 't eigenste en 't zelfde was in eentonigheid; 't gedraai van menschen en dingen die hij zoo lange kende en nooit beu waren van den zondag 's winters zoo buitenmate triestig te maken.

Hij klopte als gewoonlijk 't vuur uit zijn pijp, keek over de werf die levenloos en goed opgeschikt lag al heel de lange wintermaanden en vond niets waar hij kon over vitten tegen 't werkvolk. Huis en staldeuren en schuurpoorten en luchtgaten 't was alles zorgvuldig toe en gestopt en stil, 't scheen er bachten al uit verhuisd - geen beeste die leven miek. De hennen ook en de wakkere haan bleven op hunnen warmen zolder tenzij juist den tijd om te eten.

Waar Odo binnen door de vensters gluurde gaandeweg over de hooge stoep, zag hij al de gordijntjes nauwe toegeschoven. De deur kripte haar gewonen krieb onder den stoot van zijne hand en binnen vond hij moeder en zuster met hun ernstig gelaat, stil, zonder opkijken bij den haard zitten wachten. Over 't vuur en in de heerdasch errond hingen en stonden ijzeren potten en pannen waar dampen uit walmden tusschen de spleet van de deksels. Over het verste einde van de lange tafel was een blauw geperkte dwale gespreid waarop de witte borden met vorken en lepels gereed stonden. Dat alles gaf Odo een tegenzin van vunze gewoonte vast gegroeid in ouderdom, dringend als eene noodzaak. Zonder spreken nam hij plaats bij den heerd, trok de laarzen uit en zijn vest, deed de wit gewasschen kloefen aan en bleef zitten geeuwen en rekken met de armen achterover in de baaimouwen.

Hij keek bezijds naar de gedekte tafel en moeder, die den blik verstond, lonkte naar het uurwerk, stond op en zette zich bij tafel.

- Julie, 't is tijd, we gaan eten.

Het meisje ging eerst aan 't venster kijken over de werf en riep naar Jan voor 't noenegetij. De kerel kwam allichte binnen zette zich op de bank bij tafel, nam zijn muts in de handen en las zijn gebeden. De anderen ook kwamen bij en mieken een kruis.

Julie diende de soep op in een bruinen eerden kom die dampte en schepte met den ijzeren pollepel de borden vol. Zonder

spreken, zonder opzien, elk gebogen over tafel namen zij met gelijke beweging van den arm de soep met lepels binnen. Het getik van ijzer en geschreep op gleier miek 't eenig gerucht. Als de kom uit was rok Odo weer de armen open en keek naar zijn zuster en naar den pot op den heerd, wachtend om 't andere. Ze bracht de dampende aardappels en gebraden zwijnsvleesch en schonk de glazekes vol bier. Nu hernamen zij het eten met de vorke en het mes, zonder haast of zichtbare smaak of genot, snijden en stekken en binnenhalen als gewone onverschillige bezigheid.

Moeder knabbelde lastig haren kost en herkauwde en peuzelde en hielp met bevende handen haar tandeloozen mond. Ze bekeek al de stukjes eer ze binnen te muffelen met weifelende meening of wilde ze uitscheiden of voortdoen heur lastige maaltijd. En Odo merkte het niet omdat hij met 't zijne alleen bezig was en hij at met knappe beten gestadig voort om gedaan.

Als 't uit was deden zij hun dankgebed en hernamen hun gewoon plaatsje bij den heerd. Jan haalde zijn zwart berookt pijpken uit den ondervestezak, vulde het en nam vuur uit den heerd. Moeder zette zich in den ouden leunstoel te tukkebollen. Julie liep over den vloer, haakte den moor met warm water van den hangel en ging in 't achterhuis de schotels wasschen. Odo zat en keek naar de zolderribben, naar den top van zijn kloefen, op 't gewiebel van 't vlammekeken in den heerd en op de blauwe walmkes van Jan zijn pijp. En als die walmkes verminderden en achter bleven en 't laatste met een blaas als een uitsproeiend aschfonteintje door den bak opvloog, zei Odo, alsof hij met alle geduld naar 't einde gewacht had:

- Jan, doe dan Baai gereed, zwart zijn hoeven en leg hem den zadel op.

De knecht stond recht, luisterde zonder roeren tot de reek was uitgezegd, dan knikte hij instemmend, stak de pijp in den ondervestezak en vertrok. Odo ook veegde den vaak uit de oogen,

keek nog eens op 't uurwerk, rok de armen en ging geeuwend naar zijn vaute.

- Gaat ge rijden? vroeg Julie.
- Ja, André komt alhier, maak de koffie gereed.

Dat was de gewone gebeurtenis van elken zondagnoon en daarom en sprak men daar niet verder over. Odo kwam beneden in zijn rijbroek, gespte zijn sporen vast en de zeemvellen beenkleeren als André met vasten stoot de deur openduwde en binnen kwam. Hij knikte goedgezind naar Julie, riep een luide goên dag naar moeder en een vrolijken:

- De maaltijd wel gesmaakt? Prinselijk weer buiten, jongen! Echt om te rijden gemaakt!

Hij zette zich ongedwongen als in eigen huis op eenen stoel, stond zoo seffens weer op en ging bij 't venster een deuntje gaan schuifelen; vandaar keerde hij naar 't achterhuis en bleef in 't deurgat luide staan kouten tegen Julie. Hij stond daar zelfgenoegelijk, de jonge kerel, geleerd en gespoord en verschblinkend, frisch uitgeborsteld en vertelde en plaagde op blijden toon. Zoogauw was de gespannen, zwijgende doening vergeten en alles keerde in beweging en geruchte.

Odo gerocht ook aan 't gekken en de trotsch opgeruimde moed kwam weer over zijn frisch en sterk gelaat. De lach klonk op bij elke spreuk en 't was nu blijruchtig door de groote warme winterkeuken en gezellig. Het meisje handelde met vlugge beweging heur schotels en lonkte met vlijtige oogen naar André al loopend vol bedrijvigheid met lichten tred. Zoo deed ze ook den noenekoffie gereed.

Moeder had er zoowel heur schik in, ze zag den jongen geern om zijn aanvalligheid en omdat zijn vriendelijk gezelschap zoo'n deugd deed aan haren Odo. André was anders ook een flinke boerezoon en ze merkte met behagen dat hij trek had naar Julie en hoe dat het meisje zoo blij voldaan weêrlonkte en ze leutig

uitbloeiden zoogauw ze bijeen kwamen. En André had ook een ferme, goede zuster en daarom zag zij geern dat Odo daar veel ging; hij kon zijn zinnen nergens beter vast zetten, heur blij, gerust voorgevoelen was het: de jongens al ondereen samen gelukkig te zien en ze vond alzoo troost en geluk in heur afgaande oud leven. En heel de geschiedenis van haat en vroegere veete, heel het droevig kwaad leven van voortijds hield zij de jongens gedoken achter heur oud gerimpeld gelaat. Boer Vermeulen was dood en Boer Verschaeve ook en de jongens en kenden 't kwaad bedrijf van hunne ouders niet.

- Ze zijn van weerkanten brave, deugdelijke kinders, dacht ze, de twee families leven nu zoo goed als maagschap ondereen en 't ware best nu dat ze 't voor goed éens werden eer ik dood ga. Eerlijke, begoede ouders van weerkanten en hun hof en stalling met bed en bulster staat voor malkaar gereed. Maar niemand en sprak daar openlijk van tenzij de knapen in de herberg en de meiden rond den heerd. Voor de eigenaars was en bleef dat een zichtelijke verwachte toekomst en daardoor onnoodig besproken omdat de tijd er nog niet was om voort te doen; ze waren te jong en als de vriendelijke omgang nu maar onderhouden bleef was 't al een deugdelijk ding en een gerustheid voor later. Intusschen namen Odo en André samen verzet en genoten vrij van hun jongheid. Door de keukenvensteren zagen zij nu Jan die Baai bij den breidel buiten bracht. Het forsige peerd lei schichtig de ooren en in zijn brooddronkene weelde begon het te steigeren, rok den kop en snoffelde naar 't vreemde peerd dat bij de schuurpoort gebonden stond. 't Sloeg in een plotse zotternije de hoeven hooge in de lucht en dan, op een vermaan van den ouden knecht, begon het ingehouden te trappelen op licht dansende pooten en liet zich leiden tot bij de voordeur.

- We zijn gereed; meende André en hij ging zijn peerd halen.

- Mijn rijzweep en mijn handschoenen!! vroeg Odo. Moeder, tot t' avond!

- Julie! en de jonge kerel belonkte nog eens vlijtig het meisje voor een afzonderlijken groet. Ze kwamen mede buiten om de knapen te zien opstijgen.

Jan hield het onrustige peerd alsaan bij den toom. Odo onderzocht de zadelriem, greep den stijgbeugel, tord met den linkschen voet in en met vluchtigen zwaai zwierde hij 't lijf op den zadel. Baai was hem bijna ontsprongen en nu, in 't verschoot van de verrassing buitelde het ineens zijn ongewillige zottigheid uit en wilde wegrennen. De vier hoeven kletsten twee en twee overhand tegen den harden grond met wreeden zwong van zware pooten en slaanden kop. Jan was bezijds gesprongen maar Odo zat vast met knellende knieën en praamde den toom in den vuist; daar zat hij trotsch te glimlachen, preusch om al dat geweld dat hij met handige macht in bedwang hield. André was ook op zijn merrie gesprongen en de twee peerden hinnikten nu en begonnen een wilde danspooterije, eerselen en kapten rond het hof ongedurig met drang om weg en in 't vrije te geraken. In hun bradde wildheid zwierden zij den kop dat 't schuim rondspatte en ze knabbelden met de tanden het ijzeren gebit dat al hun kracht gebonden hield. Zoo kwamen zij er eindelijk toe door veel gepraam van toom en gremmet, nevensen te staan als een getemde koppel en ze wreven de glimmende leden en deden 't ijzer ruttelen door 't slaan met den kop. Ze trappelden nog altijd van ongeduld, maar als opeens de toom hen losliet, dreven zij gezamenlijk met harden hoefslag stampend den grond, een ferm ademsnoffel uit en zoo stoven zij 't hof af door de opene poort en in wilde vaart vooruit, zoo geweldig dat moeder en dochter bewonderend eerst dat spel, nu angstig opschreeuwden en buiten de poorte liepen met vreeze van daar ongelukken te zien. Maar de twee felle ruiters waren al een eind

ver en zaten er goed en gemakkelijk gewiegd op de breede, dansende ruggen en ze keken nog eens over den schouder ter geruststelling en om bewonderd te worden, en André glimlachte naar moeder en naar 't meisje. Als zij gezien hadden dat het goed ging keerden de twee vrouwen in huis. Moeder schudde toch bedenkelijk het hoofd:

- De waaghalzen, ze zullen toch eens den nekke breken met die zotte peerden!
- Maar moeder, zij zijn jong en zittten er vast op.

Daarmeê zweeg moeder en 't meisje ging voort haar dingen afwasschen om seffens te komen voorlezen uit een ouden boek. In de keuken hing weer de kalme, oude stilte met eene onrust die onuitgesproken bleef: 't was nog te vroeg om te wachten dat Odo ongedeedd zou thuis keeren en de stilte hield dat verlangen besloten heel den achtermiddag tot t' avond late als 't nacht zou zijn misschien.

Terwijl zaten de twee kerels onbezorgd hoog in de winterlucht en lieten zich gaan in vluggen draf. Zij loechen om de vrees van het lichte vrouwvolk en waren vol van de verwachting der vreugde waar ze naartoe reden.

Aan den ingang van 't dorp kletsten de hoefijzers dubbel hard op de kasseisteenen en de menschen kwamen uit hun huizen kijken en bewonderden de twee ferme ruiters: Odo, de zoon van den ouden burgmeester, en André, de landrijke boer. Ze reden over 't kerkplein door de straat en hielden nu de leden sterk uitgespannen, de twee schoone knapen, en keken met overmoed in de oogen uit de hoogte van hun kostelijke peerden, rechts en links en knikten naar de dorpelingen die vriendelijk monkelden. De peerden gingen stapvoets nevenseen en Odo en André zaten er stijf en statig op, sterk in hun rijkdom en gebroederlijk geluk, met gespannen knieën, de beenen stevig in de glimmende leerzen en zeemvellen broek, de rijzweep en teugels vast in de geschoeide

handen. Odo hief zijn gezond bleuzenden zwaren boerenkop met trotschblinkende oogen, stijf op den breedten hals. Hij wist zijn schouders eendlijk en zijn rechten rug sterker dan den sterkste van 't dorp. André daarnevens wat rilder, hooger opgeschoten en zijn stevige leden die plooiden genadig in de wieging van zijn ros.

- Daar zijn een prachtige koppel ruiters, zegden de kennissen, jong zijn ze en niets en kan hen deren, ze hebben 't geluk in pachte! Dat wisten en dachten zij ook, de ruiters van malkaar en dat kropte hoogmoedig in hunnen zin, maar hun wezens bleven goedaardig kijken en vriendelijk. Ze waren als prinsen in hun eigen land met al de dorpgenooten als onderdanen, zoo sterk, zoo schoon als niemand. Nu gingen ze hun kracht en hun peerden toonen naar 't vreemde; daar zouden ze met trotschen onverschilligen blik laten zien en bewonderen wie ze waren en van waar ze kwamen.

- Waar rijden we nu eigenlijk? vroeg André.

- Voorwaarts! lachte Odo, hebt ge zin om ievers te zijn?

- Neen.

't En was nievers noch feest noch kermis, z' en hadden geen kennissen te bezoeken of vrienden; 't meisje dat ze vrijden woonde in 't huis van waar ze kwamen en al de andere deernen bleven hen dood onverschillig, 't bezien niet weerd.

Aan den keerdraai waar de kassei weer in harde, oud verknuiste eerdestraat veranderde, draaide Odo zijn peerd om en André achter.

- Naar 't Meulenhout, raadden zij beiden.

Ze kwamen weer in 't blakke veld, eentonig dezelfde landstreek de platte eerdelaag met eenzame, verkrompene huisjes en magere boomen in reken of alleen, begrijmd en grijs en tegen den einder het donkerblauw van een bosch.

Met 't noenuur was 't geluchte wat opgeklaard en tusschen 't eindlooze van éendikte wolken teekende de zon een flauwe

klaarteronde achter den voorhang van somber grijs. Over 't veld lag de sneeuwmijzel nu in glinsterkristaaltjes te blinken in dunne laag perelgrijze wittigheid. Maar dezelfde spijtige wind dreet gestadig zijn kouden tocht van 't noorden naar 't zuiden en beet de ruiters in rug en hals. De beweging en vrije buiten hield hun echter 't bloed warm en hun wel ingekleede lijf voelde er te meer de prikkelende deugd van. Ze ademden met genot even hun snuivende peerden, breed in en uit de dikke, gezonde lucht.

Ze kwamen aan 't vreemde dorp en daar tusschen de huizen lieten zij hun beesten weer stappen om gemakkelijk de menschen te bezien die ze ontmoetten.

- Kent ge hier iemand? vroeg Odo.

- Niets bijzonders, we zullen moeten vragen waar 't plezier woont, of anders maken we 't alleen.

't Dorp lag in zondagsche ruste, zonder leven in de herbergen. 't Was al dat er een vent of een wijf te ziene was op straat en een deel jongens die poenderden in een hoek en dansten over de straatgoot om hun voeten warm te houden.

- 'In 't Meulenhof' las André op 't uithangbord van eene oude afspanning.

- Willen we staan en een glas bier drinken?

't Was zoo gauw besloten en ze dreven hun peerden bij de deur. De baas kwam even buiten en groette vriendelijk en vroeg de heeren binnen.

- Beste weer om uit te rijden!

- Breng ons twee pinten bier.

Vlugbeende was de baas weer binnen en zoo seffens bracht hij hen twee glazen.

- Dat verwarmt het bloed. Ge zijt een wandelingske komen doen naar 't dorp.... wellicht de beesten komen bezien in 't Meulenhof,... of de meisjes?... en hij bezag de kerels met een fijn vragend oogknipje.

Odo en André namen 't glas van de lippen en wat benieuwd:

- Is er iets bijzonders te zien op de streek? loech André. Als er mooie dochters zijn zouden we wel een paar kalvers koopen vandaag!

- We zijn den zondag altijd op zoek achter zulke ware, zwetste Odo. Als ge ons den weg wijst ziet ge ons nog en we zullen u weten te zeggen of 't naar den smaak is.

- Den weg weet ge wel beter dan ik, merkte de baas, al de boerenjongens van de streek raden zulke dingen op den reuk.

- 't Is gemeend, we zijn onbekend en niemand bij ons en spreekt van 't Meulenhof niet meer als van gelijk welk ander. Zonder dat zouden we zoo lang niet gewacht hebben den boer te bezoeken.

- Ernstig, meende Odo, dat belangt ons, waar wonen ze nu eigenlijk die twee rozen?

- De eerste straatjongen de beste zou ze u wijzen; den zondag in de kerk zijn al de aanzichten op Boer van Meulenhof's dochters gekeerd, ge zult me weten te zeggen of 't de moeite waard is.

- Ge doet me verlangen, loech Odo.

- De twee schoonste bloemen van de streke, meende de baas, de balie is stuk gereden van de vreemde boerenknapen die daar 's zondags bezoek doen.

- We gaan zeker gaan zien, al is 't maar voor de leute, zegde André gedoken aan zijn makker.

- 't Is hier dicht bij, ginder 't groot hof met die blauwe daken, achter de boomen, de dreef ziet ge die er naartoe leidt, 't is nauwe tien minuten rijdens. Maar, let op dat ge den hals niet en breekt en gave bij moeder thuis geraakt, want de dorpsjongens hier zijn eenhandig en zij beweren dat de snelle poesjes hier op de streke en op 't eigen dorp moeten blijven als ze verkocht geraken.

Dat prikkelde de kerels.

- Waarlijk, baas, zoo ge ons grappen wijs maakt komen we

uw kelder afdrinken en we steken ons peerden in uwe beste kamer. Zeg, hoe heeten de meisjes?

- Meisjes, meisjes,?! freulen zijn 't, sterke deernen: Paula, de bruine en Anna, de blonde.

- 't Is half gewonnen spel nu we haar namen kennen! loech André. - Voorwaarts! Ze gaven hun peerden de spoor en reden weg.

- Ik neme de bruine, zei André.

- En ik de blonde; is 't aanveerd?

- Zeker, en zonder zien.

- We gaan er alleszins naartoe, meende Odo.

- Werkelijk? Maar wat zullen we daar uitkramen als we binnenkomen? Weet ge een reden?

- Naar den duivel een reden! moeten boerenzonen lijk wij redens hebben om een dochter te bezoeken? Al de hofsteden der wereld staan voor ons open. We gaan eenvoudig de meisjes bezien en wil de boer ze ons niet toonen, wel dan bezien we zijn peerden en de kalvers en hij toogt ons seffens zijn dochters op den hoop toe!

De dreef liep tusschen twee reken popeliers naar de opene poort.

Odo en André ze loechen om hun eigene, zotte stoutigheid en meer nog om 't verlangen van 't geene gebeuren zou.

- De boer moest eens met zijn roer uitkomen of de honden achter ons hielen zenden! meende Odo.

- Laat mij maar doen en ik verwed dat we hespe en bier krijgen! beweerde André.

- Voor een ronde pinten, zondag na de hoogmis, stelde Odo voor.

- Aanveerd!

Twee groote honden kwamen uit hun kot geschormd en basten op de vreemdelingen.

- Kijk, kijk! riep Odo.

Ze reden over de werf en achter de vensters in 't boerenhuis kwamen twee meisjeswezens kijken. Maar als de peerden vóór de deur stilhielden stoven zij weg lijk musschen, 't Was de boer die de deur opende. Een korte, dikke stamper, stevig op de beenen, de handen in de wijde broekzakken en een dikken baai over zijn ronden buik. Zijn rood bleuzend wezen lachte vriendelijk verrast, met een greintje spotlust en hij groette al van ver.

- Ha, ha! jonge kerels, ge komt 'ne keer de streke bezien en de menschen! wel gekomen, kom binnen. - Pier-Cies! riep hij luide naar buiten, steek die schoone peerden op stal.

- Danke, boer, danke, begon André, we hebben weinig tijd, we zullen maar even afspringen en u goên dag zeggen.

Ze zagen reeds dat de boer aan zulke bezoeken gewend was en de twee kerels gevoelden zich daardoor gemakkelijk op den stond en ongedwongen.

Een vlasharige, halfvolgroeide koeier kwam uit den stal naar de peerden toe.

- Pier-Cies, ge zult hier bij de peerden blijven, en de boer kwam, als een kennelijke liefhebber nader bij de beesten zien.

- Een kostelijke reun, meende hij, en dat...

- Een tweejaarsche merrie, zei André op zijn peerd doelend.

- Kostelijke beesten! en de boer smekte erbij van bewondering.

- Komt gij van ver, als ik vragen mag? Ik ken veel menschen, maar 't jong volk groeit boven mijn hoofd.

- G'hebt nog gehoord van den Hoogen Doorn? vroeg Odo.

- Zeker, zeker, lachte de boer, 'k ben er dikwijls geweest! wie zou boer Verschaeve niet gekend hebben!? G'en zijt toch nooit zijn zoon?

- Wel en zeker.

- En 't Berkenhof? kent ge dat, vroeg André.

- Boer Vermeulen? zeker, 'k heb hem veel peerden helpen

koopen en vrouw Vermeulen ken ik best. Maar dat is nu langen tijd geleden.

De naam van eene hofsteê draagt al de faam en de weerdigheid en den rijkdom in den klank zelf van het woord en elken boer is dát goed bekend. Dat staat vast en duidelijk omdat het onveranderd hetzelfde blijft van vader tot zoon en wijd vermaard is evenals de honderdjarige linden aan 't hofgat. 't Gewicht en weerde van belaaï en rijkdom van land ligt voor elk ende een open onder den blooten hemel en 't valt te schatten voor al wie tellen kan en van zaken weet.

Met 't hooren van die twee namen klaarde 't aangezicht van den boer ineens op, zijne handen bleven alevenwel gerust in zijn broekzakken zitten, maar hij draaide den rug en ging binnen, zonder ommezien, zeker dat ze achter zouden komen.

- Kom, warmt u wat bij 't vuur, kerels, we gaan kouten, we zijn oude kennissen.

Hij zat al gemakkelijk in zijnen hoogen stoel bij den heerd en streek met de handen over zijn rond gevulden baai.

- Wel, jongens, Berkenhof en den Hoogen Doorn! dat zijn twee hoven zoo oud als 't land! En in zijn gedacht kwam heel die reeks oude boeren en burgmeesters, die rijke als koningen daar geheerscht hadden over hun wijde werf en 't land errond. Ze zaten er van over oude tijden muurvast en warmgeland; 't waren eigenzinnige, koppige tjokken, hard als eekenhout, maar goedaardig met 't volk en wreed met de vijanden.

André knipte een oog naar Odo om te bedieden dat zijn wedding gewonnen was. De andere had geen tijd van antwoorden en al zijn oogen waren op de twee deernen, - dat sloeg hem eerst met verbazing: zulk vrouwvolk had hij nooit gezien, en zijn eerste gedacht was: dat zijn eigen zuster en Ida ook, daar begijntjes bij waren en nietige veulentjes! ze hadden alle twee een tijd noodig om met den blik de wijde, oude glimnette keuken

te overmeten en hun gezonde lachlust bleef haperen in de oogen van die bruine en die blonde die hen zoo vrank in 't gelaat loechen. Ze bleven waar ze stonden, wat mijde in 't eerste kennismaken, maar op het wezen lag er al een gulle welkom uitgedrukt. En de groet was onbeschroomd, vrij, gewend dat ze waren aan bezoek van vreemde liefhebbers. Al stonden ze op haar kloefen, kortgerokt en den balen voorschoot aan, ze bloosden maar niet van schaamte en ze hadden leute om haar verwaarloosde, vreemde zondagdracht.

- De meiden zijn naar 't dorp en wij waren te wege naar den stal, zegde de groote.

- Dat gebeurt bij ons ook, doe maar vrij, merkte Odo. - En hoeveel blonde hebt g'er te melken, Anna? en hij duwde op dien naam met slimmen toon.

De deerne keek verrast op en heur mond plooid gereed om 't uit te schateren, maar eer ze iets kon zeggen:

- En gij, Paula? vroeg André.

Ze bezagen elkaar en dan kikkerden zij omdat ze 't dol aardig vonden die twee vreemde jongheden zonder gebaren, zoo onverwacht haar namen uitspraken. Z'en dachten er niet aan de vrage te beantwoorden en bleven staan lachen en de boer ook dreunde daarbij met volle geweld.

Ze stonden dan nog allemaal recht, nu zagen ze 't eerst. Anna en Paula snapten te gelijktijd naar stoelen en

- Zet u, gasten, - Vader, wat moet ik opbrengen?

Eerst een kanne bier, als ge in den stal gedaan hebt kunt ge eten gereed doen,

- of 't en ware ge eerst iets wildet aanveerden? vroeg de Boer.

- Neen, niets, we moeten weg, 't is vroeg avond en ons peerden...

- De peerden staan al warm op stal, en de boer grinnikte

fijn om zijnen vond. En van avond is 't klare mane... En ineens aan zijn dochters:

- Ge weet het Berkenhof? en den Hoogen Doorn? dat zijn...
- O, riep Paula, Ida is uw zuster?
- Kent ge haar? vroeg André.

Nu waren zij seffens lijk thuis, 't vuur werd aangestookt en een grooten pot bier kregen ze op de tafel waarrond zij vaste gestoeld zaten om lange en genoegelijk te kouten.

De meisjes deden al vrij als met oude bekenden die van overlange en vele in huis verkeerden; ze keken nog om als ze naar stal gingen en riepen

- Tot straks! naar de kerels. Dan vezelden zij nog wat ondereen achter de deur en liepen giechelend over 't hof.

Met den boer wendde de kout over gewone boerenzaken. Eerst over eigen peerden en koeien die ze nu op stal hadden, dan over vroeger gekochte of verkochte; van beesten die ze noemden elders. De boer kende al de runders en vee van de streek, wist er histories en wondere gevallen van kachtelen of kalven vijftig jaar verre geleden. Dat was een ophalen en beschrijven met groot geweld van handgebaar rond zijn gerust, liggend breed lijf en goedig monkelend hoofd, in eigen sterk vette spraak met boffende overtuiging van zijn kennissen van beesten en de kostelikheden van zijnen kweek. De deugd en 't genoeg had en voelde hij in zijn eigen woorden.

Elk deed er 't zijne bij met nieuwe vondsten, verzind of gebeurd, maar alles met slaande beweringen voor waar uitgesproken. De reeks werd zonder einde. Tot dat de luchtige zang van de deernen klonk met gerinkel van akers en teelen in de melkkamer, zaten de boeren vol bezig. Dan stonden zij op met dreigende meening van vertrekken, maar

- Daar en is geen gedacht van, nu al, zegde de boer, onze achternoen is gezellig voorbij, we gaan er nog een steertje aanbin-

den met hespe en brood en een versche kruike bier! of moet ge nog entwie of entwat gaan bezoeken? vroeg hij fijn pieroogend, - ge hebt hier uw gerief, en hij schetterlachte.

- Neen, maar we hebben heusch beloofd bij tijd thuis te zijn, merkten de knapen.
- Een boerenzoon die bijtijd thuis is! spotte de boer.

In een draai was de tafel bezet met borden en brood en een groote hesp. De dochters liepen vlijtig en heel herkleed nu, hun haar herkamd en in kraaknette, klare jakken en blauwe schorten die versch uit de voegen geschud waren.

De boer had er zienelijk deugd in zijn volk zoo pertig en bloeiend te zien en hij merkte wel hoe de kerels rechts en links met de oogen lonkten.

- Ja, ja, ze zijn de bloemen van 't dorp, loech hij weer en dat zonder grootspraak als van een gewoon ding: - en 'k krijge meer kijkers in mijn keuken dan in mijn peerdenstal!

De meissens lieten dat ongestoord over haar gaan en monkelden.

- Een schoon meisje en een schoon peerd, anders en is er al niet vele 't ziene weerd, vleide André.

De boer knikte instemmend al snijdend, d'eene schel zwijns-vleesch achter de andere.

Onder 't eten begon hij nu eigen gevallen te vertellen uit zijn jongen tijd; toen hij verkeerde met Vrouw Verkamer, zijn wijf ter zaliger, hij noemde al de hoven waar 't schoonste vrouwvolk woonde en hoe ze dan vrijden en 't eene dorp na 't andere afdretsten te peerde. Odo's vader en moeder Boer en Boerinne Verschaeve waren meestal van de mededoende in die oude gebeurtenissen.

- Dat was een tijd! en uit zijn onuitputtelijken, dikken kop haalde hij maar nieuwe histories. De kerels proestten van 't lachen en de twee deernen wisselden leute met de oogen en

lieten onophoudend de witte tanden blinken achter de vol roze lippen. 't Werd een plezierige avond en late zonder dat 't iemand merkte. Eer ze hun hoed kregen moesten ze beloven terug te keeren om de beesten te bezien en om te kouten. De peerden werden uitgehaald en achter een korte maar gulle groet met oogengelonk en glimlachend reden de twee jonge boeren 't hof af naar huis. Ze bezagen elkaar als ze in de dreve kwamen en schoten daarbij in luiden lach. Dat was nu op 't onverwachts een vrijtochtje uit leute en zoo gemeend van den eersten keer.

- Een warme boer! meende André. Hij zou liever zijn dochters verkoopen dan zijn peerden; welk eene neemt ge voor u? ik houde mij aan de bruine.

Odo monkelde en antwoordde onduidelijk.

- Verdomd prachtig volk toch! meende André. Iets om van te vertellen aan de makkers een zondag avond, we kunnen heel 't dorp naar 't Meulenhof zenden!

Ze reden in schoonen draf door den manesching. Ze waren gerust en voldaan met hun tochtje en lieten zich wiegen op hun peerden. Het land lag verlaten half gehelderd en donker in het bosselke waar ze dóor moesten.

- Die sukkelaars van boerenjongens hier kunnen nu gaan denken dat we 't meenen en ons hier afwachten om hun jaloerschheid op ons uit te kloppen! lachte André weer.

Odo monkelde nog, maar rechtte den stijven hals.

- 't Zou er moeten een groote bende zijn om ons te lijve te komen, meende hij.

Daarop reden ze sprakeloos voort. Elk was bij zijn eigen gedachten. En ze luisterden naar de geruchten, verre. De koude wind was gevallen en 't werd nu een aangename heldere lucht dikke en gezond om te ademen. De hemel zat vol sterren en de mane blonk lijk geschuurd koper.

- 't Gaat herbeginnen vriezen, de sneeuw is weggevaagd, dachten zij.

Ze reden door 't bosselke gerust en betrouwend op hun sterke leden, onbeschroomd. Tusschen de ijdele boomstammen was er niets, de takken waren donkerzwart met wit sneeuwstof omzet dat glinsterde al den bovenkant.

Tegen dat ze in 't dorp aankwamen waren de herbergen toe en alle licht en geruchte dood. De stap van hun peerden klonk lijk bij nachte.

- 't Blijft lijk we gezegd hebben, plaagde André weer: gij de blonde en ik de zwarte!
- Neem ze vrij alle twee, merkte Odo om gerust gelaten te worden. 't Was of hem dat verveelde.

Maar André liet niet los.

- Hoe is de blonde niet wel zoo schoon? en lonkt ze niet even vriendelijk?
- Ja, vrijwel ze lonkten alle twee bijzonderlijk naar u.
- En uwe wedding zijt ge verloren?!
- 'k Betale geern, 't plezier van den dag is 't verlies wel weerd, wist Odo.

Ze kwamen aan 't Berkenhof en Odo omdat hij 't zóo gewend was reed mede op zonder dat André hem zelfs meê gevraagd had. Ze brachten hun peerden in stal.

Moeder Vermeulen en Ida zaten bij tafel in de rijke kamer, de oude rechtte 't hoofd en 't meisje glimlachend.

- 'n Avond Odo.
- 'n Avond Ida.

Ze wisselden zoo gemakkelijk dien groet omdat ze malkaar gewend waren van zien en spreken. 't Meisje draaide de lamp wat hooger en elk zocht zijn plaats om te zitten.

- Braaf van zoo vroeg t' huis te komen, begon moeder, en ze schoof haren bril op en legde zich achterover om te luisteren naar 't nieuws dat ze wel mochten vernomen hebben.

En zoo gauw begon André met zijne gulle babbelachtigheid:

- Moeder, o, we zijn te vrijen geweest, naar de twee schoonste meisjes van 't land! en hij vertelde lang en breed heel het bezoek op 't Meulenhof. Ida keek ongeloovig en vragend Odo in zijn oogen en de kerel lachte stil bevestigend en wat preusch dat hij 't meisje daarmee plagen kon. Daarom vertelde hij ook dat ze razend schoone waren en bovenmate vriendelijk en dat 't er daar wel en rijke uitzag, en eindelijk kwam hij heel en al los:

- Wonderschoone boerinnen, meissens lijk boomen, met een lijf lijk een bolle zoo rond en heupen, en een vriendelijk voorkomen en rijke voeren! en blinkende oogen en tanden, en krullend haar, een blonde en een bruine.

André ook somde andere van haar gaven op lijk ze deden als ze van peerden spraken.

Ida keek half pruilend met een goedig lachje al wist ze toch dat 't allemaal plagerije was.

- Zot volk! meende ze, g' hebt in een herberg wat veel gedronken en zijt blind geworden aan uwe oogen.

Moeder loech stil.

- En ons akkoord is al gemaakt, spotte André. Odo heeft de blonde en ik de bruine. We regelden 't zóo onder den weg om in ruzie niet te geraken, maar de slimmerik, 'k gevoel het, hij zou er willen afzijn en mij de bruine ontfutselen.

- 'k Zou ze alle twee willen, meende hij, en hij loech meê, omdat ze allemaal in luiden lach uitschoten en zijn reden aardig vonden.

Daarmee bleef de zaak uitgepraat en Odo stond op om te vertrekken. Hij voelde de warme gezelligheid niet van andere avonden waar hij zoo lange zonder spreken meestal, zat te kijken op de menschen die hem heel eigen en huizeijk waren met de deugd van hun genegenheid. In korte plegingen wenschte hij nu goên avond en ging naar den stal met André en Ida die meê kwam met den lantaarn.

De kerel sprong op en riep een laatsten groet in 't wegrijden en 't meisje hield heur licht hoog om hem langer te zien en heur eigen wezen in de klaarte te houden, was 't dat hij nog zou omme zien.

Zoogauw Odo buiten op strate en alleene was neep hij de vuisten en knieën en beet zijn kaakbeenderen toe.

- Alle twee de mijne zijn 't, en gij of een ander en zult er geen poot aansteken, verdoemenis! de mijne alle twee! Hij wist zelf niet van waar die plotse ophitsing en hevigheid in hem kwam, die onverschillige spotlust van André was hem onuitstaanbaar en hij voelde daarom lust om te vechten gelijk met wie. Hij sloeg de sporen in zijn peerds balg en rende zot voort door den laten avond in den maneschijn. Aan zijn hofgat kreeg hij nog een plotsen inval en lust om terug naar 't Meulenhout te rijden, naar 't Meulenhout niet zou hij gaan, maar die weg alleen trok hem als een belangende nieuwigheid, al wat nu maar in die richting lag had weerde voor hem.

- Morgen! meende hij om zijn eigen gemoed te troosten. Hij reed 't hof op en hij gaf zijn jagende peerd aan Jan die heel vervaakt en met verslapene oogen het licht bracht. Odo ging schoffelig in huis, wierp zijn leerzen over den vloer en ging zonder iets te zeggen aan zijn zuster, rechte door gaan slapen. Uitgestrekt in de duisternis dacht hij aan 't zotte spel van den achtermiddag en eerste wilde hij heel die stoornis uit zijn zinnen schudden, - hij overkeek in zijn verbeelding die twee groote boerendeernen, de bruine en de blonde, zag haar staan in die wijde keuken en herdeed met haar al de gesprokene woorden, 't wenden van haar vlijtige blikken en 't bewegen van haar lijf, en hij hoorde ze galmend lachen, wezenlijk zóo hij er bij was. En de bruine en de blonde, Paula en Anna, hij bekeek haar overhands, vergeleek en koos wie de beste en de schoonste was, nam nu eens de blonde en dan weer de bruine, maar als hij de andere

zag bloot blijven en te pakken door André, kwam evengauw die hitsige jaloerschheid op en hij raasde weer waar hij lag en brieschen in zijn gemoed en vloekte en wilde ze vast alletwee en geene laten gaan of nemen door 't is gelijk wie.

Dat bedaarde weer en hij keerde naar 't stil huizelijke van al die winteravonden op 't Berkenhof, bij Ida en André en hij kende moeders verwachtingen en die van het meisje.... dan verkoos hij voor dezen nacht aan niets meer te denken en hij keerde op de linker zijde en sliep.

Als de koude dagklaarte al lang in Odo's kamer zat bleef hij daar liggen met opene oogen en wilde niet opstaan en was slecht gezind omdat het weeral een dag was zooals al d'andere. Hij vond niet hoe hij zijn tijd zou verslijten en wist het overal koud tenzij in bed en in de keuken, en zijn moeder en zuster wilde hij nu onder de oogen niet krijgen. En dat dingen van gister had hij meenen te vergeten met slapen en 't stond daar nu groot gegroeid, sterker dan ooit met zijn hevige verlangens en zotte voornemens. Al 't andere daarbuiten werd groote nietigheid, en daar zat een harde angst in zijn gemoed en afgunst dat er iemand zijn meissens zou bezien of afnemen eer hij ze eigendom gemaakt had - want hij wilde hij moest haar hebben - en alle twee en hij wist ter zelfder tijde dat 't groote zottigheid was en verwaande koppigheid met opstand en verlorene rust, maar hij gaf zijn eigen toe en 't moest, muurvast! Hij zag daar Paula, en Anna met de fijnste trekjes van haar wezen beter dan dichtebij met oogen, en den zwaai en 't keeren van armen en hoofd en leden duidelijker dan de doening en voeren van zijn eigen zuster die heel zijn leven dagelijks onder zijn oogen liep. En't pijnde hem dat de bruine met haar fieren lippenplooi en prachtigen hals, en die blonde met haar bollekaken en blauwe oogen zoo blijde, dat ze nu voort haar wegen gingen en loechen, denkelijk, in zijne afwezigheid en dat hij, Odo van den Hoogen Doorn

daar van verre misschien niet heel haar gedacht en vulde. - Hij werd gedreven om zich te laten zien, om er tegen te gaan praten, om over 't hof te rijden op zijn zwarten hengst, die vervaarlijk steigeren zou, en haar dan alle twee meêbrengen of bespreken en vastleggen als eigen bezit voor later. En André leip daar tusschen als een ongevraagd en misplaatst wezen dat hij weren moest. En hij voelde priemende steken van passie als hij weer haar oogen meende te zien lonken fijn lachend, uitdagend in de zijne; ze speelden lijk rappe weerlichten keerketsend scherp de bruine, diep doordringend en de blauwe zoo goedig en streelend lijk een lief een laten avond moede van dansen op de kermis, en in een wende weer zot uitproestend te schetterlachen om haar eigen weemoedig gelonk. - Dat werd een tooverije die hij liet begaan omdat 't hem zoo razend belustte; - niemand zag of wist het toch hier en 't bleef allemaal dood als hij wilde. - Want de sterk duidelijke boerderije stond hier zoo ernstig met den geest daarop van de stevige, koppige Verschaeven die geen zotternije en duldden, en hij was bang dat zijn moeder iets van zijn gedachten door zijn oogen ging zien en zou raden wat er in hem gebeurde. Hij sprong recht en met spijtige nijd trachtte hij weer de sobere kerel te zijn die 't gewone dagelijksche werk moest gaan bewaken. - 't Overige zou wel van zelfs uitslijten.

Hij draaide wat rond op zijn kloefen in de keuken en wandelde dan buiten naar 't land waar 't werkvolk de mest openvoerde. Als 't hem daar verveelde haalde hij zijn roer en ging kraaien schieten.

's Avonds bleef hij tegen zijn gewoonte thuis en zat sprakeloos bij den heerd.

's Anderdaags kwam André te peerde hem vragen al lachend, of hij meê reed naar 't Meulenhout.

- 'k Moet in de buurt een kalf gaan koopen bij een boer,

't is een gelegenheid om eens te gaan zien en wat plezier te maken bij de meisjes!

Odo weigerde kort.

- Zoo zal ik maar uwe groeten brengen aan de blonde!

- Kan mij niet schelen.

André's gezicht was hem nu onverdragelijk, hij had hem willen slaan, en beletten naar ginder te rijden en hij was in den grond jaloersch van zijn makkers gezonde gerustheid. Hij zag hem wegrijden en van dan af werd hij ongemakkelijk, zocht rond, keek langs de straat in de richting van 't dorp, ging wat zitten op de haverkiste in den peerdenstal en trachtte bij zijn eigen de woorden te raden die André ginder zeggen zou. Dan gaf hij toe aan den drang: hij zocht een reden uit, verkleedde zich haastig en deed den zadel opleggen. Hij hoopte 't te beteren met veel beweging en buitenlucht en wilde zijn eigen loslaten omdat 't hier al zoo voos en 't zelfde winterdoof zwijgzaam leven was met menschen die suffig hun werk deden zoo gerust als ossen. Hij reed al wat hij drijven kon een omweg achter 't dorp om verder op de straat te komen waar André voorbij was.

Achter de eerste spanning kwam de kalmte van 't deemsterend ommeland op hem werken en hij vond zijn doening flauw jongensachtig, hij zag zich als een hond die op den reuk uitzet en belachen en verjaagd wordt. Hij werd beschaamd en op den stond wendde hij zijn peerd in eene zijstraat links en reed langs een ander dorp weer naar huis. De doffe zon hing tegen den einder toen en ging varings wegzinken en de dag eindde in lange triestigheid om een verlangde zaak die niet gebeurd was en morgen weer niet zou gebeuren. Hij was kwaad op al dat hij zag en meest op zijn eigen ongedurige gejaagdheid. De peerden trokken stil hun mestkarren naar huis en 't land lag dood en toegedekt met den vallenden nacht.

Aan eene herberg verkende Odo het peerd van Vinie den

kalverkoopman en hij ging zoo seffens in beraad. - Hij wilde naar 't Meulenhof, niet als een verliefde schijtjongen maar met een vaste reden als een onverschillige koopman die voor zaken een bezoek doet en Vinie wilde hij daarvoor spreken. Hij sprong af en bond zijn peerd.

Aan een tafel zat Vinie met een grooten druppel genever en hij koutte luide over zijnen handel met den baas. Zoo gauw groette hij met eere den rijken boerenzoon en Odo zette zich bij en zij dronken samen. Odo wachtte tot de koopman opstond en dan

- We rijden samen?
- Met genoeg, jonge heer.

Vinie sprong op zijn manken schimmel en hij dreef hem nevens de kostelijke merrie.

- Niet te druistig boer of 'k moet achter blijven.
- Odo had anders geen lust om hard te rijden.
- Kent gij 't Meulenhof? begon hij.
- Al de Meulenhoven van 't land! bofte Vinie. Boer Verkamer en zijn schoone dochters?

Odo wist nu niet hoe voort vragen, en hij voorzag al dat de geslepene fijnaard raadde waar hij zijn wilde.

- Is 't een schoon hof?
- Een schoon hof, een heerenhof, meende Vinie.
- Hij zit er warm in, Verkamer?
- Vast en warm, heere - en de koopman trok zijn voorhoofd in rimpels en duwde met de onderlip over de bovenste.
- En de dochters kent ge goed?
- O, plezierig volk, leutig maar promp, recht van pooten en hals; geen beste peerd in 't land dat zooveel bezoekers krijgt als die meissens; maar ze zijn wat verleerd: z'hebben knepen in 't lijf en wonen op hun bovenkamer, ze zouden een jongman doen dansen om hem dan uit te fluiten, meende Vinie.

- De meisjes kunnen dat alle, merkte Odo, maar, Vinie, herbegon hij, kunt ge me daar eens op 't hof brengen? ge kunt meêgaan als makelaar om 't een of 't ander te koopen?

- O, best! Verkamer heeft lijnzaad en tarwe zijn zolders vol, en kachtels ook wel, - ge geraakt daar anders best bij als peerdenliefhebber, - hij heeft een prachtigen stal.

En Vinie vertelde voort van de doening en den peerdenkweek op 't Meulenhof; hoe hij met veel boerenzoons daar was naartoe gegaan, maar ze waren allen te dom, - geen aanleg, - te bot of te zot! zoo werd de rijkste boerenzoon van de streke geweigerd en nu vrijt de oudste met den jongen burgemeester van een dorp ievers uit 't ronde.

- Maar dat gij wildet, vleide de koopman, ik verwed een peerd dat ik u op drie maanden een dochter lever!

- Maar 'k moet ze alle twee krijgen - om te kiezen, loech Odo. Nu ge brengt me met d'een of d'andere reden daar op 't hof.

- 't Is aanveerd, we gaan den eersten keer naar den peerdenstal, 't andere doet ge zelf als ge verstand hebt. - Prachtig ras van meisjes zijn 't, rond geblokt en welgemaakt alleszins, en verstand, wat mijde in 't begin, maar dat is er gauw af! en voor de zwaarte: nievers van beter! en de koopman wreef den duim over zijn vingers.

- Zondag achter den noen? vroeg Odo.

- Best.

Zoo tot zondag! -

De boer draaide zijn peerd de dreef in en Vinie reed langs 't dorp naar huis.

- André hier niet geweest? vroeg Odo aan zijn zuster. Dat belangde hem nu en in al zijn weerzin wilde hij den makker toch zien omdat hij alles weten wilde wat er ginder gebeurd was. Achter 't avondeten ging hij recht naar 't Berkenhof.

En André vertelde zonder achterdocht, hoe hij boer Ver-

kamer langs den weg, op 't land ontmoette, dat hij hem had meêgevraagd in huis - en daar hebben we samen leutig zitten praten en oogjes geknipt, en de bruine was vriendelijk en de blonde ook, lachte André, en z'hebben gevraagd wat we meenden van ons rit van zondag en wanneer we 't hergingen.

Odo gloeide van binnen maar hield zich uitwendig als verveelde hem die zaak op 't einde en als moeder Vermeulen binnen kwam met Ida, begonnen zij van andere dingen te praten heel den avond lijk gewoonte. Odo bleef vriendelijk met het meisje en hij vond bij zijn eigen een stonde de oude gezelligheid weer.

Als hij vertrok deed André een stap uitgeleid en bij 't scheiden vroeg hij lachend aan zijn makker:

- Gaan we haar zondag bezoeken?

Odo gaf hem geen bescheid en André keerde naar huis met 't gedacht dat Odo gelijk had en dat 't tijd werd heel de zaak te vergeten.

Maar Odo wilde het niet vergeten, hij hield het alleen diepe voor zich: André moest daar verre van en uitblijven; daarom vertelde hij niets van zijne afspraak met Vinie en zijn voornemen. De wrok duurde en groeide van langs om heviger en hij bleef onder den druk van dien plotsen minneslag, zijn eigen onkennelijk. Hij wilde het doordrijven en als hij wel naging in de zake vond hij niet waar 't zou uitkomen. Aan zijn moeder en zuster zegde hij ook niets. Hij werd gesprekiger zelfs in huis en vriendelijk uitwendig, om haar niet te verontrusten, maar van binnen grolde zijn trots: hij vroeg of er wel iemand, - pastor of burgemeester - iets te raden of te zeggen had aan 't gene Boer van den Doorn wilde!? Om 't stoute en 't raadselachtige van de onderneming zelf beviel hem die nieuwe liefde en hij grijnslachte erbij van genoeg omdat hij - de sterkste en rijkste kerel van de streek, nu een buitensporigheid ging doen nadat moeder en al d'anderen

zoo zachtjes meenden de zaken op een lijntje te houden. En Ida haatte hij om haar gedoezige zoetheid en heel die afgesproken handeling van jaren ver! Dat bespookte zijnen kop de weke lang maar daarboven lag de kalmte waarmede hij wachtte naar den zondag daar hij handelen ging.

Hij trok naar de vroegmis 's morgens om André niet te zien en bleef thuis tot 's noens.

Hij beval aan Jan den zwarten hengst te wrijven en met veel zorg zijn hoeven te blinken. Hij bleef er zelf bij om te zien hoe alles gebeurde en in orde was; dan ging hij zich met veel zorg aankleeden. Als Vinie achter den noen op 't hof kwam vond hij Odo in zijn wintersche rijkleeren met blinkende leerzen, staan spelen met zijn zweep.

- Ge komt bij tijd, kerel! 'k ben gereed! riep hij al van ver. En hij ging in stal zijn peerd uithalen.

De eendlijke, zwarte hengst sprong met zwaar gestamp, te vierklauwe in de dagklaarte en zoo gauw richtte hij op de pooten, schudde de lippen, brieschend om los, maar Odo schoorde het lijf tegen zijn borst en hield met forsige hand den toom gesloten. Hij dwong het felle beest met een ruk van zijn arm stil te blijven; hij bekeek het staal met kwade oogen en de wilde oogappels van het peerd keerden schichtig, 't legde de ooren en 't achterlijf hakte om weer in vervaarlijken slag de pooten uit te smijten boven den kop. Odo wilde zijn kracht laten zien en weigerde hulpe van Jan en Vinie die dat bewonderend en bevreesd stonden aan te zien.

- 't Is de eerste keer van den winter dat hij uit stal komt, Vinie, we zullen plezier hebben vandage! De achterhoeven sloegen herhaaldelijk, kort lijk bliksem, hooge zoevend en vielen met doffen slag op den grond. En Odo hield met oogen en handen het hingstdier in bedwang en hij trappelde mede en zocht naar een gunstigen stand; maar alsaan moest hij rond met den eerse-

lenden pootendans tot hij medeens: in één zwaai, met de hand aan de mane, den teugel losliet hem weer ving in den sprong, en zonder hulpe van stijgbeugels zat hij, eer 't iemand geraden had, bovenop, vast in den zadel. Zijn voeten hadden al stand als 't zwarte gedrocht door 't verschot aangezet, weer 't lijf oprichtte, achterwaarts deinzend op twee pooten en zwaaiend met twee klauwen in de lucht. Vinie sprong toe maar Odo even kalm liet zich voorover wegen en dwong het peerd beneden. Het wendde den kop, speelde met de ooren en zocht met de pooten een uitweg om van onder den dwang te geraken.

- 'k ben gereed, Vinie! loech de knaap preusch over zijn handigheid, we kunnen rijden. Hij dwong met de knieën en neep het gebit zoo fel dat het driftige ros stapvoets naar de poorte danste nevens het tamme peerdeken van den koopman.

Ze praatten onder den weg van nieuws en van zaken, Vinie de makelaar met zijn losse tong wist het innige te vertellen dat hij door de handelingen langs de bane bekend kreeg. Odo beaamde dat met schaarsche woorden. Zijn gedachten verlangden naar ginder op 't Meulenhof en zijn makker en telde maar om een voorwendsel van bezoek.

- Als we er maar geen ander liefhebbers aantreffen is 't goed, merkte Vinie.

- En dan kunnen we best zien hen een beentje te lichten.

De kerel was zoo overmoedig als zijn peerd en hij reed met stijven hals en monkelde van zijn hoogte af naar de menschen die beneden op den grond gingen. De kerels en boerenknappen bezagen den vreemden ruiters die zoo fier zijn jonge knevels wribbelde en ze vervolgden waar hij wel mocht naartoe rijden.

Hij kwam op 't Meulenhof als een ridder uit oude tijden en hij deed met een kitteling van zijn sporen zijn peerd geweldig steigeren. Verkamer en de dochters kwamen ijlings buiten kijken

en ze loechen vriendelijk en voldaan naar de welgekomene bezoekers. Odo liet zijn blinkend peerd bewonderen binst hij er nog op zat en keerde en wendde het waar hij zijn wilde. Hij loech als Vinie met zijn boodschap uitkwam:

- Boer 'k brenge u hier een kerel die wenscht uwen stal te zien en een veulen wou koopen als ge hebbelijk zijt.

Maar de boer en had geen oogen genoeg voor den zwarten hengst die glimmend bleusde van 't loopen en zoo zwierigforsch met de pooten kapte en hoog den kop droeg en den steert. Hij kwam nader errond gestaan, altijd met de handen in de broekzakken en keek zonder moe te worden. Hij opende zelf den stal en hielp het prachtig peerd ontzadelen. Dan bood hij den bezoekers zijn huis aan.

- Twee boerenkerels zijn juiste vertrokken, merkte hij, 'k wilde hadden zij uw peerd gezien.

Vinie zwaaide zijn mispelaren stok en begon zoo seffens zijn gewonen klap over zaken lijk hij overal gewend was te doen. Hij wond er veel zotte spreuken tusschen en wist wat vleijends voor de dochters.

Anna en Paula waren even vriendelijk en leutig en Odo gaf zijn meening toe, nu hij haar nevenseen staan zag en, neen hij en had om de dood d'eene voor d'andere niet kunnen kiezen en bleef dol afgunstig van beiden.

Vinie hield den boer in druk gesprek en daarbinst waren de meisjes bij den schoonen ruiters en vertelden er met halfluide woorden en lachjes en oogenspel. Hij zag met genoegen en liet zich bewonderen, - dat was zoo nieuw, zoo wel en zoo deugddoende dit twee paar oogen, die handen, die bleuzende kaken en krikroode monden. Hij dacht het niet noodig groote woorden te zoeken of verklaringen te doen, ze verstonden hem alle twee zoo wel en hij liet zich maar wiegen in wellust. Hij wist niet aan wie 't beste woord geven of hoe hij 't doen zou en ze vertelden

alsaan en vroegen naar thuis en naar moeder en zuster met dubbelzinnige lachedingen daartusschen.

- Nu gaan we binst dat 't nog klaar is en dag, naar den stal gaan zien, meende Verkamer. Vinie was al gereed en Odo volgde. Als ze reeds op weg en buiten waren keek en zag hij Anna alleen die met lichten voet over 't messingstroo huppelde. Paula zou in huis blijven en voor eten zorgen, meende zij en daarom kwam ze nader bij Odo, toonde hem al waarnaar hij zien wilde, vertelde verlaan en ze loechen daarbij en keken elkaar telkens lang in de oogen.

In den grooten stal stonden de veertien peerden in twee reken te stampen en te trekken 't hooi uit de rosteelen. De boer overging één voor één en deed Vinie tasten en bewonderen; hij kroop onder hunnen balg en hief hen de pooten op al vertellend al hun gaven en kostbaarheden.

Anna leidde Odo al den overkant en ze bleven hun's getweën en spraken voor hun eigen van heel andere dingen. Ze waren nog altijd aan 't eerste sliet bij een gedaagde, baaide merrie in den halfdonkeren stalhoek en z'en voelden d'een noch d'andere, haaste om voort te wandelen. Anna dreelde de glimmende heupe van de merrie en Odo's oogen vervolgden de klare vlek van die witte hand aan den ronden poezeligen arm die over en weer ging. Dan begon hij te dreelen op dezelfde plaats en hij greep met zijne hand heuren arm die naast hem neerhing en hij hield de woorden in waaraan hij bezig was om haar in de oogen te kijken. Ze monkelde en greep ook met haar vingers en duwde hem ferm den arm. Dan liet hij haar los. Hun dingen was gezeid zonder dat ze een woord gesproken hadden. Heur oogen keken nog vragend en blij en dat was hare instemming: eene belofte met niets meer te breken. Dat voldeed hem en gerust gesteld als na eene zake die is afgehandeld, gingen zij gezamenlijk bij den

boer en bij Vinie en spraken gemeenzaam van peerden. Odo schafte verder niet meer bijzonder op het meisje.

Vandaar gingen zij naar den veulenstal. Odo liet hen binnengaan en gebaarde nog iets te bezien buiten en zonder ommekijken draaide hij achter den muur en ging recht naar de keuken. Hij vond er Paula alleen, de bleuzende met heur bruin haar. Hij ging recht er naartoe en zonder aarzelen

- Ge zijt mij 't schoonste meisje van de wereld! en 'k kom u vragen of ge wilt komen boerinne zijn op den Hoogen Doorn?

Ze waren er zoo alleen, zoo stil in het keukenhuis en zoo vrij; eer hij 't goed wist was hij zoo dichte genaderd en zijn arm duwde 't meisje om de leden en hij trok haar hoofd bij 't zijne.

- 't Is de eerste keer van mijn leven dat ik een meisje in de armen krijg, vezelde hij, - dat was zoo gemeend en zoo waar dat de dochter, die eerst wilde losworstelen, nu gerust bleef en hem verwonderd bezag.

- En g'en gaat bij alle duivels uit mijne handen niet eer ge mij belooft...

Hij zag maar heur hoogblozend gelaat en heur oogen die nere doken om niet te moeten ja zeggen. Dan draaide zij het hoofd weg en achter het venster zagen zij Anna die naar de deure toekwam. Met een blik van overeenkomst lieten zij malkander los en stonden kalm en lachend te midden den vloer.

- Z'en krijgen niet gedaan met de peerden! merkte Anna.

- Laat hen maar doen, we zijn hier evengoed alleen, merkte de kerel en ze begonnen voort ongedwongen te kouten en hij zocht haar beiden gelijk te plagen en te doen lachen. Hij was zelve voldaan over zijn geestigheden en omdat alles zoo best uitviel. Hij zag haar wezens maar half duidelijk meer door de vallende deemstering en als Vinie met Verkamer binnenkwamen wist Odo nog niet welke van de twee dochters hij eigenlijk gevrijd had.

Binst het avondeten duurde de gulle leute voort in gezamenlijk, druk gesprek. Vinie zag wel dat 't onnoodig was nog van peerdenkoop of van veulens te gewagen en hij vroeg met een oogenknipje of de zaken klaar waren? - dat 't tijd was naar huis te rijden.

- Ja, kerel, we gaan uitzetten, anders wordt het laat.

In den stal kreeg hij den boer alleen en trok hem bij de mouw en vroeg ombeschroomd:

- Zeg, Verkamer, g'en zult uwe dochters niet uitleveren zonder mij 't eerste woord te geven?

- Voor u, lijk voor een ander, lachte de boer, de meissens loopen daar vrij, kunt gij ze krijgen ge neemt ze meê!

- Goed, 'k kome u kortelings nieuws brengen.

Odo haalde zijnen hengst buiten en met lichten zwaai zat hij scherrelings ten dorse.

- Moet ik ze alle twee beschikbaar houden? vroeg Verkamer nog.

- Alle twee! en de kerel sloeg de sporen in 't peerd zijn lanken en deed het in vervaarlijke drift opwaarts schieten; wippend neêr sloegen de achterhoeven en weer omhoog klauwend in wreede smete. Odo wiegde meê in heusche zwenking als op een gemakkelijke wippe en hij loech naar den boer.

- Kom, Vinie, we zijn weg, en houdend dat de teugels kraakten zijn peerd in dwang, wierp hij een handgroet naar de dochters die nevenseen onder malkaars armen, 't spel van den schoonen ruiter stonden na te zien en ze glimlachten. Vinie praatte zijn bewondering uit over Verkamers peerden maar Odo liet hem gaan, zijn gedachten bleven in de boerenkeuken, en hij loech inwendig nu 't een gedane zake was: daar André en al de boeren- en burgemeesterszonen van heel de wereld buiten spel bleven. Hij was bezig zijn eigen woorden te herdenken en al de genoeglijkheid van den avond en zijn oogen waren verre daar de

mane als een versleten ding aan 't varen was in 't reine wintergeluchte. De weg was onbedacht ingekort zoodat ze al door 't bosselken reden waar de wind tusschen de ronkruttelende boomkes joeg en kwam bijten tegen 't wezen van de ruiters. En zij wiebelden voort op den rug van hun slapdravende peerden. Dan, medeen stronkelde Vinie's schimmel en viel met korten slag den kop neer op den grond en Vinie wat verder. En Odo voelde in 't verschot twee sterke handen die zijn been grepen zoodat hij bijna uit den zadel keerde. Terwijl zag hij een kerel op Vinie springen - daarbinst gaf hij zijn eigen aanvaller een striemenden slag met de rijzweep in 't gezicht en zonder overleg sloegen zijne hielen de sporen in 't peerd dat wipte in grooten sprong vooruit en uit de handen. Dan hoorde hij Vinie kermen onder 't geweld van de aanranders. De razernije welde toen in hem op en hij kwam nu eerst tot bezinning van 't geen er gebeurende was.

- 't Zijn jaloerschaards! jongens van 't dorp, die ons willen kwaad uitgeleid doen!

In één wrong keerde hij zijn peerd, hij riep een duchtigen 'Ho!' en was al beneden. Hij greep en tastte en sloeg naar de zwarte mannen en zonder zijn peerd los te laten sleurde en gooide hij blindelings uit met de éene vrije hand dat 't al scheurde en kraakte waar hij aankwam. Daar voelde hij wat schribbelen in den hals maar gaf er in de hitsige hitte geen acht op en door de vliemende pijnne stampde en sloeg hij al woedender. Z'hadden hem op den rugge besprongen en nu hij zich omsnapte om met slaande hand zijn kerel te betalen, waren ze al weg en zijn razende gramschap moest hij uitvechten in de ijdele lucht. Vinie kwam recht nevens zijn peerdeken dat hij ophielp.

- We zijn hen kwijt! riep Odo, ze zijn weg, verdoeme! en kwaad werd hij nu op Vinie. - Waarom liet ge u slaan, laffe kerel?! Ge ligt daar op den grond als een weerloos kalf en gij laat ze booten op uwen rug!

Vinie raasde voor zijn eigen en hield de handen aan de vermorzelde leden.

- Smerig boerenvolk! schold hij, met al hun vrouwengetrek, dat ze nog wisten wien ze vermoorden! hadt gij er maar wat meer van gekregen!

Odo loech eerst om den armen kerel en dan voelde hij die vochtigheid en warmte in den hals en de hand waarmede hij tastte zag hij klaar bloed. Hij grolde zijn woede uit en zijne onmacht.

- 'k Ben gesteken! Dat ik ze kende! en ik zal ze kennen de snotbekken, - van den avond nog moeten ze 't boeten, van den avond!

En hij stampte op den grond en snokte nijdig zijn peerd dat achteruit trappelde.

- Van den avond moet ik weten wie mij gesteken heeft. We zullen zien wie er durft den boer van den Hoogen Doorn te keere gaan!

Hij vloekte, raasde en miek groot misbaar met de armen en snokte zijn ongedurigen hengst.

Maar al dat geruchte bleef tusschen de boomkes weergalmen. De mane hing daar wreed onverschillig en de droge takken ruttelden bij trekken als er de wind deure joeg. De sneeuwmijzel viel uit de kruinen.

Dat bleef duren zonder dat er ievers entwat levends verroerde en zij zagen alletwee dat er niets te verrichten viel. Odo bond den zakdoek rond zijn hals en hielp Vinie op zijn peerdeken. Ze vonden dan de koorde waarover zij gestruikeld hadden en ze reden voorzichtig.

- We zullen ze pakken als we ze krijgen! gromde Vinie en hield 't andere binnensmonds om het leed van zijn lijf en die domme historie waaraan hij geen schuld en had. En Odo was niet te bedaren.

- Ik zal ze vinden, de rakkers! en hij neep de vuisten en zocht rond achter de bane om iets te vinden waarop hij zijn gamte kon uitwerken. Op 't dorp gingen ze al de herbergen af; ze dronken hun bier met haaste uit en bekeken er de menschen die bij tafel of aan den disch zaten.

- En nu naar 'den Hert' meende Odo, daar gaan we ons verscot afspoelen. Zij sprongen af en

- Baas, bindt ons peerden in de poorte en geef ons bier, beval hij kort. Een bende boerenzoons waren aan 't kegelspel en André Vermeulen zat, volgens gewoonte, alleen te rooken met den elleboog geleund op 't roedeijzer van de stoof.

Ze bekeken benieuwd Vinie die mankte en Odo Verschaeve, purper in 't wezen en schuim tusschen de lippen en al bloed aan den hals en verbonden.

Hij dronk zijn glas in één teug ledig en sloeg het te bersten tegen den disch. Noch niemand had een woord gesproken en 't spel bleef staan en dan zag Odo naar den hoek waar André zat en op denzelfden stond sprong het los: hij sloeg met den vuist op tafel dat de glazen rinkelden en 't dreunde met zijn felste stem:

- Ezels zijt ge allemaal, vervaarde strooventen, zoekers van ver! ze slaan ons dood langs den weg; maar we zullen zien wie er den boer van den Doorn durft aanpakken. Wie er zal piepen? Wie heeft er met mij te doen? met messen of zonder? Hij wond zijn woede op omdat hij niets en hoorde tenzij zijn eigen woorden en ze stonden daar al met vervaarde gezichten, verpaft door dien plotsen uitval. Hij gooide den baas die hem wilde inhouden, tenden over den vloer en dat werd 't begin van den aanval.

- En gij, trunterik, durft gij nu nog den mond roeren van 't Meulenhof? ik verpletter u!

Hij sprong met gelokene vuisten naar André. Op den stond wist hij zijn doen uitzinnig; hij wachtte naar tegenstand om zijn woede een reden te geven, maar 't bleef allemaal stil en zijn

woorden vergingen in valschen klank door de herberg - maar omdat 't spel begonnen was wilde hij voortdoen en dien kerel daar haatte hij en daar moest een gevecht van komen.

- Mijn meissens zijn 't! de mijne, en alletwee, en steekt er de handen aan, durft ge!

André zat bleek van 't verschot en nu nog maar seffens wist hij waarop 't gemunt was of wat er gebeurde; hij wachtte nog zonder roeren.

- De mijne alle twee! Odo's vuisten zochten iets te grijpen en hij wilde woorden vinden die kwetsen en tergen zouden om te vechten.

- En uw zuster, schreeuwde hij André in 't wezen, uw zuster, ik lache met uw zuster, bindt ze bij 't werkvolk om te....

De gelokene vuist zwaaide kort en viel hem in 't wezen zoodat de leelijkheid die ging uitgebraakt worden hem in de kele bleef. Daarop werd het een schorming van armen en lijven; al de boeren schoten toe en Odo lag op den stond overmand ten gronde en werd voortgesleept naar buiten. De deur sloot hem op straat in de poort en daar zag hij de dorpingen die te luisteren en te kijken stonden. Hij werd beschaamd en weer de deftige hoogdrachtige boer. Statig ontbond hij zijn peerd en reed weg. Al wat er woelde hield hij gesloten van binnen en beet zijn gramschap tusschen de krakende tanden. Bij zijn eigen was en bleef hij de sterke overwinnaar die gedurfd had. Ze beefden allen rond hem en niemand durfde komen zijn macht te meten. Nog één ding nu moest er van zijn herte en daar wilde hij vanavond ook mee effen komen dan was alles klaar en in orde -: thuis ging hij zeggen wat hij in den zin had!

Hij gaf zijn peerd aan Jan en kwam haastig naar de keuken waar het licht nog gloeide achter de gordijnen door de vensters.

- Waar is Moeder? vroeg hij.

- Naar bedde, Odo. - Wat scheelt er? en Julie bekeek heur

broer en verschrikte van zijn kwade oogen en opgewonden beweging. - Wat scheelt er, moet gij moeder hebben?

- Neen, 'k zal 't haar morgen zeggen.

Hij dook de wonde en 't bloed achter zijn overgeslagen vestekraag en trok met zijn leerzen naar boven.

De woede viel allengskens en de preusche tevredenheid alleene bleef over van 't geene gebeurd was. En als 't al stormig weer voor zijn gedacht gedanst kwam, stond de geweldige koppigheid vast om 't voorgenomene zeker uit te voeren. Hoe meer moeilijkheden hoe liever. De twee prachtige meissens stonden nu wat op den achtergrond als onverschillige nietigheid, - meissens lijk andere overal te krijgen - maar 't voorwendsel en de oorzaak bleven zij van 't losgekomen geweld dat in hem veel te lange geslapen had. Zijn eendlijk lijf en zijn macht wilde hij lucht geven en iets doen dat verboden was en waar toch niemand iets zou tegen durven omdat hij was: de zoon van zijn vader, boer op den Hoogen Doorn! Hij wilde zijn eigen dwaasheid niet zien: hij wilde enkel die dwaasheid! Tegen de pijn van moeder en heur gejank moest hij op voorbaat harden want daar moest hij over heen. Niets en kende hij nog van 't vroegere vriendelijke van zijn makker of zijn zuster, dat moest allemaal kapot. Hij stond alleen, sterk met zijn voornemen en door 't donkere van zijn kamer zag hij zijn eigen in den ouden boer, zijn vader Verschaeve en die knikte met straven hals en de lippen gesloten, goedkeurend om 't gene hij doende was.

Hij lag lange wakker nog en hij zag verbeeldelijk over de werf d'eene of d'andere deerne van 't Meulenhof als boerinne rondloopen maar hij zelf miek de plannen voor den bouw en gaf bevelen aan veel werkvolk - die wrochten aan den nieuwen stal, aan een groote schaapkooi, en een splinternieuw woonhuis. Want al het geld lag te grijpen en hij wilde van den Hoogen Doorn iets maken wat het voortijds eens was: een overgroot

kasteel met omsloten wallen, met beesten ontelbaar, en hij de eenige meester daarover, de sterkste boer van de streek met de schoonste vrouw van 't land en veel volk om te doen werken en veel boeren die hij haten en teisteren zou.

Hij voelde en voorzag reeds al de deugd als zijn voornemen zou stooten tegen pastor en burgemeester, als de oorlog zou beginnen.

Dan vroeg hij in zijn eigen wat die twee boerendochters, Anna en Paula zouden denken eens dat ze ondereen zijne handelingen zouden overleggen.... of hoe dat zou afloopen om hen alle twee te nemen of toch door geen ander te laten bezitten?

-

Moeder Verschaeve wist maar 's anderdaags dat de vrede tusschen den Hoogen Doorn en Berkenhof, de verzoening die ze van Verschaeve met Vermeulen op hun sterfbedde bekomen had, dat 't werk van heel heur leven vernietigd was. De oude haat bleek eene noodzaak die, met zooveel zorg gedempt, achter zooveel jaren onvoorziens weer uitschoot en sterker dan ooit, voor goed zou gaan herbeginnen.

STIJN STREUVELS.

Zomernacht

In manelicht en schaduwzwart,
stil, lachen de velden mij liefde in 't hart
en teedere, teedere droomen.
De molen monkert op den dam
en kruinen zingen om den stam
van duizend sperreboomen.

De hemel is zoo blauw als uw oog
zoo rein als uw ziel en hoog, zoo hoog!
en o! ik wou er in vliegen!
Nu moet, nu moet een nachtegaal,
een helle, blijde nachtegaal,
mijn wilde weelde wiegen!

Nu moet het klinken uit elke sper
en helmen, helmen jubelend ver
tot aan uw huis in de delling.
Het geurt, het bloemt, het zomert in mij
en mijn kwelende ziel wil los en vrij
in een wonderwonnige welling.

Doe dicht uw venster, mijn zuster, mijn bruid!
Geen nachtegaal zingt en uw liefste is uit:
 zijn voetstappen kunt gij niet hooren!
Mijn engel kusse uw oogen dicht
en fluistere u mijn liefdedicht
 heel lijze, lijze in de ooren!

Herfstwee

In reke
langs de beke
en lijk bijeengevlucht,
vol schamelheid en schaamte,
geraamte bij geraamte,
de boomen in de schemerlucht.
Hoog rijzen ze in hun rildheid
die reuzen, bronzig-bruin,
en steken vol gestildheid,
lijk stommen, kruin bij kruin.
Hun breede voeten
duiken ze in het boordevolle bed
der beeweggaande wateren, die met
een lage trage zang, hun hooge smert verzoeten.
Gruw omendomme ligt de wee
die 's zomers groenegroeiend deinde
en zong gelijk een zachte zee,
geluidloos in een weedom zonder einde.
Geen kalfjes rond een luie koe

die hippewippend huppelen;
geen koeier kerft een wilgeroe
tot wissen en tot knuppelen.
Alleenig ligt het gers nu, moe
en tenden tot bestervens toe,
vol dikke matte druppelen.
En lijze, onhoorbaar haast,
doch zichtbaar aan den drijf der avonddoomen,
blaast
een doodenadem nog een looverke uit de boomen,
rolt het, glazig-nat en nersch,
al over 't streuvelende gers
tot in de biezen die de beek omzoomen
en laat het dan
gevalen van
het laagste lisch, heel langzaam boven 't water stroomen.

Driewielkarre

Een driewielkarre in drie wagenslagen:
Een aalbak er op en een boever er voor,
Een vos en een baai die steertevagen
Met ronkende dazen rond hun oor.

De speken kraken, de bossen piepen
En 't heele getrek verrollebokt
Al over den hoogen, al door den diepen,
Naar rechts en naar links geschud en geschokt.

De kantkorst valt gebrokkebrijzeld
Onder het wiel dat schuinende draait
En komt er weer uit gemalemijzeld
Tot zand dat volkend den weg omwaait.

Steeds verder in 't breede spoor geschommeld
Doch zijlings op de barmen geschoord,
Put-in, put-uit, daar bommebommelt
De karre langs 't witte karierke voort.

Steeds verder: de peerden trekken trager;
Het piepend en kriepend gerucht verflauwt
En 't verre gevaarte wordt vager en vager,
Vernepen naarmate de weg vernauwt.

Waar zijn nu de boever die zat op den dissel,
De donkere baai en de glimmende vos,
De draaiende wielen en 't spekengewissel,
Het ronde beslag en de bultende bos?

Onzichtbaar, onhoorbaar gezakt en gezonken!
Alleen op den zonnigen zandweg blijft
Het logge karteel nog, zon-omblonken,
Dat slepend tusschen de gersen drijft.

RENÉ DE CLERCQ.

Najaar

Mijn moeizaam oogen staren naar het eind'
van 't zomerzijn, en wachten nu, - als een
die zijn geliefde wacht, waarvan alleen
het onbekende van haar liefd' hem pijnjt, -
den naderenden herfst. Eén vrede-gaard
ligt ver voor mijn gezicht het avond-rood;
en late bloemen bloeien met den dood
van 't zomerzijn in kale najaarsaard.

O, lijk bij 't doodsbed eener Goede Vrouw,
die in haar zalig sterven ál heur leven
van edelheid, nog even openbaart,
ontvouwt zich zacht, in 't eindloos schemergrauw,
licht-paars gestraal dat op de weiden waart,
wijn d'avond-adem stil die pracht doet beven.

Simpele Zangen

I

Wanneer de lichte lijnen van uw aangezicht
sereen bij 't kalme licht zich gaan ontvouwen,
en de avond jong om uwe leden ligt
gelijk een stille pracht van boomenschaûwen,

dan voel ik dra, hoe zacht naar mij getreên,
- wijl leed en onrust uit ons midden vliedt, -
uw teere stem, gelijk een neurie-lied
uit kindermond, blijft waren om me heen.

II

Ik hoor de woorden uwer simple jaren,
ik vind ze weer bij 't trage gaan der uren...
En zie, wijl zwaar de gele korenaren
stil hangen in de zoele zomervuren,

en wachtend zijn om de oogen van den avond,
rust ik: 't is of er bloemen zacht ontluiken!...
Een jonge stemme zingt ginds achter luik en,
en 'k voel mijn ziel zich aan de hare laven!

III

Uw kussen bloeien op mijn bleek gelaat;
ik voel nu wie gij zijt, gij die gekomen
ter lichttijd van mijn één'ge liefde, gaat
naar eeuw'ge vreugden die uw ziel doorstroomen.

Er is weer peis in u, en leedverlaten
gloren uw oogen als een tweelingvlam;
en wij, die als genoode vromen zaten,
wijn d'avond eindloos, bronsde stam bij stam,
bevroeden d'eenzaamheid die in ons kwam.

AD. HERCKENRATH.

De Organist

(Fragmenten)

I

Wat is 't me een zoet genoeg, dat
de ervaren hand de toetsen duwt
en over 't jubelend elpen blad
de volle jacht der klanken stuwt,
wanneer ik elke noot ontmoet,
met wissen slag op vaste maat,
op iedren klop van 't drijvend bloed
een toon van 't klankbord wederslaat.

Doch voller is 't genoeg, dat
mijn ziel met 't speeltuig samenzingt,
haar leven, - schuw geborgen schat -
in klanken naar mijn lippen dringt, -
datforsch en lenig en gedwee
klinkt hoog en laag mijn stemgeluid
met zware en lichte noten meê
en boven 't dreunend orgel uit.

Hij spelen! - wien niet elk akkoord
van 't orgel in den gorgel springt,
die niet tot ieder menschlijk woord
de breede stem van 't orgel dwingt!
Hij zingen! - wien de stem beeft en
die zwak, of stram, of moegestreefd,
geen orgel in de keel heeft en
geen ziel, die in dat orgel leeft!

Vertrouwend laat ik 't speeltuig gaan,
in hope blij, in angsten bang,
triomfen dreunen, vreugde slaan
en liefde smelten in mijn zang.
Mijn voet is vast, mijn vingren snel,
en 'k weef om 't ruischend koorgewelf,
den luister van mijn orgelspel,
mijn zielespel.... mijn ziele zelf....

II

De boomen staan van bloesems vol,
van blaren vol en ronden
hun kruin, in 't wordend licht der zon
van morgendoom omwonden.

De boomen staan van klanken vol,
die spranklen, ongedwongen,
in 't feestlijk licht der groote zon,
van ratelende tongen.

Staat niet uw hart van liedren vol,
die vaak ter tonge u sprongen?
- Mijn hart heeft 't schoonste lied verkropt, -
en toch is 't leeggezongen...

III

Ik weet niet waar ik ga,
 ik weet niet waar ik sta,
 en waar ik waar en vaar
 en angstig henenstaar,
 waarheen mij feller sart
 hoe lastiger het viel,
 het jagen van mijn hart,
 het smachten van mijn ziel.

Mijn ziel is moede en krank
 en hoort geen stemmenklank,
 en vindt geen vaste baan
 in 't ijlend ommegean,
 en wentelt buiten 't spoor,
 door 's Eeuwgen hand geleid,
 gelijk een dwaalstèr door
 de onpeilbare eeuwigheid.

Mijn God! erbarmen! God,
 met dit ellendig lot,
 en blusch dien stagen brand
 van 't schroeiend ingewand.
 Uit d'afgrond van de pijn,
 waarin ik redloos viel,
 ik roep u: rèd, red mijn
 onsterfelijke ziel!

IV

Breeder, zwaarder stijgt, van onder
 't hupplend spel der lichte noten,
 als een stage en verre donder,
 donkre diepte en nacht ontsproten.
 Ei, wat naakt er?... Spranklend springt het,
 naakt en deinst, in vleiend nokken.
 Ziltig smaakt het, ziedend zingt het,
 ruw doorwaait het mijne lokken.
 't Is de Zee, de teere en trotsche,
 met haar liefde- en weemoedszangen,
 met haar rustloos golvenklotsen
 en haar nooitvoldaan verlangen...
 Rol, o Zee, uw breede baren
 rustloos heen en weergedreven,
 beurtlings òp- en afgevaren,
 op den maatslag van het leven,
 op den maatslag van het leven,
 - 't Leven!.. òp- en afgevaren,
 eeuwig heen en weergedreven
 als uw rusteloze baren.
 Eeuwig wentlend herbeginnen,
 hoe 't ook pijn en stormen baarde!

Ongestadig in uw minnen,
wankt gij tusschen Maan en Aarde.
Zilvren zon in 't plechtig duister,
beeft heur glimmering op uw wateren;
opgetogen tot heur luister,
stuwt ge uw hijgend golvenklateren;
Onbewogen blik de koele
roerloos neer op 't zwoegend smachten,
en daar ruischt uw zware en zwoele,
de eeuwge weeklacht door de nachten.
Trotsch ten hemel opgevaren,
van den hemel weergedreven,
komt ge in mate en glans bedaren
van uw heerlijk golvend leven,
en zoo naakt ge, - in minnesmerte
vleiend naar het strand gegleden, -
en verruklijk speelt de Verte
langs uw fijne oneindigheden....
Vruchtloos breidt ge om duin en rotsen
't zoet gefleem der liefdezangen....
En weer deint ge in stormend klotsen
en in nooitvoldaan verlangen.

PROSPER VAN LANGENDONCK.

De Moeder en de Zoon

DE MOEDER

Ik draag u aan mijn hart, al ben ik jaren-zwaar.
Voelt ge mijn adem als een vlamken op uw haar?...

DE ZOON

Ach, zwijg: ge zijt een vrouw langs leêge levens-straten...

DE MOEDER

Hoe, heb ik niet mijn zoen op uw gelaat gelaten?

DE ZOON

Uw zoen is op mijn mond gelijk mijn tranen: zout...

DE MOEDER

Mijn zoon, mijn zoon; ik ben voor u als duister goud...
Ziet ge me niet, om u zoo troostloos-droef te wanen?

DE ZOON

Mijn moeder, 'k zie u vréemd in 't licht van mijne tranen...

DE MOEDER

Bemint ge mij dan niet, mijn kind?... Zie hoe ge leeft
in iedren tragen traan die in mijne oogen beeft.
Ziet ge niet heel uw leve' in mijn grijze oogen leven?

DE ZOON

Neen, arme moeder...

DE MOEDER

Noch uw wonder-dolste daên
die vrédig als een herfst over mijn lippen gaan,
mijn zoon?

DE ZOON

Ik heb mijn wil een harder beeld gegeven;
een andre vrouwe leeft voor mijn onsterflijkheid...
Des ben ik droef, o vrouw die mijne moeder zijt.
Kan ik nog de' uwe zijn?...

DE MOEDER

Helaas, de schoone dagen
om úwe liefde en vreugde in deemoed stil gedragen;...
- en thans, in úwe aanwezigheid zoo gansch alleen....
Ziet ge niet dat ik ween?

DE ZOON

... Ziet ge niet dat ik ween?

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

Beternis

DEN-DZUZE zijn wijf was nu dood.

En zij was nu begraven.

Mijnheer de paster was bij hem gekomen dezen vroegen morgen, en was nevens zijn bedde gaan staan, aan 't voeteinde.

Den-Dzuze, nog dronken van den langen zwaren nacht, werd subiet wakker en hij bekeek Mijnheer de paster, die zijnen hoed afnam en daar stond, met zijnen rooden kletskop, te glanzen in de uchtendzonne.

Mijnheer de paster zelve had het hem gezeid, dat zijn wijf dood was, en dat ze begraven was.

- Dat is allemaal waar, peinsde de oude vent, dat is geen muizenisse, maar de waarachtige waarheid is het.

En zijne oogen rolden ommementwee in hunne grauwe holten en zochten langs de eene en de andere zijde, en hij werd het met eens van binnen gewaar.

- Ze is dood, jongens, fluisterde hij.

De eenzaamheid kan bijwijlen voor eene menschenziele zoo seffens opengaan, als een koude donkere kelder.

Den-Dzuze voelde een traan opgaan in zijne oogen en hij begon permintelijk te weenen, want hij herdacht hoe alles gegaan was in zijn vroegeren tijd, hoe Zeeneken met hem over zijn veld had gestrompeld en geleden, zoo menige jaren, over 't zelfde veld, en hoe 't veld daar in den uitkomende te leven lag, en hoe Zeeneken dood was.

-En dat dees nu voor altijd zóo is, dat niemand daaraan kan helpen...

Hij begreep dat er een God zijn moest, en dat het best was, om minder te moeten strijden en beter te kunnen verdragen, om dank te zeggen en hulp af te smeeken. Het klaarde op in zijn geest en hij bewees dat God bestond.

Maar, djeemenis! we kunnen wij wel een patodder malsch of drooge doen groeien, een druiver rechte doen gaan of slom; we kunnen wij wel een zieke genezen...

- De dood is buiten ons, en er zou moeten een hemel zijn meet eene schoone drijvuldigheid, als er geen is.

Er kwam een wolk vóór de zonne schuiven en een zachte lommer schemerde in de kamer. Men hoorde een teder windeken ruischend wandelen in de lucht, en langs de linden op 't vóórhof dolen en er zoet orgelmuziek in op doen gaan. Men hoorde het aanbeeld uit de smisse klinken en 't rotelen van ijzer. Boer Pycke's hond baste somtewijlen, en de hennen en de hanen deden mee aan 't lawaai van alle dagen.

Maar Den-Dzuze hoorde wel dat het Lente was.

Het begon precies te waaïen in zijn kop, zachteken aan.

Geen gedachte kon hij omhoog houden - om en weer gingen vage gepeinzen in hem aan het wiegen.

Welk ure zou het zijn?

Hij dacht veel aan Zeeneken. Hij voelde alles om hem zoo breed en luchtig worden, als hij geheel en al weggeraakte in zijne mijmeringen. 't Was een veld, welriekend en zonnig - 't was eene wei, dampend in den morgen - 't was een hoveken met stokrozen en zonnebloemen en pronte palmstruiken - 't was een verre weg, met babbelende grachten en ronkende populieren - 't was schoon allentwege, tot het einde, alsof 't hem bijkans een paradijs scheen.

Hij had Zeeneken danig, danig lief.

- Zeeneken, ik zie u geerne...

Het was eene liefde van diepe vrede, van zekerheid, van groote beteekenis. Daar gingen zonnen op en de meerle zong, of dat sijsken piepte alweer, elken uchtend. En 's avonds stierf alle werk, alle moeheid uit, in eene altijd-zelve voldoening, tevreden, tevreden.

Hij bewerkte 't land. Hij werkte geerne in den uitkomende, als de asemkens van de lucht frisch zijn en deugd doen aan het lijf. 't Koren schoot op in weelde en loodrechte staken de scheuten uit als vliemkens boven de aarde. Hij maakte zuivere beddekens in zijnen hof en plantte groensels. Hij had daar veel lust in, en draaide om, en eromme draaide den grond, morzelde elk klontje, lei de voren heel proper naast de gespannen koorde, en allengskens lag daar 't schoon gekamde vierkant, schoon als een stil water. Hij bekeek dat nu lijk een troetelkind.

- Dzuzel!

- Ik komme, wijf.

Hij ging in huis een pinte drinken. En de dag ging weg.

Met den oogst, was 't een ander slameur. Er zijn altemets wreede stonden in den brandenden dag, en de stoppels staan van tijd tusschen de ruischende schooven zoo woest roerloos... Hij slaafde veel, en Zeeneken ook, tot 't laatste tarweaarken binnen was.

De patodders moeten uit en 't loof gezaaid, en later, in den koude, de beteraven naar huis. 't Regende en 't winterde. Hij vond het zoete bij Zeeneken.

Hij kwam dan meteens terug uit het verleden, met een grooten schok die hem machteloos uitstrekke.

Hij zag de eikenzoldering met de kromme balken en de knopen van het hout die hier en daar vlugge menschegezichten werden en menschenoogen, verwonderlijk. Hij bekeek de muren,

witgekalkt, met, langs het venster, eene zonderlinge scheur, en dichte bij het bed, bruine vlekken, vuile wolken.

- 't Zou dees jare moeten herwit worden.

Aan den anderen kant hingen zijne kleeren, zijne zondagskleeren en zijn weekveste, zijn kiel, zijne twee broeken, eene diemiten en eene fluweelen. En daaronder, op den somberen koffer, zijne twee klakken, eene lakene en eene zijden, die hij schoon meende. Op de schouw, onder hooge glazen deksels stonden de dierbare bloempotten, die zijne tante eens had medegebracht.

- 't Was Zeeneken hare tante. 't Zijn blommen van weerde.

Zij waren van goud en van zilver, van peerlen, van glanzend rood en teer blauw. Zóó lange stonden zij daar en dof waren ze geworden.

Den-Dzuze keek er naar en vond ze nog even schoon.

- Onze Lieve Vrouwe hebben ze weggenomen.

Onze Lieve Vrouw stond in de voorkamer misschien, waar Zeeneken gelegen had.

Zou er toch ievers eene Lieve Vrouwe zijn, zoo zachte en liefvallig en goed van gepeinzen? Als hij zijne oogen dicht deed, kon hij Onze Lieve Vrouwe zien. 't Was eene oude gewoonte, 's avonds. Moeder zaliger had hem dat geleerd. 'Zoo ziet men ze, had moeder gezeid, nijp uwe oogen toe, jongen, zij komt dan bij brave kinderen.' Hij deed dat nu nog; hij had dat zestig jaar lang gedaan... In de duisternis, zoo heel alleene met hunzelven, blijven de groote menschen dikwijls nog kleine kinderen. En dat vond hij erg buitengewoon, nu, en onbegrijpelijk. Hij neep zijne oogen toe en zag Onze Lieve Vrouwe.

- Zeeneken is toch dood, meende hij.....

Hij werd moe.

Hij voelde van tijd zoele warmten opkomen in hem, en hij

begon te zweeten, maar seffens had hij terug kou en hij dook zijne kneukerige handen onder de sargie.

Boven de deur, op eene plank, stonden eenige doozen. Hij keek er naar, bijkans met belangstelling. Zeeneken's kappen en mutsen lagen daarin; dáar hare zondagskap, met roode rozen en schoone zwarte blonde erover hangen, en dáar hare weekdaagsche, eenvoudige muts met donkere strikken, en dáar hare net-gepijpte witte kap, en dáar, die andere. Zij had veel kleeren. Zij was van goed-gelegen menschen. De kleerkasse, nevens 't venster, stak vol rokken, en onderrokken, en twee wijde kerkmantels, en dan nog een gebloemde katoenen kerkmantel - hij zag haar geerne daarmee waaien over 't groene kerkhof in den zomer - en schoone lijvekens, en onderlijvekens, en linten en borduursels.

- Dees huis is ook van haar. Dees bedde is van mij. Ik heb de meubels gegeven.

Hij hield zich met alles zoo bezig.

Altemets werd zijn hoofd gansch leeg en dan rustte hij, en dan zag hij er zoo bleek en leelijk uit.

En 't duurde niet lang en hij keek weeral op, keek hier en daar en zag veel in 't kleinste ding, een innig stuk van 't verleden, en hij verwonderde er zich over, dat hij dat nu allemaal zag, en dat hij er zoo vol van was, van 't kleinste ding.

Een bijken kwam tegen de ruiten botsen en ronkte en waggelde zoevend erlangs. Hij zag de beste zich weeren te vergeefs en altijd maar ploffen tegen den onzichtbaren hinderpaal, na een stonde rap neerzijgen, langshenen de gladde vlakke, en een tijd lang tusschen twee bobijntjes, die op 't raam stonden naast een vingerhoed, blijven zitten. Hij zag ze terug opgaan, nu kruipend, en hare pootjes gaan, onzeker op 't glibberig pad, dan weer vliegen, lomp en hardnekkig, en al de andere kleine vliegskens wegjagen, verwild.

De zonne schoot met eens binnen.

Den-Dzuze zijne oogen vielen bibberend toe en het scheen alsof hij van eenen hoogen toren neerstortte, door de leegte, en het lange duurde, en hij lag daarna seffens zweetend onder die heete sargie.

Hij bleef zoo. Hij sliep bijna in. Hij hoorde het bijken ronken en stooten tegen de ruit, stilblijven en weer zoevend opgaan.

- Nu ligt het naast de bobijne, naast den vingerhoed, nu waggelt het hooge, nu botst het in een hoeksken....

Hij raadde dat zoo.

Stilaan werd alles meer kalm in hem, en hij zag zooveel niet meer en hij werd de zonne gewoon. Hij riep of Dolf komen zou.

- Kom toch eens jongen, riep hij.

't Was precies alsof hij schrik kreeg, alleen, naarmate hij riep.

- Dolf!

Hij hoorde in de voorkamer een stoel schuiven over den vloer. Dolf kwam stillekens binnen.

- Vader, ge moet rustig blijven.

- Jongen, ik trek eruit; ik ben genezen; ik ben aan het beteren.

Hij was verwonderd dat Dolf voor hem stond lijk altijd, alsof Zeeneken niet dood was. Hij zei daar iets van, maar Dolf bad dat hij zou zwijgen.

- God hebbe hare ziele, sprak hij, maar gij moet blijven liggen.

- Is Mijnheer de pastoor al weg?

- Ja, en hij heeft het ook gezeid. Ge moet blijven liggen.

- Hij heeft het ook gezeid?

Hij bleef. Hij voelde zich ziek.

Hij sloot zijne oogen.

- Geef de beesten te eten, Dolf, prevelde hij.

En het begon opnieuw te waaien in zijnen kop, zachtekenen aan.

(Uit: het Populierken op den Heuvel)

HERMAN TEIRLINCK.

De vóór-socratische Wijsgeeren

I

NAARMATE de kennis van 't verleden bepaalder wordt, en wij er in slagen, den ouden levensbouw te ontdoen van de latere aanhangsels, van de vele en onsamenhangende bijgebouwen waar nooit levenden in gewoond hebben, naarmate wij zoo de echte lijnen en de organische samenstelling van dien levensbouw weer ontwaren, beseffen wij ook, op steeds bepaalder wijze, den zin van wat de menschen van weleer gewild hebben. Als de geschiedenis maar niet een samenraapsel van vodjes en lapjes feiten wordt, als de geschiedschrijver niet een verzamelaar, maar een scheppende *begrijper* van den geest der geschiedenis zijn wil, dan richten zich de verleden tijden weer op, niet uit losse, eenvoudig naast elkaar geplaatste bestanddeelen, maar in hun levende *eenheid*. En dan bevroedt gij ook steeds beter wat, van die tijden, in u voortleeft; gelijk in het zieleleven van een mensch alle toestanden zoodanig elkaar doordringen, dat de eene of andere voorstelling de werkzaamheid van den geheelen geest in gang zet, zoo ook, in die enkele eeuwen Westersche geschiedenis waar onze algemeene beschaving deel van uitmaakt, is er een diep in-elkaar-dringen van verleden en heden.

Dit wordt minder misschien in de kunst ondervonden, al zijn er hogere gewrochten die over de tijden heen tot elkaar spreken, als de hoogste toppen van een bergland: de meest

persoonlijke uitingen van het menselijk werk, die eenigszins den steun der eigen werkelijke omgeving behoeven om te bestaan, laten het onpersoonlijk, algemeen, menselijk wezen minder klaarblijkelijk doorschijnen. Maar het straalt vooral uit de groote metaphysische overlevering. Hier heerscht het wezen der *Gedachte*; wat vroeger 'de verbeeldingsvermogens' genoemd werd, d.i. de onbewuste drang van den kunstenaar als voelend, aangedaan, het-leven-ondergaand mensch, 'de verborgen werking van een ziel, die niet weet dat ze aan metaphysica doet', om een vernuftige uitdrukking van Leibniz in ander verband om te zetten, - wijkt hier vóór een strenge en hooge bevestiging.

In het Juli-nummer der *Revue de Métaphysique et de Morale*, noemde de heer Brunschvicg, als de meest rechtstreeksche, oorspronkelijke vertegenwoordigers der idealistische overlevering, Plato, Spinoza en Fichte. Maar vatten zij de platonische vraagstukken niet meer aan, al degenen die niet enkel één zijde der menselijke kennis hebben willen zien, degenen die het scholastische dualisme evengoed afgezwerd hebben als het materialisme dat het weerlegt, degenen die evenmin in het sensualisme vervallen als in de leer der onmiddellijkheid en der empirische werkelijkheid van de bewustzijnsfeiten, al degenen die de onsamenhangende beelden waarin onze bewuste uiting en onze zin voor klaarheid de verschijnselen vastlegt, pogen te verbinden met de voortdurende volstreckte Gedachte, waar die bewuste uiting van afhangt? Zijn die eigenlijk geen platonici?

Daarom mag beweerd worden, dat de wijsbegeerte, hierin door de wetenschappen geholpen, na de Middeleeuwen de platonische overlevering heeft hervat. De menselijke geest tracht de verschijnselen in een wetenschappelijk saamgestelden bouw vast te zetten, en wijsbegeerte is beschouwing over de wijze hoe de menselijke geest zich in dien wetenschappelijken

bouw openbaart. Plato is het, die, hoe uiteenlopend ook zijne wijsbegeerte kan opgevat worden, het wezenlijkste vraagstuk duidelijk heeft gesteld, het vraagstuk der Gedachte.

Maar de denker die, op een zeker punt der ontwikkeling van 't menschedom, de verspreide pogingen zijner voorgangers in het brandpunt eener grootsche herschepping vereenigt en voor eeuwig verlicht, gelijkt den hoogen berg, welks alleenstaande kruin de zonnestralen weerkaatst en van verre gezien wordt, maar welks grondvesten onafscheidbaar samenhangen met al wat hem omgeeft. Ook konden de platonische vraagstukken niet vroeger gesteld worden, dan na heel een gewichtige ontwikkeling van wetenschap en wijsbegeerte. Eerst in de negentiende eeuw hebben de geschiedschrijvers der wijsbegeerte scherpere aandacht gewijd aan die denkers, die Plato voorafgingen en zijnen meester Socrates. De

'praesocratieken' worden zij genoemd. Zij leven in de 7^e, 6^e en 5^e eeuw vóór Christus, in de verschillende deelen van Griekenland, dat zoo wijd uitgestrekte Griekenland: dezen in de Ionische steden op de kusten van Klein-Azië, genen aan 't ander uiteinde der Grieksche wereld, in Zuid-Italië en Sicilië, anderen nog te Athene.

De verschillende scholen die in die verschillende streken tot stand kwamen, zijn door onderlinge betrekkingen en gedachten-wisseling verbonden geweest. Zij hebben elkaar gekend. Zoo kende de Ioniër Heraklitus de aanhangers van Pythagoras uit Beneden-Italië, en Anaxagoras, Perikles' meester, te Athene, was op de hoogte der pythagorische en der eleatische leer, alsook der vroegere Ionische opvattingen, die hij omvormen moest. Er bestaan dus onder die scholen verhoudingen van wederzijdschen invloed. Die verhoudingen zijn dikwijls den geleerde ontsnapt. Men mag het Zeller verwijten, al heeft de doorluchtige schrijver der *Geschiede der griechischen Philosophie* onvergetelijke diensten bewezen, dat hij verzuimd heeft, die verhoudingen

grondig te bestudeeren, en zelfs nagelaten, de bovenzinnelijke begrippen der 'praesocratieken', die toch in aanraking leefden met heel de wetenschap en de wijsgeerige beschouwing van hunnen tijd, aan een ontledend en toetsend onderzoek te onderwerpen.

Teichmüller heeft met scherp inzicht de kosmogonische, mechanische en physische vragen behandeld, die een goed deel der vroege wijsgeerige opvattingen uitmaken; maar heeft hij soms niet zijn verbeelding te ver gevolgd, in de veronderstellingen die hij waagt?

Tannery, die verscheidene zijner gevolgtrekkingen aanneemt, en Milhaud, hebben in Frankrijk de kennis der vóór-socratische wijsgeeren gevorderd door de nauwkeurige bepaaldheid hunner behandeling der physische en wiskundige vraagstukken, zonder dewelke die denkers niet te begrijpen waren. En de doorluchtige Friedrich Nietzsche heeft vooral hun gewaarwording van 't leven meegevoeld, hun diepzinnige aanschouwing der dingen, en heeft gepoogd het overheerschende gevoel dier wijsgeeren te herscheppen en hun idee der levensschoonheid, veel meer dan de wezenlijkste leerstellingen hunner wiskundige kennissen.

Naast die namen zouden wij er veel andere moeten noemen, van Gomperz, den schrijver der *Griechische Denker*, tot Moritz Cantor, die in zijn *Geschichte der Mathematik* merkwaardige bladzijden aan die wetenschap in oud Griekenland gewijd heeft. Maar er blijft nog wat te doen: de geschiedenis schrijven der wijsgeerige begrippen dier denkers, hoe zij geboren zijn en zich ontwikkeld hebben. Verleden jaar beweerde nog de heer Wilbois, in de *Revue de Métaphysique et de Morale*, dat de algemeene beschouwingen die wij in de wetenschap gebruiken en die wellicht de postulaten aller menschelijke wetenschap zullen moeten blijven (zooals bijv. het behoud der kracht en de wetten der

ontwikkeling) allen door de vóórsocratische denkers uitgewerkt werden. Eerst langzamerhand, terwijl de positieve denkkraft van Griekenland de wiskundige en natuurwetenschappen grondvestte, waar de Arabiërs niets zouden bijvoegen, eerst langzamerhand, midden in het wetenschappelijk werk, moest de menselijke geest zichzelf leeren kennen. Juist diezelfde begrippen, die hij toen begon af te scheiden en duidelijk te zien, heeft sedert dien tijd de menselijke gedachte altijd meer willen opklaren. Alle individueele bewuste geesteswerkingen hebben iets gemeens en het mag zelfs beweerd worden dat er in de menselijke gedachte een allen gemeene 'grond' bestaat, die is de *Gedachte*, en die verder strekt dan menselijke organisatie, rassen en individuën. Den onsterfelijken Griekschen geest komt de eere toe, in alle onderzoekingen omtrent de *Gedachte*, de opleider van het menschdom te zijn geweest.

II

De oudste wijsgeerige school van Griekenland is de Ionische school geweest. De eerste Ioniërs zijn Thales en Anaximander; na hen zullen Anaximenes van den eenen kant, Heraklitus van den anderen, de Ionische gedachte voortleiden. Hunne opvattingen kennen wij slechts door verspreide brokstukken, van hier of daar overgeleverd, en door doxografieën, welke bronnen van zeer ongelijke waarde zijn en eener uiterst strenge kritiek moeten onderworpen worden. Zoo gaat het met meest al die wijsgeeren vóór Plato. De brokstukken zijn korter of langer: die van Anaximander bestaan eigenlijk niet; die van Heraklitus zijn doorgaans uiterst kort; van Parmenides bleef een aanzienlijke brok bewaard, uit het zonder twijfel gewichtigste deel van zijn wijsgeerig gedicht. Wij moeten veronderstellen - wat wij van 't leven dier denkers weten noodzaakt ons te veronderstellen -

dat velen onder hen in een enkel, lang doordacht werk, het gevolg van lange proefnemingen en lange overwegingen en woordenwisselingen hebben saamgedrongen, en dat dus het stelsel dier denkers geenszins, - wat men anders bij 't lezen onzer geschiedboeken wel eens vermoeden zou, - eene reeks losse beweringen omtrent de samenstelling der wereld is, maar wel uit nauw tot elkaar verbonden denkbeelden bestaat, hecht gebouwd en gegrondvest, zoo niet in de overblijvende brokstukken van het werk, dan toch in de gedachte van den wijsgeer. Die wijsgeer heeft die denkbeelden lang met zich omgedragen, hij heeft ze bemind en geliefkoosd, zij hebben den tijd gehad tot een harmonischen samenhang te volgroeien: daar moet men in elk geval rekening meê houden. En bijgevolg, wie die wijsgeeren bestudeeren wil, moet eerst en vooral, en dit is een beginsel dat tot heden nog niet toegepast werd, moet eerst en vooral, zeg ik, de drijfveeren, of sommige drijfveeren, waardoor de denker tot zijn beweringen gebracht werd, pogen terug te vinden. Wanneer b.v. Anaxagoras ons zegt dat alle levende wezens deel hebben aan den *Nous*, aan den heelalgeest, dan moeten wij bepaald zoeken hoe hij daartoe gekomen is en hoe hij dat bedoelt, en ons hierin behelpen met al wat wij van Anaxagoras' denkbeelden zeker weten. Anders beweegt men zich niet meer op zuiver wijsgeerig gebied, en gaat men zijn eigen symbolische of mythologische beeldingen voor werkelijkheid houden.

Wij kunnen trachten die wijsbegeerte weer op te bouwen. Van de twee oudste Ioniërs, Thales en Anaximander, gold de eerste als een der zeven wijzen uit Griekenland (sommige overleveringen geven ons verschillende namen op, maar Thales wordt, geloof ik, altijd vermeld). Er wordt van hem verteld dat hij eene zonsverduistering voorspeld had, en vele eigenschappen der natuur kende, o.a. de eigenschappen van den zeilsteen. Het

is waarschijnlijk dat die wetenschap van Thales veel geleek op de oude Egyptische wetenschap, en hier alleen van zuiver praktische kennissen kan spraak zijn. De voorspelling der zonsverduistering, zegt Tannery, zal wel eerder op een reeks opmerkingen berust hebben dan op de afleidende redeneering eener volbouwde wetenschap. Dat Thales, om de eigenschappen van den magneet uit te leggen, hem leven toekende, en meende dat het leven in de geheele wereld verspreid was, bewijst ons dat in den beginne sommige begrippen nog zeer verward waren.

Maar hier moet op een treffende eigenaardigheid gewezen worden: de Helleen zal, na talrijke opmerkingen, niet lang rondtasten en alle dingen gaan opnoemen, die eigenschappen van gelijken aard als die van den magneet vertoonen; hij vraagt zich niet af, of het verschijnsel alleen staat; hij wordt getroffen en veralgemeent: een enkele sterke bevestiging van het leven is hem voldoende om de heerschappij van het leven uit te roepen: bewonderenswaardige trek van 't menschelijk vernuft! Zij die niet, als met éénen sprong, van het treffende, veelbeteekenende feit, onmiddellijk tot de idee kunnen schieten, zijn tot onbewegelijkheid gedoemd; hun ideeën-vermogen is vervrozen. Wat schaadt het, als men zich in den beginne vergist - men moet de idee eerst vaststellen; haar eigen voortleven zal later haren vorm wel verbeteren.

Zoo voelde Thales zich door het menschelijke vernuft gedragen, gedurende die lange jaren, toen hij een algemeenen uitdrukkingsvorm der stofveranderingen zocht. De samenhang zijner gedachten was voor hem van belang; zeker scheen hem het leven, zonder eenige declamatie, het vermogen zelf van inspanning, van begrip, van werkzaamheid, dat de goden hem geschonken hadden. In elken verstandigen Helleen leefde er iets als een Prometheus *in potentia*. Thales heeft zich afgevraagd wat wel het werktuiglijke beginsel mocht zijn, dat, onder de stoffelijke

veranderingen, toch altijd zich zelf gelijk bleek te zijn: want onbepaald vermoedde hij den *circulus vitae*, en de bestendigheid der stof zal weldra een erkend beginsel zijn; Lucretius vertaalde een Grieksch denkbeeld, alle wijsgeeren der 5^e eeuw v. Ch. gemeen, in de beroemde stelling:

Ex nihilo nihil; in nihilum nil posse reverti.

En Thales heeft het heelal-beginsel in het *Water* meenen te herkennen. Wat stelde hij zich voor, met dat woord? Het hindert dikwijls onze denkwijze, dat de oudere wijsbegeerte zich veel meer door beeldspraak uitte, dan onze tegenwoordige wetenschappen, die liever met weinig woorden werken, zich in afgetrokkene formules uitdrukken, en de beeldspraak maar *ornamenti causa* willen aanvaarden.

Als Thales het *Water* zei, bedoelde hij dan het *Vochtige*? Ik meen het niet. Hij dacht dat het *Water*, die zee die hij om zich liggen zag, veelvoudiger wijzigingen kon ondergaan, dan de omzetting van vloeibaren in vasten of in gasachtigen toestand; en hij hield voor een dier wijzingen van het water de vloeistoffen van 't organisme evenwel als de vochtigheid aller kiemen, bijv. de vochtigheid van de knoppen der boomen.

Het belangrijke hierin is eerst de overtuiging, nog niet duidelijk in het stelsel uitgedrukt, dat de natuur *één* is; ten tweede, het gebruik der - natuurlijk nog niet bepaalde - ontwikkelingsidee.

Wij moeten er wel op letten: men kan een denkbeeld wel bewust zijn, en het in duidelijke woorden bepalen; maar men kan ook het nog onbepaalde denkbeeld gebruiken, en er redeneerkracht uit putten. Zoo redeneeren wij allen, onwetenden en geleerden, op dezelfde wijze, volgens dezelfde logica, en hoe weinigen onder ons zouden de wetten dier logica kunnen verklaren? Bij Thales vinden wij de ontwikkelingsidee, maar zeker is 't, dat hij er hoegenaamd geen bepaling had weten van te

geven. Het is de taak van den echten wijsgeer-historicus, licht op die eerst nog onbewuste gedachten te doen vallen, en te wijzen hoe zij langzamerhand, door hare beweging zelve. haar grondwezen zuiver te voorschijn brengen, tot volle bewustheid raken: de vooruitgang in wijsbegeerte en wetenschappen blijkt zoo denzelfden weg te volgen als het individu zelf. En dan ziet men hoe verhoudingen, die in de onpersoonlijke en algemeene *Gedachte* bestaan, van lieverlede en door de beweging zelve dier *Gedachte* vasten vorm in het *bewustzijn* kunnen aannemen.

In de wijsbegeerte van Anaximander wordt de vooruitgang der wetenschap zichtbaar. Eenige getuigenissen, ons uit de Oudheid overgeleverd, geven ons van Anaximander het beeld van iemand, die tevens practisch mensch was - bouwkundige, aardrijkskundige, - theoreticus der wetenschap, en wijsgeer. Wij kijken eerst wat verwonderd op, als ons, die zoo vreeslijk op al te bijzonder werk afgericht zijn, van zulk eene algemeene werkzaamheid gesproken wordt. Maar eigenlijk, welk tijdvak der geschiedenis ook beschouwd worde, is er geen grootsche en sterke gedachte dan waar de verlamme specialiseering voor eene integrale werking heeft moeten wijken. Heden zijn er ook nog wel menschen te vinden die tegelijk bedreven zijn in de een of andere techniek, hand- of kunstwerk, plastiek of muziek, op de hoogte der wetenschappelijke veroveringen en der algemeene beschaving blijven, zich met voorliefde op 't een of ander kennisvak toeleggen, en daarbij metaphysici zijn: zijn ze dat alles niet, dan wegen ze doorgaans niet zwaar als wijsgeeren, - in den *menschelijksten* zin van 't woord: ik bedoel hier niet de wijsgeeren van beroep, de professors.

Er is lang getwist geweest over het woord dat Anaximander, Thales' leerling, in de plaats stelde van het uitleggings-princiep van zijn meester; niet meer het water noemde hij het beginsel aller dingen, maar het *Apeiron*, d.w.z.: wat geen be-

paalde grenzen heeft. Zeller heeft gemeend dat het oneindige hier bedoeld was. Maar vele feiten, uit het stelsel zelf van Anaximander geput, komen daartegen op. Er wordt dus verondersteld dat Anaximander aan een zeker mengsel dacht, 'Un fluide aériforme chargé de vapeur d'eau', zegt Tannery. Vóór eenige maanden werd een nieuwe verklaring vooruitgezet: er zou hier spraak zijn van de *lucht*, de grondstof die door den geestelijken opvolger van Anaximander, Anaximenes, aangenomen werd: deze laatste zou die grondstof heel bepaald genoemd hebben, terwijl de andere, misschien omdat hij 't woord niet vond, misschien ook omdat het zijne gedachte niet juist weergaf, de vage uitdrukking verkoos van 't *onbepaalde*. Wat er van zij, dat onbepaalde is de eeuwige stof, wier hoeveelheid niet verandert; zij draagt in zich een principie van rondwenteling, daar de rondwenteling het algemeenst kosmologisch verschijnsel is. En die twee beginselen, apeiron en rondwenteling, verklaren voor Anaximander de wording der wereld.

En toch, dat waren zeker geen vage uitdrukkingen. De Ionische wijsgeer vergenoegde zich niet met te zeggen: de bewegende stof; hij legde uit, hij toonde hoe alle dingen langzamerhand gevormd geweest waren; hij besprak bijzonderheden. Zeker was de natuurwaarneming nog tamelijk naïef: maar toch poogde men, zoo goed het ging, de verschijnselen tot het beginsel te verbinden. De sterren, de beweging der planeten, de lucht-verschijnselen werden verklaard, tot de levende wezens toe, en de idee van ontwikkeling werd zoover gedreven, dat de menschen voorgesteld werden als de laatstgekommenen eener reeks dieren, die eerst in 't water gewoond hadden, en zich dan gewijzigd volgens de verschillende levensvoorwaarden, 'hun schelpen verloren', zich aan nieuwe omgeving aangepast.

Eenheid der natuur en ontwikkeling verschijnen dus weer in deze leer. Maar een denkbeeld komt de ontwikkeling vervol-

ledigen: het denkbeeld der *omwenteling*. In elke organisatie gebeuren er verborgen veranderingen, heel een proces van ontbinding dat zich eerst niet openbaart: zoo kan de ontbinding, die tot vermoeienis en slaap moet leiden, uren lang voortwerken, en de uitslag, dien men eerst niet gewaar werd, kan ineens, onverwachts, op een gegeven oogenblik uitbreken. Hoevele dergelijke processen, waarvan alleen de gevolgen zichtbaar worden, zijn er in den geest niet! Die wordingen hebben de Ioniërs tot de geheele natuur uitgestrekt; een ontwikkeling, in andere richting, loopt op omwenteling uit.

Onze zoo wijsgeworden tijdgenooten, die altijd woorden als 'langzame en zachte ontwikkeling' en 'stille, trapsgewijze verandering' in den mond hebben, zijn schroomvallige bloodaards, die al de hoeken van het plotselinge, het onverwachte willen verzachten, en in de plaats der werkelijkheid eene loome schildpaddenbeschouwing stellen. Met 'voorzichtige evolutie' meenen zij dat alles gezegd is; en daar zijn zij zoo anti-wetenschappelijk als maar mogelijk is, trots hun bewonderenswaardigen schijn van geleerdheid. Eigenlijk schuiven zij in de plaats van eene wetenschappelijke uitlegging hun eigen vrees; zij brengen maar hun moreele onwaarde binnen, waar zij beweren, de onbewust-bespottelijken, 'wetenschappelijk' te zijn.

De oude Ioniërs, die klaarder zagen, geloofden aan 't bestaan, nevens de evolutie, van 't langzame proces dat aan de wordende wereld knaagde: voor Anaximander dreigde steeds het vuur, dat naar 't uiteinde van het georganiseerd heelal had moeten wijken, en eens zou terugkomen. De wereld zou in zich zelf instorten, de tegenwoordige organisatie vernield zijn. Maar beweging en stof zijn eeuwig en het werk van organiseering zal op het oogenblik zelf der ontbinding weer aanvangen, en onafgebroken zullen dood en leven elkaar vervangen. Anaximander verdichterlijkte die verhouding als hij sprak: 'De dingen

zullen de straf hunner verdorvenheid dragen.' Den tragischen aard van 't leven had hij gezien, hij was er diep door getroffen geweest, en door een zedelijk oordeel bezielde hij een wet van eeuwige verandering, die alle bestaande dingen raken moest.

Van Thales tot Anaximenes doet de vooruitgang der natuurkennis zich gelden, de begrippen der Ionische wijsbegeerte worden duidelijker: maar reeds van den aanvang af der Grieksche bespiegeling openbaren zich de algemeene karaktertrekken der Helleensche gedachte, en tevens worden onmiddellijk de wezenlijkste wetenschappelijke en wijsgeerige vragen gesteld.

De Ionische wijsbegeerte is een *monisme*: daar heerscht de gedachte der eenheid, het uitleggingsbeginsel is één. Van den geest, van de gedachte en haren aard, van de verhoudingen tusschen heelal en kennis, daarvan is er geen sprake. Geen objectivisme, ook geen subjectivisme. Verschijnsel en werkelijkheid zijn gelijk. De wet der werkelijkheid wordt gezocht: dat is het gewichtigste. Een kernwezen wordt aangenomen, een kernwezen dat zich door ontwikkeling in verschillende wezens deelt, en in zich zelf zijne drijfkracht draagt (voor Anaximander zijn stof en beweging onafscheidbaar). En die grondstof is niet onbeweeglijk; zij is niet de godin Stof; zij verandert voortdurend; door eene reeks bepaalde en geregelde wijzigingen worden uit water of lucht dingen geboren, die kwalitatief onder elkaar verschillen. Kwalitatief: want ja, de natuurwetten worden nog niet tot hoeveelheids-verhoudingen herleid; was het wiskundige vernuft der oude Ioniërs minder ontwikkeld dan in de pythagorische school? Het ware moeilijk het te bestatigen. Wat er van zij, die principen, die van uit de wiskundige denkwijze in de natuurphilosophie konden overgaan, doen zich onder hen nog niet gelden.

Evolutionistisch monisme: dat is dus de karaktertrek der gedachte van de vroegste Ionische wijsgeeren. Maar die voor-

stelling die samenhangt met eene filosofie der stof, grijpt in een hooger moment: het revolutionisme met zedelijke beteekenis. In 't evolutionistisch monisme ondergaat de alleenbestaande stof de kracht harer beweging, maar stof-en-beweging, als geheel, ontvangt op zijn beurt den druk van een hooger beginsel, van een *rythmus*. De wereld draagt in zich de kiem die haar vernielen zal, haar laatste oordeel. Maar onmiddellijk na dat laatste oordeel begint de beweging opnieuw, onverstoort, volgens dezelfde onverbreekbare wetten. Het is of de mythos van Sisyphus en zijn rotssteen tot een beeld der geheele natuur verbreed was. Mede met de vernielingsidee verschijnt de filosofie der *eeuwige wederkeering*, in 't begin zelf der Helleensche gedachte. In de *Republiek* van Plato vinden we 't vraagstuk terug, met een uitdrukking en gegevens die de scherpzinnigheid van bedreven berekenaars heeft gaande gemaakt: de gegevens omtrent den duur van een 'groot jaar', d.w.z. van een tijdperk van 't heelal.

De *Eeuwige Wederkeering* was een geliefkoosde gedachte van Nietzsche's Zarathustra. Nietzsche had die bij de oude Grieken gevonden, en tot de zijne gemaakt. De logische reden, waardoor men die eeuwige wederkeering kan verklaren, werd opgehelderd door den heer R. Berthelot, in zijn artikel 'Nietzsche' der *Grande Encyclopédie*: het getal der mogelijke samenschikkingen van het Heelal zou als beperkt beschouwd worden, en er zou dus een oogenblik komen waar de kringloop dier samenschikkingen herbeginnen zou.

Wij bekenen dat, zelfs onder dien bepaalden vorm, de idee der eeuwige wederkeering nog veel moeilijkheden oplevert: want dan moeten wij wel aannemen, als wij die verklaring van Zarathustra's leer als geldig aanzien, dat wij ook zullen terugkomen. Maar als wij van den anderen kant aannemen dat de ontwikkeling der *Gedachte* kan gestaakt worden en herbeginnen,

en dat de stoffelijke wereld eens - in het oneindige - juist dezelve kan zijn als zij thans is, dan veronderstellen we dat de ziel, (de geest of hoe gij 't noemen wilt) daar ook dezelfde zijn zal als zij thans is: wat zuivere beweging, voortdurende beweging is der zich verwezenlijkende *Gedachte* moet dan ingehouden worden door eene hogere macht; mag men zeggen: door de mechanische wetten waar zij van afhangt? Maar dan neemt men zonder meer de materialistische stelling aan. En wie aan de Eeuwige Wederkeering geloofden hadden hierover waarschijnlijk geen bepaalde meening.

Ik houd die idee veelmeer voor de doorzijing van een godsdienstig gevoel, en eene mystische aanschouwing. De *idee* der Eeuwige Wederkeering strekt verder dan wat onze nauwgezette redeneering vaststellen kan, en ik vrees dat wie ze uitleggen wil, ze eigenlijk verminkt, ze ontdoet van de donkere 'chimaerae bombycinatio' dat er in steekt: want hoort men er het doffe, onbestemde, vormlooze gerucht niet in van iets als klinkenden cimbelslag? In de gedachte is die indruk niet klaarder weergegeven, dan men door muziekteekens het geluid zou kunnen weergeven dergenen, die 'van de trom gegeten en cimbel gedronken' hadden. Met vele indrukken gaat het zoo. Wij moeten niet alles te veel willen 'verklaren'. De idee der Eeuwige Wederkeering is volgens mij een dier suggestieve maar onbewijsbare denkbeelden.

Men moet er voor sidderen, het verre gerommel er van hooren opwellen; door bewijsvoering wordt het vernietigd, zooals alles wat van 't oneindige is. Onze begrippen staan tot het 'volstreckte Oordeel' als een arm klein verlicht hoekje tot een grooten maanloozen nacht. De aanhangers van 'scholen' en de boekwormen hebben dat nooit gevoeld, en daarom redeneeren ze er over.

Dus, dat eerste, klare, overzienbare, beredeneerde moment,

de stof in beweging, is onderworpen aan het tweede, godsdienstig en onfeilbaar moment, aan den *rythmus*, welks oorsprong en zin onbevatbaar blijven, aan het zedelijk Oordeel dat den mensch velt zonder dat hij begrijpt.

Zoo wordt, in het begin zelf van het Westersche wijsgeerige denken, het tweevoudige vraagstuk gesteld van het *mechanisme* der natuur, en het *moralisme* der schepping, waarvan het mechanisme maar de voorbijgaande uitdrukking is, - het tweevoudige vraagstuk van verschijnsel en idee bij Plato, van de lichamen in onderlinge verbinding als symbool van de vooraf bepaalde overeenstemming bij Leibniz...

Maar wat zich ontvouwen zal is hier nog in het hulsel gesloten; toch is het reeds, - omdat de *Gedachte* van den beginne af alles in zich draagt wat zij rijkelijk zal ontwikkelen door de eeuwigheid heen, naarmate steeds meer en meer bewustzijn in haar opgloort, gelijk de langzame doorzijging van het licht door de zeediepten.

III

En aan 't ander uiteinde der Grieksche wereld, in dat Beneden-Italië en dat Sicilië die zooveel doorluchtige vernuften hebben gezien, organiseerde zich de pythagorische school, met hare tucht over zich zelf, en hare tusschenkomst in de staatkunde der steden. Wat die organisatie geweest is, daarvan kunnen we ons, in den huidige stand der inlichtingsbronnen, geen heel bepaald begrip maken. Daarom is het zoo ongeoorloofd te gaan beweren, dat hun organisatie nogal op die der... Jezuïeten geleek! Ik ken niets gekkers dan dat spelletje der historische 'gelijkenissen'. Andere tijden, andere zeden.

Wie was Pythagoras? In hoever stond hij onder Oostersche invloeden? Wat is er waars, in 't geen van zijn reizen verteld

wordt? En zijn onderwijs? Wij weten er eigenlijk niets van. Men gelooft dat Pythagoras niets geschreven heeft. Het pythagorisme werd ons door bronnen van veel later dan Pythagoras overleverd. Wat hebben de talrijke opvolgers van den meester bij zijne leer gevoegd?

Zeker mag het voor den eenen of anderen Duitschen geleerde een vermaakje zijn, over de bepaalde gegevens der voor immer verloren bronnen van 't pythagorisch onderwijs te schrijven. Ook mag een zachte Elzassische droomer hem onder de 'groote ingewijden' rekenen! Eigenlijk kan er niet anders gedaan worden, dan met de hulp der zekere bronnen, en onzer kennissen omtrent de geschiedenis der wiskundige wetenschappen, de algemeene gedachten, welke het pythagorisme in de wijsbegeerte heeft gebracht, duidelijk af te scheiden.

De pythagorische school beoefende met zorg wiskunde en muziek, en de Oudheid vertelde mooie verhaaltjes om te doen onthouden op welke wijze Pythagoras zelf er toe gekomen was, om hoeveelheidsverhoudingen, getallen te zoeken, waar observatie en ervaring kwalitatief verschillende waarnemingen opgaven. Een zanger, al weet hij niets van muzikale theorie, kan er door beoefening toe geraken, om heel bepaald de toonsafstanden te gebruiken: hij wordt hierin dan geleid door de gewaarwordingen van 't oor en van de bewegingen der zingorganen. Zoo zijn er Hongaren en Zigeuners die in kleine koffiehuis-orkesten spelen, en de muzieknoden niet lezen kunnen. De toonsafstanden hebben voor hen eene empirische en kwalitatieve waarde, hangen van de klankhoedanigheid af.

Naar de overlevering zou Pythagoras bemerkt hebben, dat de toonsafstanden betrekking hebben tot de kwantitatieve maat. Laat ge een trillende snaar klinken, en dan slechts de helft dier snaar, dan verkrijgt ge een grondtoon en een octaaf; en op dezelfde wijze meet men op een snaar, door verhoudingen van

deel tot geheel, de verhoudingen van terts en kwart. Wanneer aldus bij de empirische waarneming de oneindig rijkere proefneming gevoegd wordt, d.w.z. wanneer de werkzamer geworden geest er tusschenkomt om het feit te bedwingen, niet meer om het te ondergaan (want alle wetenschappelijke vooruitgang is aan een werkzamer tusschenkomst der rede te danken, wat de verrerders van 'het feit om het feit zelf' er ook van denken mogen), dan wordt de kwalitatieve uitlegging herleid tot een uitlegging door meetbare verhoudingen, kwantitatief, *per mensuram*.

Er wordt gezegd dat de pythagorische wijsgeeren, zooals weeler de Ioniërs, van eene groep beteekenisvolle feiten tot het bestaan besloten van wezenlijke verhoudingen, die voor heel de natuur geldig zijn. En wij hebben al bemerkt dat dergelijke 'sprongen', de vrees onzer voorzichtige en schroomvallige positieve geesten, de voorwaarde zelf van den vooruitgang zijn, en overigens heel rechtvaardig blijken, want het wezen van een ding wordt niet herleid uit een oneindig getal naast elkaar gestelde feiten, maar wordt door een enkele *experientia crucis* geraden. De aanhangers van Pythagoras hebben dus aangenomen dat in de dingen het getal heerschte, en hunne nog weinig ontwikkelde bewustheid ging hierin het diepzinnige woord van Leibniz vooruit: *Dum Deus calculat, fit mundus*.

Alles is dus getal. Maar onder de verhoudingen der meetkunde, de wiskundige wetenschap die bij de Hellenen, die 'zieners', heel de mathesis overheerschte, zijn er verhoudingen die noch door eenheden, noch door breuken kunnen uitgedrukt worden; bijv. de verhouding van de hoekpuntslijn tot de zijde van een vierkant. Toch een getal! dachten de pythagorische wijsgeeren. En zoo kenden zij de irrationeele getallen, die, omdat zij in eenheden of breuken niet kunnen uitgedrukt worden, zooals de vierkantswortel van 2, eenigszins grensge-

tallen zijn: stelt men zich heel de reeks der uitdrukbare getallen voor, dan zullen ze er niet bij zijn, maar vinden hunne plaats tusschen die getallen in. Een dergelijke grens heeft hare plaats, voor de geometrische verbeelding van den Helleen. Daarbij is elk getal een punt, de getallen loopen niet in elkaar over; de wording der lijn wordt verklaard door het naast elkaar stellen van afzonderlijke punten. De pythagorische school kent de hulpmiddelen niet, waardoor de huidige wiskunde het begrip van onafgebroken samenhang heeft kunnen aannemen.

Van daar, voor de pythagorische denkers, tal van moeilijkheden. Een der wijsgeerige scholen van Beneden-Italië, die der Eleaten, zal hun door den schranderen geest van Zeno toonen, dat hunne opvatting van de onsamenhangende reeks en het getal instort onder de kritiek der redeneering *ab absurdo*, welke door de oude Hellenen zoo vernuftig gebruikt werd. Zeno zal bewijzen dat grootheid en beweging door de pythagorische uitlegging niet gevat worden. Die argumenten, die tot heden beroemd gebleven zijn: 'Achilleus en de Schildpad', 'de Pijl', 'het Stadium', waarvan zoovele wijsgeer-historici meenen dat zij tegen het 'gedurige worden' van Heraklitus gericht zijn (en hoe? en waarom?) zijn eigenlijk gericht tegen de pythagorische opvatting van het onsamenhangende, en behooren tot de wiskundige logica.

De kosmologie van Pythagoras mag ook als een aanzienlijke vooruitgang beschouwd worden. Hier geen sprake meer van de Aarde in 't midden der Wereld, de planeten door windstroomingen meêgevoerd, de starren als gaten in de hemelsche bekleeding, waar het vuur door schijnt, dat aan de uiteinden der groote sfeer heeft moeten wijken (Anaximander), ook geen spraak meer van de starren als lichtende spijkers aan het groote gewelf (Anaximenes): het zijn gestarnten, gedragen door doorschijnende concentrische kringen, gestarnten door een innerlijk vuur ver-

licht, en de ronde Aarde een dier gestarnten, door haren doorzichtigen kring om het centrale vuur rondgevoerd. Er zijn tien dergelijke kringen, en glijdende tegen elkander brengen zij eene wonderbare harmonie voort. Het Getal heerscht over alles, het is het beginsel van die sferen, van hunne bewegingen en hunnen zang. En daarbuiten, rondom dien kosmos, de oceaan van 't niet georganiseerde...

Het Getal heeft ook betrekking tot de zedelijke wereld. Het Getal is deugd en wijsheid: heel eene symbolische getallen-leer komt die inrichting der stoffelijke wereld vervolledigen. Wij gelooven geenszins dat die symboliek maar fantasie is, iets dat zoo maar als toespijs opgedischt wordt. Ons dunkt integendeel dat daarin de diepe zin, de echte waarde van het Getal te zoeken is. De zedelijke waarden overheerschen het Heelal; en nog eens, zooals bij de Ioniërs, hangt het eerste moment, de wiskundige organiseering der natuur, van een tweede moment af, dat veel hooger staat en gebiedt: het zedelijke moment.

Dat Zeno de Eleaat bepaalde stelling heeft aangenomen in het vraagstuk van 't afgebrokene en 't onafgebrokene, dat hij de pythagorische opvatting van het Getal als wezen van grootheid en beweging zoo streng heeft getoetst, dat is grootendeels hieraan te danken, dat hij een werk van afgetrokken diepzinnigheid gevonden had om zijn geloof te bevestigen, een hoogvliegend metaphysisch gewrocht dat luid en bestatigend sprak, het wijsgeerige gedicht van Parmenides.

Wellicht de meest geweldige en gewaagde sprong van 't bovenzinnelijk vernuft mag Parmenides' gedicht genoemd worden, met het werk van Melissos dat het later vervolledigt; de afgetrokken gedachten gaf het voor immer een machtigen aanstoot. Parmenides scheidt heel bepaald de *meening* en de *waarheid* van elkaar; de meaning neemt 't een of ander wereldstelsel aan, dat de rondtastende natuurwaarneming dan wijzigen mag; maar

de rede alleen schenkt de waarheid. Zeker drukt Parmenides zich niet in dien bijna 'kriticistischen' vorm uit. Hij keert zich af van wat dezen of genen meer of minder waar kan toeschijnen; hij is een machtige, van 't kleine getal der heerschers. Hij volgt de vliegende beweging zijner grootsche en edele gedachte, en zijn werk wordt hem alleen door ideale beschouwingen ingegeven, waarbij de bepaaldste en hoekigste redeneering vereenigd en saamgegroeid is met het esthetische gevoel der volmaking.

En zijn werk spreekt van het wezen, d.w.z. van de essentie der wereld, wat *is*. De wereld en het wezen zijn één zelfde ding. De Eleaten zijn pantheïsten: zij scheiden niet het scheppende wezen van de geschapen wereld. Dat ééne en onafgebroken wezen, dat geen leegte kent noch onvolmaaktheid, noch hoegenaamd welke zelf-negatie, dat wezen dat is zooals alleen de redeneering bewijst dat het is, en niet zooals de meening het vermoedt, dat wezen wordt voorgesteld - steeds herleeft het beeld in den Helleenschen geest - als eene volmaakte sfeer; er is geen oneindige, de wereld is begrensd; zij is geheel kosmos, en is niet gesplitst in punten, door een eindeloos getal grenzen van elkaar gescheiden: dat verkondigt luid de waarheid der rede. En Melissos, in nog hoogere vlucht oprukkend, zal heel eene reeks hoedanigheden van het wezen afleiden, die zonder groote wijzigingen op God zouden toepasselijk zijn, als zij niet eenvoudig, naar pantheïstischen zin, op 'het zijnde' toegepast waren. Zoo wordt het idealisme voorbereid; de kennis wordt door de rede gegeven, niet door de benadering der waarneming. Het eerste moment, het verschijnsel, is alleen nog schijn; en het hoogere moment wordt het eenig ware, maar eenigszins anders voorgesteld dan het mystische moment der Ioniërs.

Is dit aan de streek te wijten? aan den geringeren invloed van den orgiastischen eeredienst? aan den verderen afstand van het Oosten? aan den bepaalden geest der wetenschappen? Zien

wij ook niet dat Epicharmes, naar ons van dien ouden Siciliaanschen tooneeldichter verhaald wordt, de goden uitlacht, en als een verstandelijk zedenrechter spreekt? Wat er van zij, het zedelijke Getal van Pythagoras en de mystische Omwentelingen der Ioniërs worden vervangen, als hooger moment, door de waarheid der Rede. Bij Plato zal er iets overblijven van het pythagorisme en van het eleatisme, en vóór hem zal een Anaxagoras - een Ioniër toch - moeten rekening houden met het hoeveelheidsbeginsel van Pythagoras en met die strenge rationeele Eenheid welke door de Eleaten in de wijsbegeerte binnengebracht werd.

Tegenover het evolutionistisch monisme der Ioniërs stelt zich, aan 't ander uiteinde van Griekenland, een *regelend dualisme*: juister zou het pythagorisme niet kunnen gekenmerkt worden. Dualisme: want het neemt twee beginselen aan, een ongevormd oneindige, en het Getal of vormend beginsel. Regelend dualisme: want het heelal wordt georganiseerd, niet door eene reeks kwalitatieve vervormingen, maar door eene wiskundige *regula*.

De wijsgeerige bewustheid, die langzaam haren weg moet vinden door de verwardheid der dingen, treedt nooit met afdoende zekerheid in eens op. Anders ware de mensch God, heelal-geest, wiens wil nooit verder zou strekken dan zijn onfeilbaar en alwetend verstand.

Maar juist om die verwardheid der dingen is de bewustwording der *Gedachte*, door de geschiedenis heen der menschelijke gedachte, zoo langzaam en lastig; hare beweging mag vooral niet door een rechte lijn voorgesteld worden, maar wel door heel een stelsel van oorspronkelijke schommelingen, waarvan dan ontelbare bij-schommelingen uitgaan, die bij 't eerste zicht grillig wetteloos schijnen. Oppervlakkige geesten zien eerst maar de uiterste kronkellijnen, die 't verst van elkaar uitloopen, terwijl

zij de middenlijn onbeacht laten, en lachen dan om al die tegenstrijdigheden, daar zij zoo spoedig de overeenstemmingen niet zien. Ook mag het ons niet verwonderen, dat de verschijnselen, in den eersten groei der Grieksche wereld, op zoo verschillende wijze verklaard worden. Ontwaren wij heden beter den samenhang der wijsgeerige stelsels, terwijl de tijdgenooten vooral hun uiteenlopende trekken zien, dan is dat hierdoor uit te leggen, dat de dwaling, die vooral in hardnekkige persoonlijke koppigheid wortelt, na eenigen tijd op het tweede plan wijkt, terwijl de levenden het niet eens worden, omdat zij hunne dwaling voor de persoonlijkste hunner opvattingen houden. Doch, hoe beperkt ook hun uitzicht, de *Gedachte* gaat haren gang, en wat het individu, als beperkt wezen, heeft willen behouden, dat verdooft bij al wat het individu als koen- en hooggrijpend vernuft geschapen heeft, want zijn woord vloog zijnen tijd vooruit, 't was meer dan hij zelf, 't was de voorspelling en de belofte van eene beweging der *Gedachte* zelve.

De Ioniërs hadden een denkbeeld opgevat dat de pythagorische wijsgeeren niet verder uitgewerkt hebben: de Ontwikkeling. De pythagorische wijsgeeren zijn alleen een stap verder gegaan doordat zij bewezen hebben hoe ontoereikend het kwalitatief standpunt was. Zeker, het monisme aldaar, het dualisme alhier, schijnen tegenstrijdig. Maar er mag niet vergeten worden dat beide natuuropvattingen maar als eerste voorgevoel van een hooger moment zijn, en de zedelijke waarde van het beginsel der dingen is er in beide gevallen.

De Eleaten, door hunne abstraheeringskracht, hebben licht laten vallen op de Eenheid van het wezen, en voor de eerste maal vermoed dat wat zedelijk is ook waar is. De aanschouwing van het genie, door de duidelijkste redeneering gesteund, moet het over de stelsels der meening winnen. Wanneer heden gezegd wordt: 'wat redelijk is, is waar', dan wordt daardoor volstrekt

niet bedoeld, dat men maar fantazieën mag opbouwen en daar den naam van 'redelijk stelsel' opplakken; het beteekent eenvoudig dat alle tegenstrijdigheid uit het stelsel onzer kennissen gebannen wordt, en dat de waarneming van een feit eerst gerechtvaardigd wordt door hare overeenstemming met de redelijke beginselen onzer kennis. Geen geleerde is er, die zou durven beweren dat zeker verschijnsel geen oorzaak heeft, en zonder reden verschenen en verdwenen is, eene verschietende ster bijv. Hij zou voor gek doorgaan. En nochtans, welk criterium zou hij gebruiken? het *feit*? Maar wat is een alleenstaand feit? Er zijn geen alleenstaande feiten; alle feiten hangen van het stelsel onzer kennis af, dat maar de ontwikkeling is der *Gedachte* vóór hare voorwerpen (met de persoonlijke aarzelingen die ze niet aantasten) En dus is het niet de *meaning*, de *gemiddelde* gedachte, die de waarheid is, maar wel de overeenstemming der rede met zichzelf. In dien zin is de rede hetzelfde als wat is, en 'de Waarheid is één met het Wezen', om als de Eleaten te spreken; het Wezen zelf is het geheel van wat is en zijn kan, en de echte voorstellingswereld is met dat Wezen één. Het overige is maar voorbijgaande dwaling.

IV

Wij hadden wat verder over de Eleaten moeten spreken. Tusschen Pythagoras en de Eleaten komt een nieuwe Ioniër te staan, Heraklitus. 't Is een zonderlinge persoonlijkheid, wier gedachten een geweldigen weerklink in de geschiedenis der wijsbegeerte hadden, en dikwijls zelfs bij literators en in de algemeene kultuur 'geflügelte Worte' geworden zijn; bijv.: 'de Eeuwige Wording', - 'alles verloopt en niets verblijft'. 't Is of een ondeugende godheid, uit tijdverdrijf, aan al de ons overgebleven brokstukken van Heraklitus dien aforismen-vorm

zou geschonken hebben. Nu moeten wij, bij middel dier brokstukken, het stelsel zooals het Heraklitus uitgedacht had pogen te herstellen, en ons hierin behelpen met de doxografen en de beschouwing der voorgangers.

Heraklitus verweet de pythagorische school hare 'polymathie', hare 'valsche veelweterij'. Wat bedoelde hij daarmee? Waarschijnlijk de stellige strekking harer wiskundige onderzoekingen, en dan hare kosmologie, die met de Ionische zoo verschilt, en deze zoo ver vooruit is. Hoe vreemd als men nadenkt, dat, voor Pythagoras, de negen sferen die de dwaalsterren dragen (waaronder zonne en aarde), en de tiende, die der vaste sterren eene kringbeweging rondom een middenpunt beschrijven, terwijl Heraklitus nog gelooft dat de gestarnten voortgebracht worden door de brandende uitdamping die in holronde lichamen vergaren (als in lepels) en 's morgens ontvlammen om 's avonds weer uit te dooven! Heraklitus' natuurstelsel is een zeer belangrijke toepassing van den slinger-rythmus van vorming en ontvorming, niet meer op groote tijdperken, maar op elk oogenblik der werkelijkheid. De wisselwerkingen tusschen aarde en water en lucht, de rol welke het vuur in die wisselwerkingen speelt, bewijzen ons dat de som der heelal-stof wel behouden blijft, maar dat althans de samengestelde stoffen elkaar gedurig vernielen: de eenzelvigheid der tegenovergestelden, leven en dood die ééNZelfde ding zijn, 'dezelfde weg naar boven of naar beneden', zijn synthetische beelden van den stof-omloop. Niets en is duurzaam, niets en staat vast. De evolutie der oude Ioniërs wordt hier vervangen door de revolutie; niet een revolutie van later: deze laat aan het vormingswerk geen tijd om zich te ontwikkelen; 't is een revolutie van elk oogenblik: 'alles verloopt, niets verblijft'... Wij dalen niet tweemaal naar den zelfden stroom, of eerder, het is dezelfde stroom niet meer,... en wij zijn ons zelf niet meer. Het tragische karakter ligt in het hart

zelf van het leven. Het verschijnsel *is* nooit, het duidt enkel een *overgang* aan. Wat wij voor duurzaam houden, is het niet; wat wij voor een ding houden, is slechts het vluchtende beeld eener onbestendigheid. Zooals op het netvlies van ons oog de gewaarwording langer blijft dan de indruk geduurd heeft, op dezelfde wijze, door een begoocheling van denzelfden aard, zou onze geest een zelfstandig bestaan verleen aan de dingen die hij in zijn vluggen droom grijpt. Eigenlijk heeft hij maar het beeld van een 'voorbijgang' willen bijhouden, meer niet.

Maar die gedurige vervormingen, die gestadige wording heeft een evenwicht, vermits we niet in het chaos vervallen. En hier verschijnt een gedachte die later, in de Grieksche wijsbegeerte en zelfs bij de christene denkers vruchtbaar zal blijken: de *Logos*. Het is uiterst moeilijk juist te bepalen wat zich Heraklitus met die gedachte voorstelde. Maar waarschijnlijk is het, dat de Logos voor hem tweërlei verhoudingen aanduidt: eerst de *wet* der Wording, ten tweede de verhouding der algemeene Wet tot onze Rede, en dezer deelneming aan die Wet. Dat Heraklitus de noodzakelijkheid gevoeld heeft om die twee vragen te stellen, dat dunkt ons bewezen. Dat was een gewichtig punt en een waarlijke vooruitgang.

Dus, het eerste moment der oude Ionische wijsbegeerte, de natuur, schijnt zich altijd meer op te lossen, altijd meer aan gewicht te verliezen; en het zedelijke moment blijft heerschen. Maar terwijl vroeger de zedelijke rede van 't Heelal zich eenigs-zins als oordeel in de kosmische omwentelingen openbaarde, steekt het tragische thans in die omwenteling van elken stond, het alledaagsche bestaan slaat den tragischen mantel om, en reeds stijgt de zedelijke rede der wereld, reeds wordt zij ongevoeliger, hooger, zuiverder.

Al is hier zooveel in strijd met de pythagorische leer, toch merkt men dat dezelfde vraagstukken den geest bezighouden, en

in de oplossingen gelijkaardige bestanddeelen te vinden zijn. Dat de Eleaten Heraklitus tegenovergesteld werden, is licht begrijpelijk, daar voor hen het wezen zelf, die volmaakte sfeer, niet door de 'meening' maar door den waarheidszin erkend werd, en er, in een waarheidstelsel, geen tegenstrijdigheid meer was tusschen de wereld en de rede die ze verklaarde. Maar toch zijn de overeenstemmingen veel gewichtiger dan men eerst vermoedt, trots de leer der Eeuwige Wording, die eenen Eleaat zoo vreemd moest blijven en zoo barbaarsch moest schijnen als maar mogelijk is.

Plato zal voor waar houden wat Heraklitus van de verschijnselen zegt; zij hebben geen werkelijkheid, zij zijn leven en dood tegelijk; en de Ideeën zullen tevens voor hem de redelijke eenheid van 't wezen der Eleaten hebben, en de waarde der getal-verhoudingen der Pythagorische school.

(Slot volgt)

G. DWELSHAUVERS.

Nagelaten Verzen

't Scheerwiel

Het versch geschoren gers is zoet
om zien, en, in de zonne
verpreuvelen 't mijn herte doet,
van louter levenswonne.
Het seheerwiel hoore ik rijden, met
gerul, en, zijnen draf
aan 't draven, alles snijden met
zijn' scherpe tanden af.

Geen scheerder, die zoo scheren kan;
geen wever, die zoo weven:
geen een en kent de kunste van
zijn laken doen te leven.
't Doen leven kan 't de zonneschijn,
't doen blinken in den glans
des hemels, en nog groender zijn
als 't groenste laken, gansch.

Nu loopt erin, en laat u 't spel,
de louter levenswonne
verpreuvelen, en jeunt u wel,
gij kinders in de zonne;
daar 't laken ligt en zult gij nu
verwringen hand of voet:
loopt spelen daar en zegene u
de zomerzonne zoet!

13/14-5-97

De zage zucht
en schorpt het hout
in kisteberd, in korsten

*
**

Men kan aan de dieren
zoo vele doen zeggen
en spreken ze niet

Mij schielijk is een vreemde
ontroeringe ingevallen:
is stervende iemand of
ben veeg ik zelf misschien
bestemd om heen te gaan

En stoort de vogels niet:
ze zijn zoo bezig.

.....

*

**

't Was op nen dampen donkeren dag
't was 's morgens in de vroege

.....

*

**

O wat is 't toch liefgetal
rondom mij en rondom al

Oneigene tale, geborgde gepeizen,
mijn zijt gij niet, en dat en wil ik niet zijn.
Wat in mij en van mij is, dat heete ik mijn.
Onwaardige, ik late u: ga' reizen!

*
**

Heere komt, ik ben ellendig
'k ben vol zonde en vol verdriet
komt, uw' goedheid is onendig
lange en beidt, o Heere, niet!

Bolle kake.
roode mond
och, hoe zal 'k het zeggen
wit getande
blij en blond

Uw vlerk
aan 't werk
in 't zwerk
zweeft zwierend deur de wolken
o tier-
end dier
dat hier
en ginder, al medeens

GUIDO GEZELLE.

De vóór-socratische Wijsgeeren

V

MEN heeft beweerd dat komst en vestiging van Anaxagoras van Klazomene te Athene, in de ontwikkeling van de wijsbegeerte de beteekenis heeft van een kenschetsend en nieuw feit; Anaxagoras brengt zijn leven niet in zijn geboortestad door; als Ioniër, voelt hij zich aangetrokken door de intellectueele hoofdstad van Ionië, het heerlijk uit den strijd tegen de Perzen opgegroeide Athene. 't Had hem schier alleen uitgestreden; want wat baatte de goddelijke dwaasheid van enkele honderden Spartanen die bij de Thermopylen stand hielden tot den laatsten man? Later zullen de zelfmoordplegende Stoïci, een dergelijk voorbeeld van zedelijke grootheid geven. Bewonderenswaardiger waarlijk zijn én de hardnekkige weerstand der Atheners, én de reeks staatslieden en veldheeren van allereersten rang die uit hun midden ontstaan van af Miltiades tot Perikles. Machtig groeide aldus de zedelijke invloed van Athene aan. En welke bekoring ging er uit van die kunstenaarsaristocratie? Het treurspel ontwikkelt zich enkel te Athene; beeldhouwers, schilders en bouwmeesters vinden er werk in overvloed; de kunst der bewijsvoering en der welsprekendheid verlokken en verleiden er de mensen.

Daarbij was Anaxagoras in zijn levenswandel een voorbeeld van onbaatzuchtigheid en toewijding aan de waarheid. Zijne stoute theorieën vervulden, wel is waar, wankelende geesten met

zorg om de vastheid van het geloof der vaders; doch werd in de vijfde eeuw Anaxagoras, de meester van Perikles, zeker als een der uitstekendste vertegenwoordigers der nieuwe gedachten beschouwd.

Die door en door geniale mensch schiep een stelsel, dat, alhoewel het rekening houdt met de voorstellingen der vorige wijsgeeren, ze toch allen overtreft. Niets laat hij varen; noch de ontwikkelingsgedachte der Ioniërs, noch de hoeveelheid der Pythagoraeërs, noch de sterke eenheid door de Eleaten vooropgesteld, als door de rede vereischt noodwendig kenmerk van wat in der waarheid is. Hij schept bovendien een nieuw begrip, den Noûs, dat voortaan niet meer kan ontgaan worden. Zeker wou het den Ioniër Anaxagoras niet in het hoofd dat de kwalitatieve waarden der dingen, die ons door de zintuigen in oneindige en fijne schakeeringen geopenbaard worden, zouden wezenloos zijn; dat die subtiële en levensvolle schakeeringen slechts een spel van schimmen zouden wezen, waarvan de getallen het werkelijk grondbeginsel waren. Neen, voor Anaxagoras bestaan de eigenschappen in werkelijkheid; zij maken zelfs deel uit van de dingen. Doch welke eigenschappen? Kon men juist en onpartijdig eenige typische eigenschappen uitkiezen waarvan de anderen slechts afkomstig zouden zijn? Zoo dacht Anaxagoras niet. En daarom, niet alleen zal hij bij enkele eigenschappen blijven, neen, hij verveelvoudigt ze, hij neemt zelfs aan dat ze oneindig talrijk zijn. Het vraagstuk van het oneindige dat met de Pythagoraeërs opgekomen was, wordt thans duidelijker gesteld; de kritiek der Eleaten had bewezen dat de gedachte van het oneindige onvermijdelijk moest volgen op de theorie der irrationale getallen, zelfs wanneer die gedachte in strijd scheen met het scherp omtrokken zijn, dat de dingen vertoonen en dat immers door bewustzijn en esthetisch gevoel blijkbaar verlangd wordt. Laat ons eene lijn onderstellen bestaande uit eene reeks losse punten; die punten hebben eene

zekere grootte; is hun aantal oneindig groot, dan verkrijgen wij het oneindig groote. Bij het oneindig groote sloot Anaxagoras het oneindig kleine aan. Dus bestonden er voor Anaxagoras oneindig veel oneindig kleine deeltjes (spermata), maar elk van die deeltjes verschilde van het andere in kwalitatieve waarde, door eene nuance. Alle mogelijke deeltjes waren in elk lichaam. Hoe komt het dan dat een lichaam er bijv. groen uitziet; waarom veranderen zijne eigenschappen niet voortdurend? - Het typische krijgt elk lichaam uit de *verhouding* der deeltjes: dus hier weer hoeveelheid, verhouding, getal; zoo ging het diepzinnige begrip van Pythagoras niet verloren. Schijnt me dit lichaam groen, dan is dit enkel omdat de deeltjes die de dragers zijn van die kleur in zulke overgroote verhouding zijn tot de andere, dat de tinten waarvan deze de dragers zijn, niet te voorschijn kunnen komen. Zoo bleef door dit begrip ook het beginsel der eenheid behouden: aan de oude Ioniërs kon men verwijten dat hun stof uit ongelijksoortige deelen bestond, wat, indien het verschil steeds aangroeide, tot het verdwijnen der eenheid, tot het onsamenhangende kon leiden. Voor Anaxagoras zijn in elk lichaam alle deeltjes.

Eene vraag blijft bestaan: wel wordt de samenstelling van de stof uitgelegd, doch hoe heeft zij zich georganiseerd? Zij heeft een ontwikkelingsgang doorlopen; Anaxagoras tracht deze ontwikkeling mechanisch te verklaren. Op een punt van het chaos ontstaat beweging; die beweging, van bijzonderen aard, heeft eene haar eigen voortzettingskracht; en naarmate zij zich uitbreidt brengt zij eene warreling onder de stof te weeg; waarschijnlijk zweefde Anaxagoras een mechanisch stelsel van aantrekkings- en uitzettingskracht voor den geest, waardoor hij de vorming van wereldstelsels kon verklaren en hoe de oorspronkelijke bewegingen, steeds meer verscheiden, meer ingewikkeld tot fijner organisatie leidden. Die mechanische ontwikke-

ling ging dan het aanzijn geven aan organismen waaruit andere, levende wezens konden ontstaan, die dan, blootgesteld aan de invloeden der omgeving, door deze konden gewijzigd worden. Zoo duikt, na twee eeuwen zwijgende wording, een Ionisch begrip weer op, maar thans verder ontwikkeld en met groote nauwkeurigheid aan de wetenschap van dien tijd aangepast.

Nog bleven twee vragen onbeantwoord: de eerste: waar kwam die oorspronkelijke beweging vandaan? de tweede: in alles wat leeft is een ordenende geest; deze kan noch door mechanisme, noch uit ontwikkeling verklaard worden; in alle levende wezens schijnt hij, nu meer, dan minder machtig, dezelfde.

Hier komt ons het nieuwe beginsel, Anaxagoras eigen, ter hulp: de *Noûs*, wat in 't Grieksch geest beteekent. Een tamelijk lang fragment van Anaxagoras, dat in zijn geheel tot op ons gekomen is, geeft er de bepaling van; doch zooveel zinnen, zooveel vragen. Trachten wij dit fragment te doorgronden, dan zien wij dat de *Noûs*, voor Anaxagoras nu eens een kosmische middelstof, dan eene geestige kracht is, die op een gegeven oogenblik, *motu proprio*, in het chaos ingrijpt, er als een bevel tot ordening inwerpend, zoodat nu allengs organisatie ontstaat en deze zich dan onweerstaanbaar verder uitbreidt. De *Noûs* handelt dus willekeurig, gelijk een plotse en heftige intuïtie den kunstenaar dringend aandrijft het ontwerp tot eene nieuwe schepping even op te teekenen. Nietzsche vertelt ons dat wanneer Anaxagoras Perikles voor het volk zag staan, onbeweeglijk, sterk door zijn stillen wil, den chaos der meeningen overheerschend, en deze dan met stellig en machtig woord begon te betoogen wat voordeelig was voor het gemeenebest, de wijsgeer in zijn leerling de levende verpersoonlijking erkende van den *Noûs*, zooals deze van den beginne aan den heelalsbaaiert den stoot gaf tot organisatie.

Maar anderszijds is de *Noûs* geest; hij weet, hij ziet alles, en

alles wat geest is heeft deel aan zijn wezen. Dit is het tweede vraagstuk. Elke geestesuiting, en voor Anaxagoras was waarschijnlijk, zooals de oude Ionische overlevering dat medebracht, de gansche wereld vol geesten, elke geestesuiting heeft deel aan den *Noûs*. Zoo is hij overal, en kan hij niet vergaan. De betrekkingen tusschen den Logos en de wereld, den Logos en den geest, zooals Heraklitus die had aangeduid, krijgen met den *Noûs* eene meer bepaalde, eene meer concrete beteekenis. En nu, ten slotte, hoe komt het dat de levende wezens zoo ongelijk deel hebben aan den *Noûs*, hoe komt het dat onder de menschen zelf de genieën er rijker aan zijn dan de gewone mensch? Dit hangt af van de physiologische organisatie, en deze wordt bepaald door den mechanischen ontwikkelingsgang; die organisatie bepaalt als het ware het hulsel van den geest, en daardoor het deel van den *Noûs* die een ieder hebben moet; dus heeft de *Noûs* hier stellig de beteekenis van een *middelstof*, doch geen kosmische, zooals Anaxagoras het waarschijnlijk enkel in beeldspraak heeft uitgedrukt, maar een *moreele*.

Neemt men aan dat overal leven is, dan is de slotsom dat de *Noûs* in alle wezens leeft, zoodanig dat zij eerst door den *Noûs* tot volle waarde en werkelijkheid geraken; in het begin is hij *handelend*, daarna *doordringt* hij, en, zegt Anaxagoras, steeds zonder zich te verdeelen; de wezens dragen niet in zich stukken, brokken van een onuitputtelijken *Noûs*; die opvatting ware al te plat, te weinig filosofisch. De *Noûs* blijft onverdeeld, de levenden hebben er deel aan; overal in de natuur is hij dezelfde; het moment der stoffelijke eenheid hangt hier dus aan eene zedelijke eenheid van het heelal. Doch hoeveel bepaalder is deze zedelijke eenheid geworden sinds de eerste Ioniërs! Zij is handelend geworden; zij leeft te midden van alle dingen. Bestaan zij nog dualistisch naast elkaar, die *chaos* en die *Noûs*, wat zou toch de eene zonder de andere zijn? Zoo opgevat staan zij tegenover elkaar als de kun-

stenaar tegenover het marmer dat hij bewerkt; en aldus overgebracht in een beeld, leidt ons deze opvatting tot eene hoogere werkelijkheid: hebben de wezens gemeenschap met elkaar door het mechanisme der bewegingen, zoo is hun ware zin hun deelneming aan den Noûs, den *Geest*. Hier speelt zeker het stoffelijk moment een gewichtigere rol dan bij de Eleaten, toch mag niet vergeten worden, dat de Athener zich niet loszegt van de realistische en geschakeerde waarneming der dingen, en dat hij rechtvaardig wil zijn tegenover de hem omringende zinnelijkheid.

VI

Drie groote wijsgeeren: Anaxagoras, Empedokles en Demokritus omvatten gansch het vóór-socratisch denken. Het zal wellicht verwonderen dat Demokritus, een tijdgenoot van Socrates en van Plato, beiden onbekend, maar door Aristoteles voortdurend aangehaald, hier onder de 'vóór-socratische' wijsgeeren gerangschikt te zien. Behoort hij niet tot hen door het tijdperk waarin hij leefde, dan sluit hij zich toch bij hen aan door den zin en de beteekenis van zijne leer, en mag deze dus hier ter sprake komen. Zonderling is het dat Plato nergens van hem gewaagt. Want zeker waren de verbindingen tusschen Abdera en Athene gemakkelijk. Dit zal des te zonderlinger schijnen, wanneer men nagaat dat van de Aziatische kust tot naar Beneden-Italië en omgekeerd, de nieuwe stelsels reeds na weinig jaren algemeen bekend waren, te oordeelen naar het gemiddelde tijdsverloop waarna onderlinge invloeden zich bij de wijsgeeren doen gevoelen.

Stellig was Empedokles van Sicilië, in de vijfde eeuw, op de hoogte der Ionische bespiegeling en natuurlijk kende hij ook de stelsels uit de onmiddellijke nabijheid, die van Pythagoras en Parmenides. Dus stond hij juist voor het zelfde vraagstuk als Anaxagoras; ook zien wij dat beider oplossingen in menig punt

overeenkomen, al verschillen zij nog zoo zeer in wijze van denken en eigenaardigheid van opvatting.

Voor Empedokles bestaat de stof uit vier grondeigenschappen, wat men later de vier elementen der Ouden zal noemen. Aldus voorgesteld, is de veralgemeening onjuist; enkel Empedokles heeft de vier grondstoffen vooropgesteld en Aristoteles heeft ze later overgenomen. Het zijn: water, aarde, lucht en vuur. Deze namen bepalen als 't ware het type der grondstoffen, want zij verschijnen onder zeer verschillende vormen, afwijkende van die zuivere grondvormen uit hoofde van de gemengde samenstelling der lichamen. Die vier grondstoffen zijn allen in elk lichaam; zoo bijv. bevat het marmer ook het element water, al schijnen de eigenschappen van dit element met die van den steen volstrekt niets gemeens te hebben. Dus komt hier Empedokles tot dezelfde oplossing als Anaxagoras: de lichamen verschillen naar de verhouding van elk element in elk lichaam; zoo kan men een oneindig groot getal verbindingen verkrijgen enkel door het aandeel van elk der grondstoffen te wijzigen: nu eens zijn vorm, dan weer zijn grootte.

Zoo worden de drie standpunten weer volgehouden: de waarde van de kwalitatieve verschillen der Ioniërs wordt erkend; het pythagorisch beginsel van het getal zit midden in de lichamen, in hun natuur zelve; en de stof blijft één, want kon men de Ioniërs haar ongelijksoortigheid verwijten, hier verdwijnt deze in de eenheid der samenstelling.

Daarna, evenals bij Anaxagoras, wierp zich hier de vraag op: wel is waar is de stof heden zoo samengesteld, maar vroeger, was 't dan evenzoo? Aldus kwam men tot het begrip *Ontwikkeling*. Ook Empedokles stelt zich eene regelmatige reeks van mechanische veranderingen voor, waardoor de wereld uit een toestand van verwarring der vier grondstoffen tot organisatie geraakt, uit een chaos het Kosmos ontstaat. Ook Empedokles rekent onder de

mechanische krachten de cohaesie en de diffusie, de aantrekkingsen de afstootingskracht. Doch nu, wat gaf den eersten stoot tot die ontwikkeling? Want wat is Ontwikkeling anders dan een verzamelwoord waarmede wij ons eene methodische volgorde van veranderingen voorstellen? Mag men zich met het enkel begrip ontwikkeling tevreden stellen? Is daar niets achter wat nog eene oplossing vergt? Zal men maar zoo simpel aan den voet van het 'feit' blijven staan? Die formules zonder beteekenis, die onze negentiende-eeuwsche geleerden zoo goedzakkig hebben aanvaard, omdat noch religieus, noch filosofisch grondbegrip hen de noodige diepte gaf, omdat vooral geen *alzijdige* ontwikkeling hun geest een overblik schonk over 't gansche leven, zulke holle formules waarmeê heden onze ontwikkelde luî zich laten paaïen, hadden nimmer een vrij denkenden Helleen bevredigd, wanneer hij, onbelemmerd door christelijke of positivistische vooroordeelen, de waarheid trachtte te erkennen en de wereld herop te bouwen. Hem moest men zeggen welken *zin* die Ontwikkeling had, gelijk Hegel bijv. deed, die, vóór de wetenschappelijke leer der Ontwikkeling, er het begrip van terugvond en het wezenlijk een zin gaf. Anaxagoras behielp zich met den Noûs. De wonderdoener Empedokles, de 'Doctor Faust' van de Oudheid, omtrent wien ongeloofelijke anecdoten rondliepen (overigens wist Cicero al dat ze valsch waren), de geheimzinnige Empedokles, geeft dit hooger, zedelijk moment weer in een tragischer symbool dan Anaxagoras. Hij verpersoonlijkt het tragische en het heelalsbegrip. Twee machten, die wij heden moeielijk kunnen bepalen, stelt hij zich voor, altijd met elkaar in strijd, en die de *beslissende momenten* van de wereldorde bepalen. Hij noemt ze *liefde* en *haat*, *philotes* en *neikos*. Wij hoeven ons niet te bekommeren om de meening van geschiedschrijvers der wijsbegeerte, die beweren dat wij het hier te doen hebben met wat wij thans aantrekkings- en afstootingskracht noemen. Deze verschijnselen

bestonden reeds in de kosmische mechanica der Hellenen; het waren de verschijnselen van verdichting en van verdunning, van cohaesie en van diffusie, en de Grieksche geleerden en denkers verpersoonlijken ze geenszins. Philotes en Neikos zijn ook niet twee *Krachten*. Overigens heeft dit woord maar eene vage beteekenis. In de natuurkunde is de kracht eene resultante, en niets meer; in de psychologie is zij het gevoel van een drang naar buiten; en menigwerf hebben de filosofen deze beteekenis op de natuurverschijnsels overgebracht, wat natuurlijk de kwestie nog verward heeft!

Wij noemden liefde en haat, machten; beter ware wellicht ze voor te stellen als vormen van *bedrijvigheid*. Anderszijds mag men nauwelijks beweren, dat Empedokles er zuiver onstoffelijke invloeden mee bedoelde, en enkele plaatsen in zijne geschriften schijnen wel aan te duiden dat zij stoffelijk van aard waren, dat zij op de stof inwerkten. Eenigen hebben ze daarom '*kosmische middelstoffen*' genoemd. Doch is middelstof onjuist; het woord is te doodsch. Zij treden vooral bedrijvig op, regelend bedrijvig; bovendien hebben zij eene zedelijke waarde, zooals reeds uit haar benaming blijkt; de rol die zij te vervullen hebben zal ons daarvan nog meer overtuigen.

Om ons zoo dicht mogelijk bij de zaak te houden, zullen wij ze *processen met eene zedelijke waarde* noemen, daar dit woord proces eene bedrijvigheid in volle werkzaamheid beteekent. Van aan den oorsprong der wereld, die in de eeuwigheid ligt, - dus van vóór altijd - hebben beiden tegelijkertijd en tegenstrijdig gehandeld; in het begin van elk groot jaar staan zij voor een chaos; Neikos ontbindt, scheidt de elementen, wil de wereld vergruizen. Terzelfdertijd is Philotes door regelmatige ontwikkeling werkzaam, helpt deze voort, voedt ze (hier mag men spreken van een '*kosmische middelstof*'); daar het organisatievermogen het sterkere is, gaat de ontwikkeling in dit gunstig

geschapen midden voort; Neikos wordt naar de uiteinden der wereld teruggedreven, - waar hij in zijn hoek zit te loeren. Maar ook zijn tijd zal komen; hij keert terug, als het beginsel der Omwenteling van de oude Ioniërs, en hij zal het werk van Philotes vernielen en ontbinden; weer ontstaat verwarring, de chaos.... en Eeuwige Wederkeering. Is het niet treffend de begrippen der Ioniërs, Ontwikkeling en Omwenteling, zoo tragisch en zoo levensvol terug te vinden? Bovendien draagt hier het zedelijk moment gansch de Ontwikkeling zelve. De Omwenteling, de strafoefening komt niet meer alleen. Het *pessimisme* van het oordeel over de onrechtvaardigheid der dingen, is thans zeer verzacht, en een meer harmonische, machtigere rhytmus ontstaat.

Het heeft een schijn alsof bij Empedokles het probleem van den geest in materialistischen zin werd opgelost; werking van zintuigen en geest wordt door een materialistisch mechanisme uitgelegd. Doch is het waarschijnlijk dat volgens hem, dit mechanisme enkel het symbool is van eene hoogere wet, want zijn gedicht, waarvan groote brokstukken zijn overgebleven, begint met het thema der *zielsverhuizing*; zelfs indien wij aannemen dat het wezen van de ziel physisch is, mogen wij veronderstellen dat voor Empedokles zekere eigenaardige physische invloeden, die hun oorsprong hadden in de ziel, van andere stoffelijke uitingen verschilden, die aan min ingewikkelde wetten onderhevig waren. Te oordeelen naar de fragmenten, moesten ook de wetten, die de zielsverhuizingen beheerschen, eene *zedelijke* waarde hebben; ten slotte, berustte het gansche stelsel op een *theologisch esoterisme*; 't zou een gewaagd werk zijn dit, stuk voor stuk, weer op te bouwen. Evenmin als de Noûs van Anaxagoras, scheppen Philotes en Neikos de stof; deze bestaat van in der eeuwigheid, vermeerderd noch vermindert. Al hebben wij het hier te doen met een dualisme van stof en regelend beginsel, zoo werken toch

beide samen in eene en dezelfde werkelijkheid. Is de ontwikkeling een maal in gang, dan zijn de stoffelijke werkingen van de eene, zoowel als van de andere, mechanisch. Veel nauwkeuriger stelde Anaxagoras het vraagstuk der betrekkingen tusschen de wereldrede en de bewuste rede. Empedokles werd dieper getroffen door de eindelooze tragedie der wereld, door de oude mythen en de intense poëzie der Ionische denkbeelden. Het ontwikkelingsidee van Anaxagoras was, wetenschappelijk beschouwd, stipter; het mechanisme van Empedokles drong verder; hij had vat op den geest; dit was tegelijkertijd eene fout en een vooruitgang.

VII

Wij zeiden hierboven waarom Demokritus tot de 'vóor-socratische' wijsgeeren behoort. Van zijne zeer talrijke wetenschappelijke geschriften kennen wij de titels; van den oorspronkelijken tekst, niets. Doch heeft Aristoteles de gedachten van Demokritus zoo wijdloopig uiteengezet, zij hebben in 't vervolg een zoo grooten invloed uitgeoefend, dat zij wel bekend zijn, beter wellicht dan die van denkers waarvan er uitgebreider fragmenten zijn overgebleven. Het is bekend dat de physika van Epikurus er rechtstreeks van afstamt, en deze heeft Lucretius in zijn gedicht, dat gansch tot ons gekomen is, geïllustreerd. Doch hier mag een 'vóor-socratisch' denker, Leucippus, die vroeger leefde dan Demokritus, niet ongenoemd blijven. Hij zou de vader van het *atomisme* zijn, dat Demokritus verspreidde. Wie kan zeggen welk aandeel Leucippus had in de wording van die leer? Zeker zijn de overgebleven stukken niet voldoende om daarover te oordeelen, en moeten wij, in afwachting van beter inlichtingen, Leucippus ten bate van Demokritus op den achtergrond laten.

Doch, bleek zelfs uit nieuwe historische onderzoekingen, dat het aandeel van Leucippus werkelijk grooter is dan wij weten,

het scheppen van een stelsel, waarvan het middelpunt eene *theorie van het kennen* is. Dikwijls werd beweerd dat zijne leer kon uitgelegd worden in den zin van een realistisch sensualisme. Dit is volstrekt valsch. Men hoeft maar over het begrip *atoom* na te denken, om overtuigd te zijn dat zijne leer veel hooger wil.

Voor Demokritus zijn de *atomen* de elementen van de lichamen, onzichtbare gronddeeltjes, en die door geen proefneming tastbaar kunnen gemaakt worden. Zij behooren niet tot het *gegevene*. Zij zijn het resultaat van wetenschappelijk overleg omtrent de meest waarschijnlijke verklaring der verschijnsels. De atomen kunnen noch gedeeld, noch ontbonden worden: dat zegt reeds hun Grieksche naam. Zij hebben mathematische eigenschappen, en verbinden zich volgens die verhoudingen. Zij bewegen zich in eene ledige ruimte.

De ledige ruimte wilde Demokritus door proefnemingen bewezen zien. Beoordeelt men deze uit het gezichtspunt onzer hedendaagsche wetenschap, dan zijn zij waardeloos; maar door hunne *methode* staan zij gansch op den bodem der proefondervindelijke wetenschappen. Dus: de onveranderlijke atomen bewegen zich in het ledig. Maar dit ledig heeft geen eigenschap; Demokritus beschouwt het niet als een kosmische middelstof. Het oefent geen invloed uit. Het is het niet-zijn. Alleen de atomen zijn het *zijn*.

Kwalitatief verschillen de atomen niet: zoo laat hij die kwalitatieve ongelijksoortigheid varen, die eene te naïeve waarneming lang had opgedrongen. De *eigenschappen* hangen af van diepere, zuiver mathematische betrekkingen. En wat met de eenheden der Pythagoraeërs niet het geval was, die atomen hebben werkelijke eigenschappen; volgens Demokritus verschillen zij onderling in zwaarte, in gestalte en in grootte; bovendien verschilt in de onderscheiden lichamen, de ligging van gelijke atomen. De verscheidenheid die onze zinnen treft in

den vorm van ongelijksoortige eigenschappen en schakeeringen komt neer op die numerieke grondverschillen. In zijne merkwaardige psychophysische verhandeling, die *Le Traité des Passions* heet, oordeelt Descartes volgens een dergelijk begrip, wanneer hij zegt dat zekere fijnere, levendigere deeltjes zich van het bloed afscheiden en naar de hersenholtten gaan (hypothese van de dierlijke geesten). Demokritus zou spreken van lichtere atomen.

De moderne wetenschap leidt immers ook de eigenschappen, de schakeeringen die we uit onze waarnemingen, kennen tot bewegingsvormen terug; wat de physische wereld betreft, tot numerieke waarden: wat het organisme betreft, ofwel tot physicochemische veranderingen (in de zintuigen), ofwel tot eene soort van overbrengings-, van localisatie- en perceptievermogen, door het organisme verworven in den loop der ontwikkeling uit eene reeks werkingen en tegenwerkingen van de omgeving, uit gewoonten en oefeningen van den eenling, en daarna in de soort door overerving vastgelegd. Stellig is de verklaring van de verschijnselen heden veel omstandiger, zakelijker, strenger, vollediger en beter georganiseerd. Niettemin staat het vast dat de oorsprong én van methoden én van begrippen reeds bij Demokritus te vinden is.

Zodoende breekt Demokritus af met het naïef realisme, dat de eigenschappen, als zoodanig, in de dingen legt, en gaat over tot een meer wetenschappelijk ontleden, dat zich bewust is dat het kwalitatieve en het ongelijksoortige niet bij middel der exacte wetenschappen kan gekend worden. De verschillen die wij waarnemen, zal hij verklaren door de numerieke eigenschappen der grondstoffen, die zelf niet door uiterlijk waarneembare hoedanigheden verschillen, maar enkel in zwaarte, in grootte, in gestalt een in ligging. Het Ionisch standpunt is nu verlaten; wij zijn verder geraakt; het kwantitatief begrip wint veld en de mechanische verklaring wordt enger omschreven. Aan het postulaat van de

eenheid van alle lichamen dat de Eleaten vooropstelden, wordt voldaan: er is eenheid van samenstelling in alle lichamen, meer zelfs dan bij Anaxagoras en Empedokles; ook hun ander postulaat van de eenzelveheid van het Zijn en de waarheid is verwezenlijkt, daar het begrip van Demokritus niet afglijdt met de gemakkelijke uitlegging uit de waarneembare eigenschappen ver kregen; integendeel, hij wendt zich van deze af naar eene verklaring, die op een rationeel beginsel steunt.

En thans raken wij het middenpunt dier filosofie; nu zien wij hoeveel verder zij gedrongen is; wij staan voor een nieuw begrip van het wetenschappelijk kennen: het zal steunen enkel op beginselen door de rede verkregen. Het *meen*en is van geen waarde. Nog zullen wij het zien: voor de eerste maal wordt de natuur gansch door mechanisme verklaard. Anaxagoras en Empedokles hadden reeds buitengewoon veel gedaan in die richting, doch zonder zich gansch van het zichtbare, het waarneembare, het kwalitatieve te bevrijden. En om hun ontwikkeling en hunne gedachten over den oorsprong nader te verklaren hadden zij tot andere beginselen hunne toevlucht moeten nemen.

Voor Demokritus zijn de wetten der ontwikkeling niets anders dan mechanische wetten. De ontwikkeling gaat in den tijd terug tot in het oneindige en herhaalt zich telkenmale, bij iedere herschepping. De werelden worden gevormd door wentelingen van atomen, dus door het samenwerken van bewegingen; de atomen vallen in de ledige ruimte; oorspronkelijk vielen zij in rechte lijn; maar door hun verschil, vooral in zwaarte, vallen in den beginne reeds de zware op de lichte, doen ze van hunne richting afwijken en slepen ze mee op hunne baan; dan verbinden zij zich met hen tot grootere lichamen; zoo ontstaat uit de rechtlijnige beweging, de kromlijnige en de slingerbeweging. Ook de organismen zijn niets anders dan eene verbinding van atomen en bewegingen; zoo is 't ook met het menschelijk lichaam

gesteld. Wat de ziel betreft, zij is de wet der betrekkingen tusschen de subtielste en bewegelijkste van alle atomen; zij wordt onderhouden door atomen die met haren aard overeenkomen, en die haar bereiken 't zij door de ademhaling, 't zij door de gewaarwordingen. Want ook deze worden mechanisch verklaard: *eidola*, stoffelijke afbeeldingen, zonderen zich van de lichamen af en treffen de gevoelige oppervlakten; zelfs indien zij zich verenigen blijven zij steeds hunne verhoudingen bewaren.

Het is Demokritus gegaan als Descartes; een bepaald beginsel van kennis, echt wetenschappelijk, waardoor verschijnselen verklaard worden, die abstract en mathematisch beschouwd er niet te veel van hun werkelijkheid bij inschieten, wordt allengs op meer ingewikkelde verschijnselen toegepast; tot dat doeleinde ontkleedt de geest de verschijnselen van hunne gansche werkelijkheid; later zal hij dan deze door eene theorie van het waarnemingsvermogen weten uit te leggen, ofwel zal hij eenvoudig weg het gegevene zonder verdere discussie aannemen; zoo behandeld, blijft van die verschijnselen enkel over wat onder het bereik der mechanische wetten valt, die toepasselijk waren op eenvoudigere verschijnsels.

Getroffen door de ontdekking van Harvey, legt Descartes den bloedsomloop mechanisch uit; maar die betrekkelijk eenvoudige verklaring wil hij verder toepassen, en hij doet het op de gewaarwordingen en de bewegingen; aldus heeft hij de toepassing veralgemeend. Zoo ijlt de geest altijd vooruit, hij tracht tot eene zelfde eenheid en tot eene *geslaagde* verklaring verschijnsels terug te leiden die, daar zij meer ingewikkeld zijn, er aan ontsnappen. In den grond, heeft de wetenschappelijke geest; behoefte aan abstractie in stee van het *verwarde*, van het onmiddellijk beleefde, wil hij de *klaarheid* van den logischen bouw; alle wetenschappelijke vooruitgang bestaat in het veroveren van een nieuw gebied door het rijk der *Gedachte*; de menschelijke gedachte vindt betrek-

kingen tusschen nieuwe feiten en het gezamenlijke dier indrukken, die reeds aan haar metende logica onderworpen zijn. Een ander voorbeeld: in de physiologie worden zekere verschijnsels door getallen gemeten; nu heeft men getracht met die eindige getallen ook de intensiteit in de psychologische verschijnsels te meten. Zeker was de poging belangwekkend; doch de intensiteit van het innerlijk beleefde kan niet door eene reeks grondgetallen uitgedrukt worden, en zoolang geen andere getallen gevonden zijn is het vraagstuk, met behulp der thans bestaande mathematische verbindingen, niet op te lossen.

Doch blijft van die te vroege poging wat men er uit kan afleiden voor de theorie der kennis zelve; daarom zei ik dat bij Demokritus het logisch gezichtspunt nog wichtiger is dan de atomistiek, want Demokritus, de eerste, heeft gepoogd eene *wetenschappelijke theorie der kennis* te ontwerpen, met eene echte eenheid in, den gang der rede zelve volgend; daar zij afzag van het onmiddellijke der gewaarwordingen, daar zij gansch *belangloos* was, spaarde zij geen moeite om den chaos der gewaarwordingen, der 'onmiddellijke gegevens' van het bewustzijn te organiseeren.

Zoo leidt de gansche mechanische filosofie van Demokritus, zonder dat hij zelf er zich duidelijk rekenschap van gaf, tot een hooger moment, tot het *rationeele moment*. De andere denkers hechten hun wereld nog aan een zedelijk moment, dat buiten de Gedachte lag; Anaxagoras kwam er reeds toe, zich de vraag van de betrekkingen tusschen de Gedachte en den menschelijken geest te stellen. Bij Demokritus wel is waar, worden die betrekkingen niet nader onderzocht; hij zegt enkel dat ook de individueele ziel tot atomen kan teruggeleid worden. Demokritus sloot de zedelijke tragedie van het Heelal uit; zoo had hij, zonder het te willen, de opvatting voorbereid, volgens welke de Gedachte niet buiten hare openbaringen bestaat. Eerst in onze dagen werd

het probleem opnieuw opgenomen, want in die metaphysische vragen is het bijzonder moeielijk het klaar begrip los te maken, te ontwikkelen uit de gegevens; ook was het oogenblikkelijk overwicht van dezen of genen tak der menschelijke kultuur nog van invloed. Buitendien lieten de toestand der geesten, de zorgen om het bestaan van de volken, hun geloofstwisten, hun sociale toestand tot nog toe weinig tijd over tot kalme en edele overwegingen

Weten wij iets omtrent de zedeleer van Demokritus? De echtheid van de hem toegeschreven fragmenten is twijfelachtig, doch, uit de traditie door zijne leerlingen bewaard en uit betrouwbare getuigenissen blijkt dat de zedeleer van Demokritus het natuurlijk gevolg was van zijne opvattingen: overwicht van de rede, wetenschappelijke macht van den geest, mechanisme en determinisme, die gevolglijk tot kalme opgeruimdheid leiden.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas! Want geen vrees is bestand tegen de kennis der oorzaken; zij schenkt aan de ziel die onverzettelijke gerustheid, die zich door oefening en gewoonte steeds dieper inprent en tot eene tweede natuur wordt.

Niets schenkt zoo de echte *Vrijheid* als nauwkeurige en beredeneerde kennis, en het aanvaarden door den geest van het determinisme van de *Gedachte*. Hoe jammerlijk klinkt het betoog van de spiritualisten, die in hunne laetdunkende onwetendheid beweren dat determinisme hetzelfde is als fatalisme! Het fatalisme is de onderworpenheid van den geloovige, die zich neerlegt en wacht, of hem de hemel boven het hoofd zal invallen of de duiven hem gebraden in den mond zullen vliegen. Het determinisme is de wetenschappelijke bewustheid van den geest voor het eigene werk der *Gedachte*, dat zich in mensch en heelal openbaart, met de overtuiging dat het *vastzit* en hemel noch hel het tot wankelen kan brengen.

Dan vertellen ons die brave lui ook nog dat de vrijheid de

ziel aangeboren is! Wel, zeg me hoeveel menschen gij kent die waarachtig vrij handelen en denken? en van uw gedachten, uw handelingen, hoeveel zijn er werkelijk vrij? Enkel zulke die uitgingen van de macht van een gerijpten geest, die eigen wete en handelen beheerscht. Vrij *wordt* men, *vooraf is* niet de vrijheid. Zij wil veroverd worden, - en ja, slechts enkelen slagen. Zij is de zedelijkheid van meesters, niet van slaven. Het was deze *vrijheid* die zij bedoelden, de vóorsocratische wijsgeeren; want het twijfelachtig en dubbelzinnig probleem van de vrije wilsbepaling hield hen volstrekt niet bezig. Zelfs Socrates zegde dat men enkel slecht handelde wanneer men het wezen van het wel handelen niet kende - dus zonder verantwoordelijkheid. Enkelen hebben de gave om de Gedachte machtig uit te drukken; in eene min barbaarsche maatschappij dan de onze, zal de dag wel eens komen dat het elkeen gegund zij zich hooger te verheffen, zich *vrij te maken*. Thans zijn we nog niet zoo ver en geen God kan dit vermogen, aan welke onsterfelijke ziel op aarde ook, schenken.

Zoo zijn wij aan het einde geraakt van die ongehoorde ontwikkeling van drie eeuwen Helleensch denken, - die zelfde eeuwen die Nietzsche beschouwde als eeuwen van macht en voortgang van het Helleensch genie. Wij beleefden de geboorte van de westersche wijsbegeerte en wetenschap en wij mogen beweren dat van Plato tot op de Renaissance, dat sinds den bloei dier wijsbegeerte en wetenschap tot in de XVIe eeuw, er niets nieuws bereikt werd; en wat sedert dit tijdperk volbracht is, weer aangeknoopt heeft aan de van alle banden bevrijde traditie van den mensch met doortastenden geest en sterke intuïtie, die noch de kamerspecialist, noch de salonestheet is, maar de *mensch* op 't gansche, groote, vrije, weelderige veld van zijne menscheijkheid.

Sichem, Oogst 1901.

G. DWELSHAUVERS.

De Theorie van het romantische Blijspel

DE diepe kloof, die het Engeland van Shakespeare en de Renaissance, het *merry old England*, van de hedendaagsche Engelsche beschaving scheidt, welke onder Puriteinsche en rationalistische invloeden ontstaan is, wordt men ook in de opvatting van het komisch genre gewaar. De moderne Engelschen hebben zich zoodanig van het geniale voorgelacht verwijderd, dat hun grootste levende romanschrijver Meredith, een boek over den geest van het blijspel heeft kunnen schrijven, waarin Molière opgehemeld en Shakespeare maar terloops genoemd wordt. In overeenstemming met de Fransche denkwijze, die ook in Nederland wel de overheerschende zal zijn, toont hij vooral de sociale beteekenis van scherts en spot, als uiting van onze goedkeuring voor bestaande gewoonten en inrichtingen; belachelijk zou dus zijn wat de strak gespannen snoer der conventie te buiten gaat, wat door de *vox populi* als buitensporig of onredelijk aanzien wordt. Het ideaal blijspel is, volgens deze leer, Molière's *Misanthrope*, of de strijd tusschen den onverdraagzamen en onverdragelijken Alceste en wereldsche belangen en vooroordeelen, tusschen de onbuigzame overtuiging van het individu en de vereischten van het maatschappelijk leven.

Dit neo-klassiek ideaal ligt even ver van Shakespeare's komedie, als de conventie van de vrije natuur: Shakespeare's komische personages zijn 'schepsels der wouden en wilde streken, niet in

gesloten steden, niet geschaard en uitgedost om den engen kring der maatschappij te verbeelden'.⁽¹⁾ Zij behooren tot eene wereld, die door eene hooge poëtische verbeelding voor ons oog verbreed is. Dit *poëtisch komische* wordt door Meredith en de meeste Engelsche critici maar kort besproken. De Duitsche romantiekers integendeel, en de filosofen die omtrent het midden der XIXe eeuw de Duitsche aesthetiek gegrondvest hebben, ontwikkelden eene theorie van het blijspel, die voor de sociale beteekenis van de komische strekking en voor het machtig genie van Molière minder rechtvaardig is, maar die de grootsche komische scheppingen van Shakespeare ten volle waardeert. De Duitsche kritiek is in haar lof voor Shakespeare uitbundiger en vranker dan zelfs de Engelsche; en de Duitsche poëzie heeft meer dan eenige andere in Shakespeare's komediën voorbeelden en inspiratie gezocht. Deze overeenkomst tusschen de Duitsche literatuur en de blijspelen van Shakespeare hebben zelfs de Engelsche geleerden waargenomen; wanneer zij Shakespeare's blijspelen onderzoeken, halen zij dikwijls beoordeelingen van Duitsche schrijvers aan. Maar zij vergenoegen zich meestal, enkele volzinnen uit het geheel van de Duitsche aesthetiek los te scheuren, en zonder uitlegging of samenhang voor het publiek te brengen, zij pogen het systeem niet in zijne eenheid te begrijpen, en zij toonen niet hoe de wereldbeschouwing der Duitsche aesthelikers zich verdeelt in eene tragische en in eene komische, en hoe die twee helften eener volledige levensleer als noodzakelijke complementen tegenover elkander staan.

Daarom werd de theorie der Duitschers over het blijspel door het publiek van het overig Europa, en ook van Nederland, meestal miskend of half verstaan, zoodat zelfs de beschaafde lezer nog iets uit eene eenvoudige samenvatting en kritiek dier theorieën leeren kan.

(1) Meredith: An Essay on Comedy. Bdz. 21-23.

II

Het oordeel der Duitsche aesthetiek over Shakespeare is het juiste tegendeel van dat van Prof. Dowden, in zijne studies over Shakespeare's kunst en geest, de meest bekende en bewonderde der Shakespeare-biografieën. Terwijl de Engelsche professor vooral aandringt op den ernst van Shakespeare, op zijne hartelijke sympathie voor het streven en lijden van het strijdend mensdóm op onze kleine aarde, prijzen Schlegel en zijne landgenooten de fantastische komedie als de uitdrukking van ongebonden vrijheid, die de boeien van het aardsch leven afschudt, om zich in hare eigene willekeurige grillen te vermeiden. Het vergeten van elk ernstig doel, het verwerpen van regels en wetten zijn, volgens dit systeem, de ziel van een romantisch drama. Het geweten, de wilskracht en de praktische zin, de drie door Dowden bewierookte goden, moeten verborgen of afgebroken worden voordat het ongekluiserd genie van het poëtisch blijspel op het tooneel mag ronddansen.

In Shakespeare's werken zelf vinden die Duitschers argumenten om deze theorie te staven. Dikwijls wordt er de gedachte herhaald, dat het leven maar een droom is; zij dringen er met voorliefde op aan, en beweren zelfs dat de droom eene diepere beteekenis voor hart en geest bezit, dan het leven zelf. Hebler telt vier plaatsen van Shakespeare op, waar het leven met een' droom vergeleken wordt,⁽¹⁾ en voegt er bij:

'In Wahrheit haben solche Träume mehr Gehalt und Wert, als das meiste, was wir im gemeinen Wachen sehen. Die Gesichte der Dichtkunst sind, wenn man will, und wie der nüchterne Theseus anzunehmen geneigt scheint, auch nur Träume, wie die der Verliebten und Verrückten, doch eine andere Species, diejenige,

(1) Hebler: Aufsätze über Shakespeare 1874. Bd. 175-176.

welche, mit der wachsten Besonnenheit verbunden, das Reich der Rüpel und Philister gegenüber dem der Elfen und Geister ernstlich und gründlich geringschätzen lässt, und hierin jede höhere, namentlich auch wissenschaftliche, Lebensbetrachtung auf ihrer Seite hat; denn auch diese ist dem wahrhaft ehrenvollen Schicksal verfallen, für Träumerei geachtet zu werden von denen, welche auf dem Standpunkt des Webermeisters Zettel vor oder in oder nach seiner Verwandlung, sich befinden.'

Het ware moeilijk te beslissen, of dergelijke beschouwingen van de Duitschers beter met de filosofie van Shakespeare overeenstemmen dan Dowden's waardeering van het praktisch leven. Zonder twijfel kan men Shakespeare's werken volgens beide leerstelsels uitleggen, en ik ben persoonlijk genegen, in beide eene zekere maat van waarheid te zien, maar de Deutsche school is liefderijker in de komische zijde van Shakespeare's genie gedrongen. Dowden daarentegen heeft weinig gevoel voor de blijspelen van den grooten dichter, en is vooral onrecht-vaardig voor de twee komische helden, Falstaff en den melancholischen Jacques, van '*Elk wat wils*'. Vooral tegen dezen is hij hard tot wreedheid toe. Hij verwijt den lieven eenzamen mijneraar dat hij geen daden volbrengt, maar alleen leege woorden murmelt! Met hetzelfde recht zou hij de verliefde Julia naar de keuken sturen, om er eene sappige gans te braden in plaats van naar het ijdel gezang van den nachtegaal te luisteren. Den geest van Shakespeare's blijspel verstaat Dowden zoo weinig, dat hij het niet als een eigenaardig letterkundig *genre* erkent. Hij miskent de diepe organische gelijkheid tusschen de twee toover-stukken, *Zomernachtsdroom* en den *Storm*, en ziet niet in, dat de uiterlijke overeenkomst in den vorm van die werken gegrond is op eene innerlijke verwantschap van de gevoelens die er hun uiting in vinden. Evenmin poogt hij het verschil te doen opmerken, dat den ondergeschikten, episodischen humor van het treur-

spel scheidt van de vroolijke uitgelatenheid der zuivere komedie.

In zijn ontleding van Shakespeare's geest zou men te vergeefs naar eene waardeering en uitlegging der blijspelen zoeken; de vroegere, verklaart hij, zijn maar de voorbereiding van een jongen dichter tot zijne ernstige letterkundige loopbaan, de latere zijn vruchten van rust en verpoozing tusschen het hevig werk der treur- en historiespelen. Dergelijke gezegden helpen ons niet begrijpen, hoe en waarom een kunstwerk ontstaan is.

Ze geven weleer aanleiding tot nieuwe vragen en moeilijkheden. Waarom zou Shakespeare niet een tijdverdrijf van anderen aard gekozen hebben? Hoe konden zijne oogenblikken van rust zulke gecompliceerde en hoog poëtische meesterstukken voortbrengen?

De lezer voelt weer eenigen twijfel in zich opkomen, als Dowden hem leert, dat het komische noodig is, om alle zijden van een onderwerp te verlichten, om het duidelijk en volledig voor het verstand te stellen. Gelijk de bewering dat de blijspelen een tijdverdrijf waren, is deze uitlegging zuiver negatief, en verschaft ons geene maat, om de waarde der komische tooneelen en karakters te beoordeelen. Men zou ze gemakkelijk *ad absurdum* kunnen herleiden, indien men verkoos te beweren dat *Julius Caesar* als verpozing na het dichten van *Driekoningenavond* verzonnen werd, en dat de veldslag van Agincourt beschreven werd, om tegenover de grappen van Falstaff een ernstig contrast te plaatsen. Zulk eene flauwe parodie ware maar eene logische voortzetting van Dowden's theorie: zijn het komische en tragische de twee helften van eene volledige levensleer, dan is het ééne op zich zelf zooveel waard als het andere, en geen van beiden kan als verpozing of contrast van het andere aanzien worden.

In de Duitsche aesthetiek wordt zulk eene volkomene sym-

metrie der twee gebieden van treur- en blijspel aangenom en, en op deze leer berusten de door Dowden aangehaalde Duitsche beoordeelingen van Shakespeare. Hij schijnt gevoeld te hebben, dat de Duitschers bijzonder scherpzinnige en vertrouwens-waardige gidsen voor de komische werken waren, en onder hunne leiding laat hij zijn oordeel zelfs over de grenzen der werkelijkheid wegdwalen, waarbinnen hij het anders te beperken tracht. 'Nadat al het bestaande dezer eindige wereld in zijn geheel geschilderd werd, voor zoover het maar mogelijk is, wordt het door Shakespeare met den maatstaf van het absolute gemeten. Hij legt den maatstaf van het oneindige nevens het eindige, en hij bespeurt, hoe klein, hoe onvolmaakt het eindige is. En hij glimlacht over menschelijke grootheid, terwijl hij toch het waarlijk groote oprecht vereert; hij glimlacht over menschelijke liefde en menschelijke vreugde, terwijl zij toch voor hem door en door werkelijk blijven..... Het is de glimlach van den wijzen Prospero in den storm, bij het aanschouwen van het nieuw geluk der jeugdige minnaars.... En hij glimlacht over menschelijke smart, terwijl hij aan de diepe foltering der ziel deelneemt; hij weet dat er ook voor haar een einde en rustplaats bestaat..... Shakespeare ziet met gelouterde oogen en hij is vol liefde en medelijden voor de menschen. Maar terwijl wij dit beschouwen der dingen uit een bovenaardsch standpunt in een studie over Shakespeares' geest en kunst moeten aanduiden, mogen wij niet vergeten dat de werkelijkheid terzelfdertijd krachtig gevat, onderzocht en gevoeld wordt uit verscheidene standpunten, die streng beperkt en wereldsch zijn' (356-357).

Van de twee gebieden, waarin de groote dichter even goed thuis is, verkiest Dowden het aardsche en zinnelijke breedvoeriger te bespreken. De Duitschers daarentegen vertoeven liefst in de door Shakespeare geschapene luchtrijken van tooverij en mijmering, in de bovenmenschelijke wereld van den *Storm* en van den

Zomernachtsdroom en in de poëtische wouden van *Elk wat wils*. Wat zij in die verblijven der Zaligen ontdekt en gevoeld hebben, wat Hegel, Vischer en hunne navolgers daarover gedacht en geschreven hebben, zullen wij in de volgende bladzijden trachten uiteen te zetten.

III

Kant geeft in zijne *Kritik der Urteilstkraft* eene begripsbepaling van het lachen, die tot alle verdere studiën den eersten stoot gegeven heeft.

‘Es muss in Allem, was ein lebhaftes erschütterndes Lachen erregen soll, etwas Widersinniges sein, (woran also der Verstand an sich kein Wohlgefallen finden kann). *Das Lachen ist ein Affect aus der plötzlichen Verwandlung einer gespannten Erwartung in Nichts.*’⁽¹⁾

Dus aanziet Kant het belachelijke niet als eene blijvende hoedanigheid der dingen, maar als eene voorbijgaande aandoening van den lachenden persoon, als eene verandering, eene bewering der begrippen en gevoelens. Beweging en handeling nu zijn de ziel van alle dramatisch gewrocht, zoodat wij deze definitie gemakkelijk op het dramatisch gebied, op het blijspel kunnen toepassen. Inderdaad is een tooneelstuk niets anders dan een poging, om de aandacht van den toeschouwer te boeien, en zijne nieuwsgierigheid op te wekken, die dan bevredigd of teleurgesteld wordt.

In ernstige stukken loopt de verwachting op eene ernstige stemming of droeve aandoening af, in het eigenlijk treurspel klimt zij ten hoogste en bereikt haar toppunt in de twee tragische driften, vrees en medelijden. In vroolijke stukken, intege-

(1) Werke, VII, 1839. Bd. 198.

deel, worden de verwachte moeilijkheden verzacht en de uitgang is niets dan verlossing en vreugde na de door het begin verwekte vrees. Dit stillen der hevige aandoeningen mag in zekeren zin eene negatieve ontknooping, of met de woorden van Kant, eene oplossing der verwachting in niets genoemd worden.

De verwantschap tusschen de bepaling van Kant en den innerlijken bouw van een tooneelstuk werd door Wilhelm Schlegel waargenomen en gebruikt, om er eene geheel oorspronkelijke theorie van het blijspel op te grondvesten.⁽¹⁾

Schlegel gaat in zijne poëtië van het principieel verschil tusschen het gewone leven en de poëzie uit: deze laatste houdt hij niet voor eene kopij naar het leven, maar voor eene vrije afspiegeling der zedelijke krachten, die in ons binnenst werkzaam zijn.

‘Ernst, im weitesten Sinne genommen, ist die Richtung der Seelenkräfte auf einen Zweck.’ Alle droeve bedenkingen die tot de tragische stemming samengroeien, zijn de vruchten van het besef, dat de doelen van ons menschelijk doen en streven maar vergankelijk en kortstondig zijn, dat dood en ondergang ons en al het onze vroeg of laat te wachten staat.

Tegenover die sombere gepeinzen, is de scherts niets anders dan de doelloosheid, de onverschilligheid voor den tragischen uitgang van alle aardsche goederen.

‘Die Stimmung zum Scherz ist ein Vergessen aller jener trüben Betrachtungen über der behaglichen Empfindung gegenwärtigen Wohlseins. Man ist dann geneigt, Alles nur spielend zu nehmen, und leicht nicht über die Seele weggleiten zu lassen. Die Unvollkommenheiten der Menschen und ihre Misverhältnisse unter einander sind dann nicht mehr ein Gegenstand der Missbilligung

(1) Deze theorie werd door Denis aangevallen, die de toespelingen op Kant in Schlegel's *Vorlesungen* niet begrepen heeft en die zich afvraagt of zij niet uit eene *ineptie* van den Franschen vertaler ontstaan zijn.

und des Bedauern, sondern diese wunderlichen Gegensätze unterhalten den Verstand und ergötzen die Phantasie.' Dus worden alle dingen verspot en verlaagd, om er kortswijl uit te putten. Gelijk een diepen ernst in het beschouwen van een zedelijk doel de gemoedsstemming is, die tot tragische bepeinzingen leidt, zoo komt de onverschilligheid tegenover alle zware gevolgen van ons handelen onzen geest opensluiten voor het luimige, dat het verstand vermaakt en de verbeelding verrukt zonder ons zedelijk gevoel aan te raken.⁽¹⁾

Deze leer van Schlegel komt in hare toepassing op het drama overeen met de definitie van Kant. Daar het treurspel tot het gebied der zedelijkheid behoort, moet de held er door al de euvele gevolgen der menschelijke zwakheid getroffen worden; in het blijspel integendeel mag de verwachting van zulke gevolgen niet vervuld worden: zij moet zich, naar Kant's woorden, in niets oplossen. Terwijl dus het treurspel de onverbiddelijke wetten der noodzakelijkheid (*ανάγκη*) huldigt, kent het blijspel geen andere wetten dan die eener vindingrijke fantasie. Naar Schlegel moet een blijspel aan de volgende vijf vereischen voldoen:

1. Eenheid der stof.
2. Luimig gehalte van het onderwerp.
3. Treffende voorstelling.
4. Organische samenwerking van het geheel naar een bepaald doel.
5. De hoogste wet, die al de andere beheerscht, is dat er door heel het gewrocht een geest van vrijheid en een schijn van doelloosheid gevoeld worde. Deze schijnbare regelloosheid mag soms den dramatischen vorm verbreken, zoodat een tooneel-speler uit zijne rol valt, of de toehoorders in plaats van de andere spelers aanspreekt.

(1) Schlegel, Werke, V, 1846. - Vorl. üb. d. K. u. L. Bdz. 41-42.

Deze definitie van het blijspel past, gelijk de lezer het zal opgemerkt hebben, noch op de stukken van Molière, noch op die van Dumas: Schlegel heeft ze inderdaad uit de werken van Aristofanes geput, die geheel in een fantastische wereld ademen, en hij verwerpt de karakterkomedie als zijnde een bastaardvorm tusschen de zuivere oude komedie en zekere aan het dagelijksch leven of aan het treurspel ontleende bestanddeelen.

De zwakke zijde van Schlegel's theorie is dat zij vooral negatief is: hij beschrijft het blijspel als het tegendeel van het treurspel, poogt zijne kenmerkende trekken uit die van het tegenovergestelde *genre* te herleiden; dan legt hij ons uit, dat het de gewone wetten der zedelijkheid en der kunst mag minachten. Over zijnen inhoud geeft hij geene positieve inlichtingen, behalve dat de geesteswereld er door de zinnenwereld beheerscht wordt. Een gevolg dezer eenzijdigheid is dat Schlegel onbewaam is de meest bekende en bewonderde komische literatuur van het verleden, nl. het Latijnsch drama van Plautus en Terentius en zijne moderne navolgers, vooral Molière, naar waarde te schatten. Deze partijdigheid nochtans was maar eene natuurlijke reactie tegen de onrechtvaardigheid der neo-klassieke kritiek van de XVIIIe eeuw jegens Aristofanes en Shakespeare.

Door hare ijverige verdediging van de zuivere poëzie, zelfs op dat gebied van het blijspel, dat altijd dichter bij het proza gehouden werd, door haren lof van de teugelloze vrijheid van het genie, opende de romantische kritiek den weg naar een breeder begrip van de beteekenis van humor en van komische luim. Schlegels' theorie vond zelfs in Frankrijk, de oude vesting van het 'pseudo-classicismus', gehoor en navolging. In Duitschland riep zij eene reeks werken in 't licht, die aan hare vereischten voldeden, en werd de grondslag van eene gedurig aangroeiende massa van kritische en aesthetische geschriften.

IV

De grootste Duitsche aesthetieker is Hegel, maar hij is ook zeer moeilijk te begrijpen. Het is niet alleen gevaarlijk, zijne aesthetische theorieën van de overige gedeelten van zijn stelsel los te scheuren, maar de lezer moet bovendien nog den denker in zijne reis van een standpunt naar het andere volgen, en hetzelfde onderwerp van verscheidene zijden leeren beschouwen. Hetzelfde verschijnsel wordt dus meermaals, en telkens in een anderen samenhang, opnieuw onderzocht.

In de inleiding tot de Aesthetiek geeft Hegel de volgende bondige definitie van het komische:

‘Das Komische muss darauf beschränkt sein, das alles, was sich vernichtet, ein an sich selbst Nichtiges, eine falsche und wider-sprechende Erscheinung, eine Grille, z. B. ein Eigensinn, eine besondere Caprice, gegen eine mächtige Leidenschaft, oder auch ein vermeintlich haltbarer Grundsatz und feste Maxime sei.’⁽¹⁾

Deze definitie bevat Kant's begrip van eene verwachting, die zich in niets oplost, dus van eenen bedriegelijken schijn, die ons poogt te verblinden, maar die weldra in zijne ijdelheid verdwijnt. Door eene tweede bepaling zal Hegel's bedoeling duidelijker worden. Gelijk Schlegel vóór hem, plaatst hij het blijspel tegenover het treurspel, en schrijft over den ondergang van den tragischen en die van den komischen held:

‘In der Tragödie zerstören die Individuen sich durch die Einseitigkeit ihres gediegenen Wollens und Charakters..... In der Komödie kommt uns in dem Gelächter der alles durch sich und in sich auflösenden Individuen der Sieg ihrer dennoch sicher in sich dastehen den Subjektivität zur Anschauung.

‘Der allgemeine Boden für die Komödie ist daher eine Welt, in welcher sich der Mensch als Subject zum vollständigen Meister alles dessen gemacht hat, was ihm sonst als der wesentliche

(1) Werke, X. Bd. 1. Abt. Berlin 1842. Bd. 86.

Gehalt seines Wissens und Vollbringens gilt, eine Welt, deren Zwecke sich deshalb durch ihre eigene Wesenlosigkeit zerstören'

'Zum Komischen..... gehört..... die unendliche Wolgemut-heit und Zuversicht, durchaus erhaben über seinen eigenen Widerspruch und nicht etwa bitter und unglücklich darin te sein; die Seligkeit und Wohligkeit der Subjektivität, die ihrer selbst gewiss, die Auflösung ihrer Zwecke und Realisationen ertragen kann'.⁽¹⁾

Ook in dezen vorm bevat Hegel's definitie het begrip van eene hoop of verwachting die onvoldaan blijft, en waarvan de teleurstelling geene droefheid of pijn, maar integendeel tevredenheid baart. Deze definitie die in Hegel's theorie van het blijspel verder uitgelegd wordt, herrinnert aan Schlegel's bewering, dat het blijspel het tafereel eener doellooze werkzaamheid is. Doch Schlegel denkt vooral aan den komischen dichter die zijne bedoeling onder boerten en geestigheden weet te verbergen, en Hegel daarentegen aan den held van het tooneelstuk, die het met zijn doel niet ernstig genoeg meent, om te betreuren dat hij het mist. Een bepaald doel van het blijspel bestaat er dus voor Hegel wel, want hij gelooft met Aristofanes dat het gestadig vooruitwerken naar een vast einde de ziel der dramatische handeling uitmaakt en zou een doelloos stuk als ondramatisch afkeuren. Het onderscheidend kenmerk van het blijspel vond hij in een contrast tusschen de inborst en de voornemens der personages. Streven hunne wenschen naar iets dat nietig of verachtelijk is, en bereiken zij het niet, dan laat deze teleurstelling de toeschouwers onverschillig en mag zelfs door den held zonder droefheid aanvaard worden. Dit is de negatieve, maar toch bevredigende uitgang van het blijspel.

Niet alleen heeft Hegel de gedachten van Kant en Schlegel

(1) Werke, I. Bd. 3 Abt. Berlin 1843. Bd. 533-534.

gewijzigd en verbreed, hij heeft ze ook tot buiten het enge gebied der letterkundige kritiek uitgebreid, waartoe de schrijver der *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* zich beperkt heeft. Hij toont ons den geest van het blijspel in de wereldgeschiedenis en in den groei der menschelijke ziel, en ontdekt eene geheime overeenkomst tusschen de ridderlijke aspiraties naar avonturen en liefde en het eigenlijk psychologisch verschijnsel van het lachen. De dolende ridders, in hunne waaghalzige jacht naar gevechten en wonderen, de minnaars in hunne verblinde en koppige verkleefdheid aan een enkelen persoon, terwijl toch zooveel andere dezelfde genegenheid waard zijn, vertoonen eene buitensporige overdrijving van edele gevoelens en staan aan de grens van het belachelijke, door de strengheid waarmede zij hunne zelfverkokorene plichten vervullen.

Terwijl zulke personen vermakelijk worden door hun streven naar de hoogste volmaaktheid, kan ook de tegenstelling tusschen bedoelingen en uitslagen op omgekeerde wijze belachelijk zijn. Een degelijk karakter kan in een verachtelijken toestand vervallen en zijne kracht en bekwaamheid op onwaardige onderwerpen verspillen.

Dit is het geval met de komische helden van Shakespeare, die door Dowden met verachting bejegend worden. Hegel bewondert ook zelfvertrouwen en wilskracht in de laagste onder die karakters:

‘Was die Shakespeare'schen Figuren durchführen, ihr besonderer Zweck, hat in ihrer eigenen Individualität seinen Ursprung und die Wurzel seiner Kraft. In ein und derselben Individualität aber bewahren sie zugleich die Hoheit, welche das, was sie als wirklich, d.i. nach ihren Zwecken, Interessen, Handlungen, sind wegwischt, sie erweitert und sie in sich selber erhöht. Ebenso bleiben die gemeinen Charaktere Shakespeare's, Stephano, Trinculo, Pistol und der absolute Held unter allen diesen,

Falstaff, in ihrer Gemeinheit versunken, aber sie geben sich zugleich als Intelligenzen kund, deren Genie Alles in sich befassen, eine ganz freie Existenz haben, überhaupt das sein könnte, was grosse Menschen sind.'

Verachtelijk is dus volgens Hegel alleen het uiterlijk handelen van Falstaff en zijne makkers; de scherpte van hunnen geest en de vastberadenheid, waarmee zij zonder klacht of berouw hunne rol in het leven spelen, verdient achting en liefde. De verhevenste dezer helden der gemeenheid is Falstaff, die zichzelven beroemt, niet alleen zelf geestig te zijn, maar ook de oorzaak van geestigheid bij de andere mensen, een dubbele bron van vroolijkheid, tegelijkertijd actief en passief.

De Deutsche kritiek trekt geen zuur gezicht bij het verschijnen van uitgelaten grappigheid en goede luim. De zelftevredenheid van den boertmaker, zijne weerspanning zoowel tegen de wetten der samenleving als tegen die der zelfbeheersching, prijst Hegel als schoone kenmerken van een begaafd karakter, dat het mislukken zijner plannen gerust kan verdragen en dat zich boven zijn eigene gebreken en domheden verheft. Deze leer getuigt van warme sympathie voor vroolijkheid en zelfs voor eenvoudige boert; juist daarom mogen wij er eene gezonde waardeering van de zedelijke en letterkundige beteekenis van het komische verwachten, terwijl de Engelsche kritiek meestal ernstig blijft tot pedantisme toe.

Hierin steunt zij niet alleen op de leelijke Puriteinsche strekking die sedert 300 jaren in alle verschijnsels van het Engelsch leven voelbaar is, maar zelfs op de woorden van den Psalmist, die de spotters onder een heel slecht gezelschap rangschikt:

'Wel gelukzalig is de man, die niet wandelt in den raad der goddeloozen, noch staat op den weg der zondaren, noch zit op het gestoelte der spotters.' (I, ⁽¹⁾).

(1) Werke, X, 2. Abt. 1843. Bd. 207.

En elders: 'Onder de huichelende spotachtige tafelbroeders knersten zij over mij met hunne tanden.' (XXXV, 16.)

Nochtans zijn er toestanden in het menschelijk leven en tijdperken in de geschiedenis, die alleen satire en spot kunnen verwekken. Zulke tijdperken zijn de keerpunten in de wereldgeschiedenis, wanneer een heerschend idee zijne kracht verliest en er een tegenstroom ontstaat, wanneer eene natie hare met moeite opgebouwde idealen begint af te breken. In zulke tijden van verval komen de zwakke zijden eener beschaving te voorschijn, en wankelt en brokkelt geheel de samenleving af. Dan verschijnen de groote humoristische schrijvers en helpen de lucht zuiveren van verouderde begrippen en leege vormen, die niet meer met de behoeften der levende samenleving overeenstemmen. Zoo een tijd was het einde van het oud Griekenland, toen de groote spotters Aristofanes en Lucianus het neerstorten van Zeus en geheel zijn heerlijken Olympos begroetten; zoo waren ook de XVe en XVIe eeuwen, toen de verfijnde gevoelens van de dolende ridderschap onder de luimige slagen van Ariosto en de geeseling van Cervantes in puinen vielen.

Wel ontbreekt er in die tijden geene gelegenheid tot ernstige beschouwingen: de mijneraars zullen over den melancholischen uitgang van verheven droom en peinzen; de dwepers zullen ijverig naar het opstaan van een nieuw geloof dat zij kunnen aanvaarden, rondkijken. Maar de gezonde geesten zullen zich noch naar het verleden noch naar de toekomst afwenden, maar zullen krachtig deelnemen aan den opstand van het verstand tegen de nachtmerrie van wezenlooze conventie, en het dood gewicht eener hinderlijke overlevering pogen uit den weg te ruimen. Ridder Falstaff verzuimt de eerste plichten der ridderschap: in den oorlog denkt hij alleen maar aan zijn eigen veiligheid, en het schoone geslacht bejegt hij zoo oneerbiedig mogelijk; maar moeten wij hem niet vergeven, daar zijn vorst noch plichtbesef

noch eerbied voor zijn eigen rang bezat, en daar het vrouwvolk waarmee hij omging, alle bekoorlijkheid en zelfs schaamtegevoel verloren had. Er bestaan zeker gevallen, waar de spotter gelijk en de voorstanders van eerbied en deftigheid ongelijk hebben: als de verrotting der afgoden het volk in de oogen steekt, en als alleen dwazen hun verguldsel en hunne bonte lappen aanbidden. Want ofschoon de bewustheid eener hoogere bestemming in het menschedom altijd werkzaam is, wisselen de middelen om die te bereiken met elke verandering in de samenleving, en een voortdurend afwerpen van verouderde vormen is noodig, om de maatschappelijke vormen met het vernieuwd bewustzijn des menschen in harmonie te houden.

Geen stelsel van filosofie heeft met deze gedurige veranderingen der gedachten meer rekening houden, dan dat van Hegel en zijne school, en daarom heeft er geen eene omvattendere analyse van het luimige bereikt. Terwijl het treurspel alle levenskrachten onder de zedelijke wet laat bukken, verlost het blijspel integendeel de machten van willekeur en toeval, zoowel in de ziel als in de wereld buiten ons, en schept op deze wijze eene verkeerde wereld. De zinnen overheerschen het vernuft, en de losse dartele wil van het individu doorbreekt allen dwang. Indien deze grillen van den teugelloozen wil tot booze besluiten aangroeiden en tot kwade gevolgen leidden, moesten zij zedelijke afkeuring verwekken, maar door hare ongerijmdheid zelve, blijven zij onschadelijk, want de komische held is half bewust van zijn eigen zwakheid, en vervolgt zijne ijdele doelen maar wispelturig en zonder veel aandacht. Zijne eigene vreugde aan zijne onbestendigheid en beuzeling wordt door de toeschouwers van zijne grappen gedeeld, die niet alleen hem uitlachen, maar ook met hem meelachen in luchthartige sympathie.

Door deze uitgesproken sympathie met al de tonen van het lachen, van den laagsten tot den hoogsten, verheft de Duitsche

kritiek zich verre boven de Engelsche of Fransche. De neo-klassiekers houden zich in hunne satire en karakterkomedie altijd kiesch terug van de onderwerpen van hunne scherts: hun spot kwetst den boertmaker gelijk verachting, en laat hen niet toe met zijne vreugde in te stemmen. De diepere wijsheid der Duitschers leert ons niet alleen dat er van het verhevene tot het belachelijke maar één stap is, maar ook dat zij elkander kunnen naderen en versmelten, zonder hun eigenaardige schoonheid te verliezen. Het genot van het lachen zelf verheerlijken zij met eene zekere verhevenheid, die aan de definitie van den Engelschen filosoof Hobbes doet denken. Het lachen is volgens deze leer eene verhooging en verbreeding van de persoonlijkheid van den lacher door een gevoel van hoogmoed om zijne eigen hoedanigheden, en verachting voor de gebreken van anderen. De verachting is een kleingeestig en verlagend gevoel; ook wordt het uit de definitie van Hobbes verwijderd door den Duitschen schrijver Zeising, die de reine komische vreugde met volgende woorden beschrijft:

‘Ich geniesse die Empfindung subjektiver Vollkommenheit, ausgegangen von einer besonderen, in sich nichtigen, Erscheinung, - ich bin mir in diesem Augenblicke ein Gott, der in sich selbst selig ist... Dieses Gefühl der subjektiven Vollkommenheit ist durchaus nicht mit dem Stolze zu verwechseln. Der Stolz besteht gerade darin, dass ich mich von allem Uebrigen unterscheide, distinguire. In der komischen Lust dagegen stelle ich alles Uebrige mir gleich, ich öffne ihm die Pforten meines Ichs, ich lasse es in mir mitlachen. Ich erhebe mich darin über *nichts*: denn worüber ich mich erhebe, its ja eben ein *Nichts*, - wie kann also darin ein Stolz liegen? - So ist vielmehr das komische Selbstgefühl die harmloseste Empfindung, die es geben kann.’⁽¹⁾

Met dezelfde onbegrensde liefde heeft Goethe den spotter

(1) Aanhaling bij Ueberhorst, Das Komische. II, 740-741.

tegenover den Schepper der Wereld geplaatst, die van zijne gultachtigheid minder afkeer gevoelt dan van de overige duivels:

‘Ich habe deines Gleichen nie gehasst.
Von allen Geistern, die verneinen,
Ist mir der Schalk am Wenigsten zur Last.’

Door deze leer nu wordt geheel de theorie en praktijk der klassieke letterkunde omtrent het komisch *genre* omverregeworpen. Aristoteles bepaalt het belachelijke als eene onschadelijke leelijkheid en het blijspel als het tafereel van het gemeene leven. Hij verbant dus het verhevene uit het gebied van de komedie en met deze begrippen stemmen de luimige werken der klassieke literatuur van Menander af volkomen overeen. De Duitsche kritiek heeft de aandacht op twee soorten van blijspelen gevestigd, die met de schildering van menschelijke gebreken ook poëtische en roerende elementen hebben verbonden: die van de Spanjaards in de zeventiende eeuw, en het romantisch blijspel van den tijd van koningin Elizabeth, die door alle overige kritische scholen geminacht of verwaarloosd werden. Hier vinden wij de fijnste aandoeningen en de edelste gedachten nevens caricaturen van lomtheid en gemeenheid. Hier wordt het groteske door dichterlijke verbeelding met het verfijnde, de sierlijkste verzinsels met de uiterste laagheid van denken en spreken gemengd. De tegenspraak die zulke fantastische combinaties schijnen te bevatten heeft de criticî der klassieke school altijd verlegen gemaakt; de romantiekers daarentegen met belangstelling vervuld.⁽¹⁾

De twee vormen van het luimige, die tot de hogere sferen

(1) Eene scherpzinnige, en waarschijnlijk juiste uitlegging daarvan wordt in het tweede gedeelte van Ueberhorst's boek gegeven. Deze is geheel onafhankelijk van vroegere Duitsche filosofen, en stemt merkwaardig overeen met den Vlaamschen criticus Michiels in zijn: *Essai sur le talent de Regnard*. 1853.

der letterkunde behooren, namelijk de geestigheid, die de grootste scherpzinnigheid vereischt, en de humor, die het zoetste gevoel behelst, zijn beiden gemengde soorten van de scherts, op dezelfde wijze samengesteld als het romantisch blijspel, en daarom bijzonder geschikt om er in te verschijnen. Een der Fransche neo-klassiekers stelt de geestigheid, die zich vooral in de taal en uitdrukking uit, tegenover het eigenlijke komische, dat eene vrucht van den opmerkingsgeest is, en in het schilderen der dingen zelf bestaat⁽¹⁾.

V.

Deze verscheidene soorten van het luimige worden in de epische takken der literatuur, van de heroïsch-komische *Batracho-myomachia* tot de novellen van Cervantes en van Jean-Paul, gevonden. Zij zijn ook in eene groote massa van dramatische werken vertegenwoordigd, en men heeft dikwijls beweerd, dat zij vooral geschikt waren, in een drama uitgedrukt te worden. Hegel en Vischer hebben luid verklaard dat het volmaakt komische noodzakelijk dramatisch moest zijn, en in het drama zijne beste uiting moet vinden. Deze bewering is veel te algemeen en moet ten minste verzacht en beperkt worden. Zeker is het dat het tooneel aan zijne scheppingen eenen schijn van werkelijkheid verleent, die het vermaak van de lachers zeer verhoogt, maar het is zeer twijfelachtig, of de vooruitgang der handeling in een stuk, de verwachting en vrees die het verwekt en stilt, de onbezorgde geestesontspanning niet verhindert, die wij van een blijspel verwachten.

De klucht heeft wel is waar eene krachtige uitwerking op toehoorders van alle tijden en landen, maar dit bewijst niet veel, want de klucht kan nauwelijks tot de eigenlijke literatuur

(1) Philbert, *Le Rire*, Paris 1883.

gerekend worden, daar zij zelden tot voertuig van belangwekkende gedachten dient. Daarenboven is de klucht, zelfs op haar laag niveau, geen werkelijk drama, gelijk bij voorbeeld het gevoelerig melo van d'Ennery en consoorten, dat, niettegenstaande zijne platheid, ten minste poogt eene begrijpelijke, voorwaarts strevende handeling waarvan de ontknooping van den beginne voorbereid wordt vóór onze oogen te brengen. De vroolijke ontknooping der meeste vermakelijke tooneelstukken is gewoonlijk geen werkelijk slot of einde; de voorvallen, die er toe leiden, zijn niets dan hinderpalen, die een oogenblik de handeling stremmen, om weldra te verdwijnen, en de aandacht der toehoorders wordt van den samenhang van het plan afgeleid naar eene reeks van slecht aaneengeregen toestanden en caricaturen.

Twee Fransche schrijvers hebben de tegenstelling tusschen den zuiveren komischen geest en het drama aangewezen.⁽¹⁾

Zij vereischen van het blijspel, ten eerste, eene waarschijnlijke handeling en eene sympathische deelneming aan de personages en aan hunne lotgevallen, en eerst in tweeden rang de macht ons te doen lachen, die eene gezonde, maar niet heel literarische hoedanigheid der klucht is. Deze zienswijze werd in strijd met de Duitsche kritiek opgevat en uitgesproken; zij is niet ongegrond, vooral indien wij ons herinneren dat de uitwerking van een drama geheel onafhankelijk is van de opvoering op een tooneel en van den dialogischen vorm. Dikwijls noemen wij een roman uiterst dramatisch, terwijl vele werken, die bestemd waren, op een schouwburg vertoond te worden, alle handeling missen, die de toeschouwers kan aandoen en meeslepen. Volgens onze Fransche critici moet de dramatische belangstelling, die in het luimig gedeelte van een stuk ontbreekt, aan een ander bestanddeel

(1) Denis, *La Comédie grecque*. Paris 1886, en Philbert.

ontleend worden. Van deze combinatie komen wij verder nog te spreken.

Thans hebben wij ons alleen af te vragen, in hoeverre de dramatische werking uit de vermakelijke stof kan ontspruiten, en er mee vereenigd blijven. Het leven van een tooneelspel bestaat in een strijd, dien de held of tegen zichzelf, of tegen andere personages, of tegen uiterlijke omstandigheden te leveren heeft. De belangstelling des toeschouwers is zijne deelneming in dezen strijd. Indien deze nu een ijdel, doelloos tijdverdrijf is, gelijk de theorie van Schlegel het vereischt, zal het ons verstrooien, maar niet bewegen, en naarmate het ernstiger wordt, zal ook onze vroolijkheid verminderen. Dit dilemma geldt voor al de gedeelten van het stuk, en meest van al voor de ontkenning of catastrofe, waartoe alles streeft.

In het treurspel is die ontkenning diep bedroevend, en moet daarom door eene altijd groeiende vrees voorbereid worden. Voor het onkristelijk publiek onzer dagen is de dood de verschrikkelijkste en, bijgevolg, de meest tragische aller gebeurtenissen; om dezelfde redenen is de voorttelling van jonge levens, of de bruiloft, de vroolijkste. Daarom is het huwelijk sedert den tijd van Menander, en zelfs van Aristofanes, de gewone uitgang van het blijspel geweest. Maar is het huwelijk waarlijk zoo luimig? Zonder twijfel gaat het vrijen niet zonder grappigheid, soms voor de vrijers zelve, en soms voor de omgeving; nochtans is de belangstelling, die de huwelijken in de komedie wekken, meestal niet ironisch, maar eerder sentimenteel.

Het zuiver belachelijke in een tooneelstuk is gewoonlijk onafhankelijk van de liefdesgeschiedenis, en dikwijls zelfs in tegenstrijd met haar, en zij is in den grond ernstig, zonder droefheid. Wij zouden te vergeefs naar eene ontkenning zoeken, die in den zelfden graad luimig is, als de catastrofe van een treurspel droef, behalve de enkel negatieve oplossing, gelijk de vergiffenis aan

een deugniet geschonken of eene verzoening tusschen vijanden. Deze moet den toeschouwer onbeduidend voorkomen, want zij brengt hem geen wezenlijk genot, maar alleen verlossing uit eene voorafgaande angst. Juist omdat zij zoo weinig bevredigt wordt zij altijd met eene vereeniging van geliefden verbonden.

Dit gebrek aan eene zuiver komische ontkenning bewijst hoe ondramatisch het luimige eigenlijk is. Het menschelijk hart kan niet zoo oprecht aan vreemde vreugden als aan vreemde smarten deelnemen; het is moeielijk voor gulle vroolijkheid sympathie te verwekken, en gemakkelijk, medelijden voor denkbeeldige pijn in te boezemen. Het medelijden is zelfs zoo wakker en vlug in den boezem des menschen, dat de blijspeldichter er altijd op zijn hoede tegen zijn moet. Indien zijne helden een beetje interessant worden, zal de toeschouwer hunne kleine misslagen ernstig nemen, en zich van lachen onthouden. Hierop heeft vooral Schlegel aangedrongen, en na hem schrijft de Franschman Bergson: 'le rire est incompatible avec l'émotion. Peignez-moi un défaut aussi léger que vous voudrez: si vous me le présentez de manière à émouvoir ma sympathie, c'est fini, je ne puis plus en rire. Choisissez au contraire un vice profond, et même, en général, odieux: vous pourrez le rendre comique si vous réussissez d'abord, par des artifices appropriés, à faire qu'il me laisse insensible.'⁽¹⁾

Uit deze eenzijdigheid van het blijspel besluit de Engelschman Butcher dat het niet, gelijk het treurspel, eene afgeronde en volledige handeling, eene afbeelding der algemeen menschelijke natuur schilderen kan.⁽²⁾

Die hopelooze scheiding tusschen het luimige en aandoenlijke is de groote moeielijkheid, die de blijspeldichter te overwinnen heeft. Gedurig verkeert hij in gevaar óf alle deelneming aan zijne

(1) Le Rire. Paris, 1900, Bdz. 142.

(2) Aristotle's Theory of Poetry. London, 1898, Bdz. 374-375.

personages te verstikken, om ze vermakelijk te maken, óf onze vreugde te storen door eene omstandigheid, die onze sympathie verwekt.

VI.

De tegenstelling tusschen twee vijandelijke elementen is in het komisch drama bijna altijd voelbaar. W. Schlegel, de voorstander eener zuiver luimige komedie, heeft maar weinig stukken kunnen noemen, waar alle ernstige belangstelling uit verdwijnt, voornamelijk de werken van Aristofanes en Beaumont's apothekers-drama: '*de Ridder met den gloeienden Stamper*' (The Knight of the burning Pestle). Maar zelfs in deze voorbeelden blijft er een ernstige achtergrond, want Aristofanes was geen eenvoudige grappenmaker: hij vervolgde een bepaald politiek doel; ook in het stuk van Beaumont is de satirische bedoeling duidelijk. Wij kunnen beweren, dat geen drama van eenige letterkundige waarde van ernstige beteekenis ontbloot is; dus is de vereeniging van een degelijken inhoud met het vermakelijk gedeelte van het stuk eene algemeene wet der komedie.

Soms worden de ernstige en luimige bestanddeelen niet alleen in den geest van dichter en publiek uiteengehouden, maar ook in den bouw van het stuk zelf, dat in dit geval niet volkomen harmonisch is. Het klassiek blijspel der Romeinen en Franschen bevat een dubbele handeling, niettegenstaande de strekking aller klassieke letterkunde naar strenge eenheid van toon en onderwerp. Deze vereeniging van twee handelingen in één stuk noemt Terentius *contaminatio*. De klassiekers vereenigen ook verscheidene groepen van personages, die door maatschappelijken stand of zedelijke strekking verschillen, en laten ze te zamen optreden, ofschoon zij noch door gelijkheid noch door sympathie verbonden zijn.

Uitzonderingen op deze wet van dualisme ontmoeten wij in twee afzonderlijke soorten van luimige stukken, in de fijnste karakterkomedieën (*Les Femmes savantes*, *Le Misanthrope*), en in de klucht. De eenige overeenkomst tusschen die twee uitersten is het ontbreken van pathetische belangstelling, daar de ontroering in de eerste soort door scherpzinnige opmerking, in de tweede door het opwellen der natuurlijke uitgelatenheid belet wordt. Daarom is de liefdesgeschiedenis in beiden met de grappige elementen innig versmolten.

Daar het dualisme zulk een aanzienlijk kenteeken van het blijspel is, zou het misschien als middel kunnen dienen, om de verschillende soorten te onderscheiden, die sedert de dagen van Aristoteles bestaan. De Oudheid kenteekende de Oude, Middelste en Nieuwe komedie, gedeeltelijk naar historische omstandigheden, en gedeeltelijk naar hare innerlijke kenmerken. De Duitschers hebben hunne systematische classificatie niet op historischen samenhang, maar op abstracte principiën gegrond. Zij erkennen twee groote afdeelingen, die algemeen aanvaard kunnen worden: op ééne zijde de zedekomedie, die door Menander gesticht, en door Molière en zijne navolgers beoefend werd; op de andere het fantastisch blijspel van Aristofanes en van Shakespeare en zijne tijdgenooten. Zij zijn met hunne verdeelingen en onderverdeelingen veel verder gegaan, maar de zoo voortgebrachte stelsels hebben geen algemeenen bijval ontmoet.

Mogen wij dien mislag niet uitleggen door het feit, dat zij van die samenstelling niet gewaagd hebben, en dat zij nooit gepoogd hebben, het zuiver komische van het sentimenteele te scheiden? Kan er niet eene poging gedaan worden, om de kenmerkende bestanddeelen in ieder deel van het blijspel aan te duiden, en dus eene bevredigende methode tot onderzoek en vergelijking van de talrijke komische werken te ontdekken?

VII.

Indien wij de romantische en klassieke komedie uit dit oogpunt vergelijken, zullen wij merken, dat beiden eene aandoenlijke liefdesgeschiedenis bevatten, die als lijst voor geheel het stuk dient; de uitgang dezer vrijage is ook de ontknooping van het stuk. Op deze grondvesten vertoonen zij beiden een zeker aantal personages die door hunne gebreken of door hun toestand belachelijk worden. Het verschil tusschen beide vakken ligt niet in het onderwerp, maar in zijne behandeling door den dichter. De voorvallen en de personen van de karakterkomedie gaan voor eenvoudige navolgingen van het werkelijk leven door, hunne bijzonderheden worden maar zooveel overdreven als het noodig is om op het tooneel te verschijnen, en het vermaak der toeschouwers bestaat niet in een luidruchtig schateren, maar in een stillen glimlach.

Daar het publiek de personages in zijne alledaagsche ervaringen- en aandoeningen-wereld ziet leven, is het verzocht ze met zijn eigene omgeving te vergelijken, en hun gedrag met denzelfden maatstaf te meten, die in het dagelijksch leven geldt. Hieruit spruit de didaktische strekking van de karakterkomedie. Vele schrijvers hebben aangewezen, dat de lessen die er in geleerd worden, niet met de wetten der hoogere zedelijkheid moeten overeenstemmen. Integendeel, zij stroken veel eerder met de praktische regels van voorzichtigheid en eigenbelang, die door de wandeling in de wereld nageleefd worden. De held met sterke overtuiging en edel streven, is geen lieveling van het klassiek blijspel, het vertoont met voorliefde zijne zwakke zijden, en verheugt zich over zijne ongelukken, terwijl het de schranderheid van den wereldman bewondert, die de eerlijkheid maar met maten beoefent, en zelfs den gemeenen schurk bijval schenkt, indien hij maar levendig en voorspoedig is.

De eenige criticus, die den moed gehad heeft, die vermakelijke deugnieten ten volle te waardeeren is de Engelschman Charles Lamb, in zijn Essay over de kunstkomedie (artificial comedy) der XVIIIe eeuw. De meeste anderen geven zich veel moeite, om ze mis te verstaan, ofwel ze houden er een preek over. Maar hunne zedelijke verontwaardiging is van weinig gewicht op het gebied der aesthetiek. Billijker is de berisping van W. Schlegel, die alleen op letterkundige, niet op moreele grondbeginsels berust. Hij veroordeelt de klassieke komedie omdat zij het laag gebied van het proza boven de verheven sferen der poëzie verkiest. Het voorheerschen van den prozaïschen geest is in de twee deelen van het drama, die wij onderscheiden hebben, opmerkelijk. De liefdesgeschiedenis wordt er door verlaagd tot eene gewone familiezaak of tot eene opwelling der zinnelijkheid; zij ontsluit dus alleen de grovere zijden van onze natuur, en laat de toehoorders min of meer onverschillig. Terwijl de dichter de werking der fijnere aandoeningen dus beperkt, verzacht hij ook de boertige tooneelen en voorvallen en vermijdt er alle overdrijving en buitensporigheid. Groteske personages komen niet te voorschijn, of blijven op den achtergrond, en de luim is niet uitgelaten, maar geestig en slim.

In zekere opzichten is deze matigheid een teeken van beschaving en van kieschheid, maar onze Duitsche critici keuren ze af om hare koelheid en onverschilligheid voor de onderwerpen van hare blijdschap. De toehoorders der klassieke komedie glimlachen soms welwillend, soms hoonend met den schrijver van het stuk, wiens geest achter de schermen spottend knipoogt, maar zij wenschen niet hartelijk in de vreugde en nog minder in de aandoeningen der personages deel te nemen. Het romantisch blijspel, daarentegen, werkt evenveel op het hart als op het hoofd, streeft meer naar levendig gevoel dan naar fijnheid, en laat dus een vrij spel aan de driften zooals aan de verbeelding.

De romantische liefdesgeschiedenis verheft zich tot innigheid

en hartstocht, de luimige beelden vernederen zich tot caricatuur. Buiten de palen der werkelijkheid worden nieuwe werelden des wonders geschapen, waar de heerschappij van het gewoon verstand ophoudt en waar vroolijkheid en pathos ongekluiserd spelen.

VIII.

Het verlost zijn van de boeien der alledaagsche ondervinding, dat voor de romantische komedie vereischt wordt, aanzien de klassieke critici als een gebrek. Zij beweren dat het hoofddoel der kunst eene trouwe afspiegeling van het leven is, en dat de taak van den komischen kunstenaar vooral een nauwkeurig konterfeiten der bestaande maatschappij is. De samenhang tusschen oorzaken en gevolgen, die wij in ons dagelijksch leven waarnemen, willen zij ook in de verzinsels van het tooneel weervinden. Zij eischen zelfs dat een tooneelstuk eene vastere logische eenheid bezitte, dan eenig voorval van het werkelijk leven, want zij gelooven dat een kunstwerk niet alleen waarschijnlijk zijn moet, gelijk een werkelijke gebeurtenis, maar daarenboven nog een harmonisch beeld van een typisch geval, dat de regelmatigste en meest in het oog vallende trekken van vele bijzondere voorbeelden moet vereenigen.

De Duitschers daarentegen beweren dat eene getrouwe kopij naar het leven noch kunst, noch poëzie is. De strenge aaneenschakeling van oorzaak en gevolgen aanvaarden zij alleen voor het treurspel, dat tot het gebied der zedelijkheid behoort, maar niet voor het blijspel. Zij maken een scherpe onderscheiding tusschen twee verschillende uitwerkingen dezer wet van causaliteit: de ééne noemen zij subjectief, het is het inwerken van een menschelijk karakter op de buitenwereld; de andere, de objectieve causaliteit of het noodlot, is de invloed der uiterlijke omstandigheden op

het handelen van den mensch. In zekere mate worden alle aardsche gebeurtenissen door weerzijdsch inwerken en terugwerken van innerlijke en uiterlijke krachten teweeg gebracht, zoodat de menschelijke wil in het weefsel van ons bestaan soms de oorzaak en soms het gevolg is. Maar de kunstenaar wijdt zijn aandacht min of meer aan ééne dier zijden, en zal dus aan zijn gewrocht eene eigenaardige kleur verleen. Dezelfde gebeurtenis kan verschillende aandoeningen verwekken, als het individueel geweten, zijn strijd met zichzelf, en zijn ingrijpen in het raderwerk des levens blootgelegd wordt, of als integendeel de onverbiddelijke wetten van de maatschappij den wil van den enkeling plooiën en leiden. Beide zienswijzen behelzen eene zekere mate van waarheid, en beiden zijn geschikt tot uitdrukking in een kunstwerk.

De tragedie der oudheid was een tafereel van het noodlot en van zijne macht over de lotgevallen der menschen. Het treurspel van Shakespeare werd dikwijls gedefinieerd als eene schilderij van het individueel geweten, van den man, die zijn levensloop leidt en beheerscht. De Duitschers hebben het karaktertragedie gedoopt, terwijl zij het drama der oudheid *Schicksalstragödie*, of tragedie van het noodlot noemden. Dezelfde onderscheidingslijn verdeelt ook het gebied van het blijspel in twee provinciën. De stukken van Molière vertoonen eenen vast op zichzelf berustenden geest die met een enkelen hartstocht vervuld is, en de uiterlijke omstandigheden naar zijne behoeften poogt te schikken. Sinds lang dragen zij den naam van karakterkomedieën. Maar zij schilderen vooral de zwakke en belachelijke zijden van de menschelijke ziel, en zijn dus afbeeldingen van verkeerde en ongerijmde karakters.

Voor dezelfde redens, beweren de Duitschers, moet ook de lotsbestemming in het blijspel wispelturig en onverklaarbaar met de gevoelens en de toestanden der menschen spelen; zij is

geene vaste wet, maar eene veranderlijke gril, geene gestadig werkende oorzaak, maar bloote toeval. In zijn boek over Shakespeare vergelijkt Ulrici den regelmatigigen gang en het wreed einde van het treurspel met de werking der goddelijke gerechtigheid, en den ongestadigen vooruitgang en het vroolijk slot van het blijspel met den invloed der goddelijke liefde, die het menschdom niet volgens strenge regels, maar volgens welwillende invallen of driften, behandelt, en soms de onverbiddelijke wet verzacht en opheft, om hare droeve gevolgen af te wenden.

Het toeval is voor de uitgelaten vroolijkheid hetzelfde, als het noodlot voor de ernstige zijde van het leven. In de meeste blijspelen van Shakespeare heeft het eene wijde speelruimte, terwijl voorbedacht en doelmachtig handelen in *Driekoningenavond* en *Elk wat wils* maar eene zeer ondergeschikte rol spelen. Voor zulke stukken hebben de Duitschers den naam van toevals-komedieën, een tegenhanger van het woord noodlotstragedie verzonnen. Zulke blijspelen moeten noodzakelijk ingewikkelde en bewegingsvolle intriges hebben, en met misverstanden en onverwachte wendingen der dingen vervuld zijn, terwijl de stukken van Molière zoo eenvoudig en arm aan handeling zijn, dat ze soms kaal schijnen.

De rol van het toeval in een kunstwerk wordt door de klassieke kritiek zoo onbeduidend mogelijk gemaakt, of zelfs geheel uitgesloten, daar zijn invloed altijd onlogisch en storend werken moet. Des te merkwaardiger is het, dat de grootste bewonderaar der klassieke komedie, de Engelsche romanschrijver Meredith, in verscheidene zijner novellen vele onverwachte en toevallige voorvallen heeft ingevoerd, en daarvoor hevig gelaakt werd. De twist over het gebruik van het toeval in een kunstwerk kan evenmin beslecht worden als de vroeger besproken kwestie: moet de loop van een drama door het innerlijke karakter van den held

of door de uiterlijke schikking der omstandigheden bestemd worden?

De twee vragen staan overigens in nauw verband. Wat binnen het gemoed van den held gebeurt, hangt veel minder van de willekeurige uitvinding van den kunstenaar af, dan wat hem in de wereld tegenkomt.⁽¹⁾ Maar de eenvormigheid van eene menschelijke ziel, die ook in hare veranderingen zichzelf getrouw blijft, schijnt meer tot ernstigheid te stemmen dan de wisselingen en kwinkslagen, die de lotgevallen des levens meebrengen. Eene onverwachte catastrofe kan wel is waar droefheid baren, maar zij verwekt ook eene zekere ironie, door de teleurstelling der menschelijke voorzichtigheid en de ongerijmdheid der voorvallen. De Duitschers beweren met recht dat de sterveling bij het voorkomen van onverklaarbare veranderingen meer tot onbezorgdheid en blijdschap geneigd is dan wanneer hij voor eene onvermijdelijke schikking der Voorzienigheid staat. Daarom heeft bloote toeval in de humoristische literatuur eene grootere beteekenis dan in de ernstige, en de allergrootste in het fantastisch blijspel.

De tegenstelling tusschen dit laatste en de karakterkomedie wordt niet alleen in den bouw der handeling gevonden. Ook de personages behooren tot geheel verschillende klassen. Want indien zij door zichzelf belachelijk zijn, moeten zij gebreken vertoonen, die ze min of meer verachtelijk laten schijnen, gelijk Aristoteles uitdrukkelijk leert. Gansch anders is het, indien zij door uiterlijke, bijkomende omstandigheden belachelijk gemaakt worden; dan kan het personage zelf niet alleen onze sympathie, maar zelfs onze bewondering verdienen, gelijk in de romantische dramas van Shakespeare. De door Aristoteles gemaakte onderscheiding tusschen hoogere en lagere personages wordt gewoonlijk verstaan als een

(1) Le Gallienne, George Meredith. London. 1890, bdz. 28.

verschil van stand, en niet van zedelijke hoedanigheden: vorsten en edelen worden uit de komedie, slaven en gewone burgers uit de tragedie buitengesloten. Ook in dezen zin behooren de helden van het romantisch blijspel tot een betere klas dan die der karakterkomedie, daar het tooneel den adel der geboorte niet van echten zielenadel weet te scheiden.

Dus hebben wij de twee soorten van het blijspel verdeeld volgens den aard der handeling en volgens de maatschappelijke kringen, die er in geschilderd worden. Een gelijksoortig verschil bestaat er ook tusschen de moreele hoedanigheden, die er beschreven worden. In de fantastische komedie zullen de belachelijke gebreken der helden geene gemeene ondeugden of verlagende vlekken zijn, maar enkel voorbijgaande grillen of ernstige driften, die eenen glimlach verwekken, zonder verachting of gramschap te verdienen. De voornaamste dezer grillen of driften spruiten uit de liefde, die in de moderne literatuur als eene der edelste en fijnste gevoelens geëerbiedigd wordt, maar die in het werkelijk leven bijkans altijd scherts veroorzaakt.

De Oudheid nam de liefde niet heel ernstig op: in de Latijnsche blijspelen verschijnt zij in verband met grove driften en in gemeene omgeving; ook hierin was de klassieke komedie een tafereel der alledaagsche werkelijkheid. Maar zelfs de meest onbaatzuchtige en ideale genegenheid is met vele belachelijke bestanddeelen gemengd. De overdrevene hoogachting van een enkelen persoon, terwijl vele andere, van even groote verdienste, veronachtzaamd worden, het eigenzinnig zelfbedrog omtrent het geluk dat een sterveling den anderen kan schenken, de ophitsing van het bloed en de zinnen, die zelfs de onschuldigste neiging meebrengt, het onwillekeurig veinzen tegenover den beminden persoon en tegenover de omgeving, het ijverig ongeduld, waarmede de onbeduidendste woorden en gebaren ontleed en uitgelegd worden, dit alles is eene kostelijke pret voor de toeschouwers

van het spel. Maar ook de belanghebbenden, voor wie de heele zaak van de allergewichtigste beteekenis is, kunnen zich niet van gichelen en schertsen onthouden, hetzij omdat hunne zenuwen geprikkeld zijn, hetzij omdat zij in hunne oogenblikken van bedenking bespeuren, hoeveel zwakheid en lichtzinnigheid ook de ernstigste liefde bevat. Indien wij nu deze spanning en opgewondenheid met edelmoedige zelfverloochening vereenigen, en deze deugden en gebreken een weinig overdrijven, verkrijgen wij den volmaakten held van een romantisch stuk.

De bedeesdheid en lichtgeraaktheid van het schoon geslacht, zijn ingeboren zin voor bedrog en kuiperij, zijne zachtheid en eigenzinnigheid, zijn nog beter voor het romantisch blijspel geschikt dan de hartstochten van een man. Daarom werd het verliefd meisje door de dichters van fantatische stukken met voorliefde ontleed en geschilderd. Wanneer hare listen en grillen geheel de handeling beheerschen, ontstaan de meest onverwachte en koddige misgrepen en ontmoetingen, en de botsing van tegenstrijdige plannen veroorzaakt eene verwarring die voor zichzelve, afgezien van het karakter en de strekking der personages, belachelijk wordt. Zoo wordt de intrigeskomedie gevormd, die met de toevalskomedie groote gelijkenis heeft. De wispelturige wil van den held speelt er dezelfde zotte poetsen, die anders door toevallige, uiterlijke omstandigheden voortgebracht werden.

Door al deze bijzonderheden wordt de toon van het romantisch blijspel boven dien der zedenkomedie verheven, en nader bij het ernstig drama gebracht. Van de andere zijde nadert het de karikatuur, omdat de vrije dichterlijke verbeelding het boertige als een natuurlijken tegenhanger van overdreven romantiek schept. De mijmerende, wonderlijke helden van de fantastische komedie zijn vergezeld van narren en grappenmakers, die ze volgen gelijk een kromme en wanstaltige schaduw eenen recht en zwierig vooruitstappenden man. In de toovereilanden en poëtische

wouden van Shakespeare's blijspelen leven boerenkinkels en grove deernen met hovelingen en edellui. De Sancho Panzas zijn de onscheidbare makkers der don Quijotes; wangedrochten en draken omgeven de doolende ridders van Ariosto.

Boven die twee voornaamste soorten van personages zweeft eene derde, die der spotters en kattedwaad-stichters, luchtige geesten gelijk Puck in den *Zomernachtsdroom*, of vroolijke lachers en zotten, die, zonder ontzag voor persoon of rang, rechts en links hunne grappen laten vliegen. Zij spreken de ware gedachten van den komischen dichter uit en houden de toehoorders in de juiste stemming om de diepere beteekenis te genieten, die onder de schijnbare ongerijmdheid van het stuk schuilt. Soms verheft zich hun scherts tot poëzie, gelijk de stem van het koor in de werken van Aristofanes. Hun lachen dringt door heel het gewrocht, en verbindt zijne meest uiteenliggende bestanddeelen elkander, daar zij allen onder denzelfden geesel doorgaan.

Sommen wij de drie hierboven beschreven hoedanigheden van het romantisch blijspel op: het toeval heerscht er over den menschelijken wil; er worden edelmoedige en edelgeborene personages en fijnere gevoelens beschreven, en in aanraking gebracht met de tegenovergestelde uitersten. Dit alles brengt eene poëtische, fantatische stemming voort. De kenteekens der karakterkomedie integendeel zijn: alledaagsche voorvallen, personages uit den middelstand en gewone gevoelens; deze leiden alle tot eene prozaïsche stemming. Het is dus heel natuurlijk, dat wonderbare voorvallen en tooverij in het romantisch blijspel eene rol spelen, terwijl de zorg voor geld en huishouden en het lage zingenot de klassieke komedie vervullen.

In deze laatste wordt de bestaande maatschappelijke orde bewaard als eene omlijsting voor de persoonlijke buitensporigheden der helden, terwijl in de andere geheel de wereld, met hare sociale, politieke en godsdienstige instellingen verspot

wordt, omdat zij door zotternij beheerscht is. Zoo was het in de stukken van Aristofanes en in de Fransche *soties* der Middeleeuwen, waar al de personages zotten heetten. Eene wonderwereld wordt door de verbeelding opgetooverd, waar noch de loop der gebeurtenissen noch het streven der menschen met onze dagelijksche verwachtingen en ervaringen overeenstemmen. Dit wegvallen aller gewone richtsnoeren is wat de Duitschers *Weltverlachung* of *Weltvernichtungsidee* noemen. De klassieke criticus Dowden heeft het woord voor de Engelsche lezers vertaald, maar niet uitgelegd, en laat dus het begrip, dat hij van de Duitschers ontleent, zonder nadere toelichting. Na al het voorafgaande mogen wij besluiten dat deze vernieling der wereld juist het tegenovergestelde van het klassiek ideaal, van zedelijke beternis en nauwkeurige nabootsing der werkelijkheid is. Het stemt overeen met Hebler's uitlegging van het leven als een droom, en van de poëzie als een verzinnelijken van dien droom in een harmonischen vorm⁽¹⁾. Van een gelijksoortige leer gaat Schlegel uit om het proza des levens en de karakterkomedie geheel en al af te keuren, omdat de scheppende literatuur maar zuivere poëzie mag bevatten.

Het logisch resultaat dezer leer is eene poëzie der verkeerde wereld, gelijk alleen maar de stoutste humoristische schrijvers, Aristofanes, Rabelais en Swift, die hebben durven scheppen. Het romantisch drama der moderne tijden heeft maar zelden zulk een hooge vlucht genomen, want de blijspelen der Duitsche romantiekers, zooals Tieck en Platen, kunnen niet op het tooneel gebracht, en zelfs moeielijk gelezen worden. Goede tooneelstukken van fantastischen aard, maar zonder aesthetische waarde, zijn de *féeries* en *opéras-bouffes* der Franschen, met den geestigen Offenbach aan hun hoofd.

(1) Zie boven, II.

IX.

Er blijven veel komedieën van moderne dichters over, die niet geheel tot het gebied der fantasie en der grillige satire behoren, maar die toch de grenzen van het dagelijksch leven overschrijden, alle bestaande regels der ondervinding verwerpen, en een geest van avontuur en losbandige hartstochtelijkheid ademen.

Eenige dier scheppingen van een eigenzinnig poëtisch genie verschijnen in de gewone kleeding en gebruiken de eenvoudige taal van het dagelijksch leven. Een oppervlakkige toeschouwer zou ze voor nauwkeurige studiën naar de alledaagsche werkelijkheid houden. Maar achter de schijnbaar triviale personages en voorvallen doet zich eene hoogere meening gevoelen; Ibsen's *Wilde Eend*, bij voorbeeld, is met een bitteren, sarkastischen grimlach vervuld. Van denzelfden aard zijn de twee stukken van den Ierschen schrijver George Moore⁽¹⁾, waarvan de onderwerpen, eene werkstaking, en eene verhandeling van een gemeenteraad, heel gewone voorvallen zijn, maar waarin ook eene diepere allegorische beteekenis verscholen ligt: de strijd tusschen het streven naar geestelijke volmaaktheid en de verzoeken der maatschappij. Deze werken mogen wij compromissen noemen tusschen de moderne behoefte aan uiterlijke waarschijnlijkheid en realisme en den innerlijken wensch naar een hoogere, ideale leer of gedachte. De inspiratie is in tegenstrijd met de wereldlijke belangen van ons stoffelijk leven, maar deze transcendente gedachte zelf wordt voor onze verbeelding verzinnelijkt bij middel van gewone personages en prozaïschen dialoog.

Het voorbeeld van Ibsen en van Moore bekrachtigt de bekende waarheid dat de komedie veel beter dan de tragedie geschikt is

(1) The Strike at Arlingford. - The Bending of the Bough.

tot het vertolken van abstracte ideeën. Het hart wordt er minder ontroerd en het verstand blijft er dus vrij tot waarnemen en nadenken. Bovendien mag de dichter zijn onderwerp naar goeddunken kiezen en naar zijne begrippen veranderen en schikken. De komische figuren bezitten dus eene algemeenere beteekenis dan de tragische. Sommige hunner karaktertrekken worden uitvoerig geschilderd en steken boven de andere uit. Zoo verschijnt het individu als overmeesterd door een enkelen hartstocht, of wordt zelfs verlaagd tot een pop, die eene abstractie verbeeldt. Geheele blijspelen van Aristofanes zijn maar zuivere allegorieën in een boertig gewaad, en vele zijner personages zijn maar symbolen of tot vleesch geworden gedachten. Hetzelfde geldt voor sommige tooneelen in Shakespeare's *Storm*. Terwijl dus de fantastische komedie op allegorie berust, staat de klassieke komedie daarentegen in nauw verband met didaktische en satirische letterkunde. Deze betrekking met het gebied der zedeleer en ondervinding wordt ook door de titels van twee Shakespeare'sche stukken bewezen, die van spreekwoorden ontleend zijn⁽¹⁾, gelijk die der *proverbs* van den Franschen romantisch-komischen dichter Alfred de Musset.

De allegorie wordt niet altijd met zulk eene getrouwe navolging van moderne zeden versluierd als in de stukken van Ibsen en Moore. In poëtische tijdperken, als de verbeelding eener natie al hare krachten ontwikkelt, wil de dramatische dichter de kleine wereld, die hij op de planken brengt, niet minder rijk en bont maken dan de ziel, waaruit zij spruit, en doorzoekt geheel het tooverland, om gepaste tolken van zijne gedachten te vinden. De groote Grieksche dichter vergenoegde zich niet met de ontzaglijke massa van bovennatuurlijke legenden die de mythologie van zijn volk hem schonk: nevens de goden van den Olympus baarde hij uit

(1) Maat voor maat. - Einde goed, alles goed.

zijn vruchtbaar brein heele scharen van hersenschimmige schepsels. Zoo ook putte Shakespeare uit het bijgeloof en de vertellingen van het volk, en vereenigde en herschiep naar willekeur wat hij uit mondelingsche overlevering, gezangen en boeken uitgekipt had.

De tooverstukken van Shakespeare waren het, die de slapende macht der Duitsche poëzie wekten, en sedert Goethe in zijnen Faust heksenkunsten en duivelarij geschilderd heeft, is het Duitsch drama vindingrijk geweest in het vormen van bovennatuurlijke personages uit de Germaansche mythologie of uit het moderne volksgeloof. In Faust speelt humor en scherts eene belangrijke, maar toch ondergeschikte rol. Tot de rein komische strekking behoort Tieck's *Gestiefelter Kater*. Veel later heeft Gerhardt Hauptmann, in zijne *Versunkene Glocke*, de tragische diepte vereenigd met de bonte kleur en den koddigen tongval van een silesisch satyr-spel. Van Duitschland breidde het tooverdrama zich uit naar Noorwegen, waar Ibsen, vóór de periode der maatschappelijke dramas, zijnen *Peer Gynt* dichtte. In Dublijn en Londen poogde een landgenoot van George Moore, de Ier en keltische folklorist W.B. Yeats, het te doen herleven. Maar noch bij den Skandinaviër noch bij den Kelt heerscht de komische strekking. Yeats is ernstig en zelfs zwaarmoedig; Ibsen is levendiger, maar ook vervuld met gewichtige gedachten. Van uitgelaten *Weltverlachung* is er bij geen van beiden iets te bespeuren.

Nochtans glimt er nog een vonkje van den geest van Aristofanes in de lagere ruimten van het tooneelleven, waar het drama ophoudt literarisch te zijn, maar nog levendig en voor half-beschaafde toehoorders aantrekkelijk blijft. De burgers van Brussel zien dat vonkje nog onder de asschen der domheid en smakeloosheid glinsteren in de veelbezochte *revues*, die jaarlijksch omtrent nieuwjaar verschijnen. Al zijn deze gewrochten van kunstwaarde ontbloot, niettemin ademen zij eene uitgelaten

vroolijkheid, en springen zoo vrij met allegorische figuren en toespelingen op tijdgenooten om, dat wij er het princip der fantastische komedie best in kunnen bespeuren.

Zij schept in hare goedhartigheid eene breede karikatuur, en verheugt zich meer in overdrijving dan in getrouwe nabootsing van een model. Haar doel is eene schaterende goede luim, waaraan ook de onderwerpen van den spot kunnen deelnemen, indien zij maar verstandig genoeg zijn. De klassieke komedie daarentegen is eene satirische portretschilderij. Haar doel is verachting of zedelijke berisping bij de toeschouwers te verwekken. Zij kan de schuimende vreugde van den fantastischen dichter niet verdragen.

X

Het romantiek begrip van de beteekenis van het komische is niet alleen meer menschlievend, het is ook meer filosofisch dan het door de klassieke kritiek verdedigde en in de karakterkomedie verzinnelijke. Want, daar niets ter aarde geheel zonder gebreken is, kan ook niets van scherts gevrijwaard zijn. Belachelijk zijn is het lot van geheel het menschdom, het is dus geen teeken van verachting of verdoeming meer, en kan allen zonder uitzondering verheugen, zonder iemand te bedroeven of te vernederen. Dit vóordeel van het romantiek blijspel geven de klassiekers toe, maar zij beweren, dat de karakterkomedie, juist omdat zij voor ongerijmdheid minder toegevend is, ook eene ernstigere beteekenis bezit, omdat zij vaste overtuigingen uitspreekt, en tot praktische gevolgtrekkingen leidt, die in ons oordeel en in ons handelen van positief nut kunnen zijn. Zij kweekt de gewoonte aan, de uiterlijke omgeving nauwkeurig gade te slaan en het binnenste van ons gemoed te onderzoeken en te beheerschen. Alle aardsche personen en inrichtingen worden er

door verlicht, hare zwakheden ontdekt, hare gebreken getuchtigd. Onze landgenoot Michiels zegt het in treffende woorden. 'Gelijk de herdershonden rond de kudden loopen, zoo weerhoudt het komische, het menschedom binnen de perken en palen van het maatschappelijk leven.'

Al is deze utilitarische opvatting juist en heilzaam in haar eigen gebied, toch heeft zij geene betrekking op het fantastisch blijspel. Geen eerbied voor zedelijkheid of praktischen zin, geen wensch naar breedere levenservaringen of verbetering van het menschedom vervult den geest van den romantischen dichter. Hij wil de werkelijkheid weerkaatsen, maar niet door eenen omtrek van weinige scherpe lijnen; hij verzint oorspronkelijke symbolische of typische personages die hij fantastisch uitdost om ware gedachten uit te drukken. Dit recht tot schepping is van oudsher een voorrecht van alle dichters en kan aan de navolgers van Aristofanes en Shakespeare niet onzegd worden. Men kan ze niet beschuldigen, de werkelijkheid te verdraaien, indien de door hen geschapen figuren van het alledaagsche en regelmatige afwijken, vermits zij maar met zich zelf overeenstemmen, en als kunstwerken bevredigen. De schilder en de beeldhouwer mogen het menschelijk lichaam met dierenbeelden vermengen in meerminnen, sfinxen, centauren en faunen. Wie zal den schrijver verbieden, de woeste driften en dierlijke lompheid der menschelijke ziel bij middel van gelijksoortige vereenigingen van denkbeelden en gevoelens te schilderen? Hoe verre de karikaturist zich in deze richting mag wagen is geene vraag, die door pedanten a-priori naar regels kan beslist worden; zij moet door den smaak van sympathische kunstrechters opgelost worden, nadat het werk voleindigd is.

De klassieke beoordeelaars van Shakespeare's blijspelen hebben dit meestal uit het oog verloren: de Franschen vooral hebben ze afgekeurd, omdat de zedelijke strekking er niet

duidelijk genoeg uitkomt. De Engelschen hebben meer eerbied voor hunnen grootsten dichter bewezen, en Meredith heeft in zijn schoon pleidooi voor de karakterkomedie geen woord tegen het fantastisch blijspel laten vallen. De oprechtste vrienden van Aristofanes en Shakespeare nochtans zijn de Duitschers, die zelfs met Schlegel te verre gegaan zijn in hunnen tegenzin tegen Molière. Zonder in den strijd partij te willen kiezen mogen wij herhalen dat het romantisch blijspel verdraagzamer voor menschelijke zwakheid is, dat het alle soorten van ongerijmdheid in welwillende vreugde omhelst, dat zijne stoute beeldspraak en vrije uitvinding het dicht bij den verhevensten poëtischen geest brengt, en dikwijls met hem tot eene eenheid versmelt.

Een Engelsch denker, die goed met de Duitsche filosofie bekend was, heeft met eene Duitsche wending van den humor gezegd, dat hij het eindige vernietigt: 'Het kleine wordt groot, en het groote klein gemaakt, om beiden te vernielen, want alles is gelijk tegenover het oneindige.'⁽¹⁾

PAUL HAMELIUS.

(1) Coleridge, aanhaling bij Butcher.

Rust of Woelingen in Zuid-Afrika

Peace or war in South-Africa by A.M.S. Methuen, London 1901.

EEN zeer merkwaardig boekje over den tegenwoordigen oorlog onder bovenstaanden titel verschenen in Mei j.l. te Londen, gevolgd door een tweede oplage in Juni d.a.v.

De schrijver toont een groote bekendheid met de geschiedenis van Zuid-Afrika en een, voor een Engelschman, merkwaardig groote onbevangenheid van oordeel.

Bij de beantwoording van de hoofdvraag: 'Zijn onze ministers opgewassen voor hunne taak?' gaat hij m.i. wel een weinig te ver in zijn vergoelijken van de fouten der tegenpartij, en wordt daardoor hier en daar eenigszins partijdig; doch over 't algemeen zijn de verschillende kwesties zoo duidelijk en zuiver gesteld en geeft het geheel zulk een juist inzicht in de geschiedenis van den oorlog, dat het geschrift ook in Nederland algemeen gelezen behoorde te worden.

In de inleiding vergelijkt de schrijver de jaren 1775 en 1899, de opstand der Amerikaansche koloniën in Nieuw-Engeland, als gevolg van de laetdunkende wijze, waarop de regeering van Koning George III, de steeds in bloei toenemende koloniën van uit Londen bestuurde en met allerlei beperkende bepalingen en onverstandige belastingen het eindelijk zoo ver wist te brengen,

dat de Kolonisten naar de wapens grepen, met het gevolg dat Engeland in 1783 de totale onafhankelijkheid der Amerikaansche koloniën moest erkennen.

De aanleiding tot den tegenwoordigen oorlog verschilt in vele opzichten zeer veel van die tot den toenmaligen opstand, maar de bijkomende omstandigheden vertoonen zulke groote overeenkomst, en de gelijke oorzaken hebben reeds in zooveel gevallen tot geheel gelijksoortige uitkomsten, in dit geval teleurstelling voor de Britten geleid, dat het schier onbegrijpelijk is hoe de Engelsche ministers, met die geschiedenis voor oogen, weer in dezelfde fouten konden vervallen, waardoor, een eeuw geleden, de rijkste bezittingen van Engeland verloren gingen.

De grootste fout der Engelsche staatslieden van toenmaals was hun volslagen gebrek aan kennis van het karakter der opstandelingen en van het terrein, waarop de oorlog gevoerd zou moeten worden. De pers en de groote schreeuwers maakten het volk en den koning wijs, dat de in opstand gekomen bevolking bestond uit een samenraapsel van het rapaille uit alle mogelijke oorden der wereld, dat het een geheel ongeorganiseerde bende was zonder eenige discipline, zonder de minste begrippen van krijgskunde, zonder eergevoel of begrip van vaderlandsliefde - een hoop laffe roovers en schavuiten, die, bij het eerste schot der Britsche troepen, naar alle richtingen uit elkaar zou stuiven.

Ook toen gingen, evenals nu, in Engeland zelf van alle zijden waarschuwende stemmen op; maar de onwetende massa, zoowel als de gewetenlooze speculanten, die bij een oorlog slechts konden winnen, waren, evenals de koning, overtuigd dat een weinig machts-vertoon voldoende zou zijn om de oproerlingen het hoofd deemoedig te doen buigen. Met die overtuiging begon men den strijd en bemerkte eerst toen het te laat was, dat de vuige verdachtmakingen en het schelden tegen de Amerikanen, het werk was

geweest van gewetenlooze lasteraars en men, in plaats van met een bende schurken, met een vastbesloten, kerngezonde natie te doen had, die haar beginsels en ongetemden vrijheidszin tot het uiterste zou verdedigen.

De uitslag van 1783 bewees hoezeer de Engelschen zich vergist hadden.

Bij het trekken van gevolgen uit de vergelijking der beide oorlogen, moet men echter niet uit het oog verliezen, dat er belangrijke verschillen bestonden tusschen de Amerikanen van toen en de Boeren van 1899, en ook in de oorzaken, die tot het verzet in beide gevallen hebben geleid.

Engeland in 1775 kwam, wat zedelijk gehalte, militaire bekwaamheid en diplomatische wijsheid betrof, vrij wel overeen met het moreel diep gezonken, het krijgskundig onbekwame en het door gewetenlooze handeldrijvende ministers bestuurde Engeland van 1899.

In hoofdstuk I beschrijft Methuen de natie in 1895-1900 en de schets, die hij van 't Engelsche volk geeft, werpt geen erg gunstig licht op het karakter onzer overburen; 'de veel te groote macht van het Kabinet, - het verval der vertegenwoordigende instellingen, - een Parlement van middelmatigheden, - een Ministerie van botterikken, - een zwakke angstvallige en verdeelde Oppositie, een totaal gebrek aan kracht bij de openbare diensten, een steeds groeiende uitgaaf, tegenover de afnemende handel, vermindering van het aantal geboorten, een leger geheel onbekwaam voor zijn taak.' Het materieele leven stond op den voorgrond, godsdienstzin verdween hoe langer hoe meer. Het goud had weelde gebracht en het volk ontzenuwd. De zucht naar goud leidde op slinksche paden. De groote rijkdom van de weinig voor nationaliteit voelende speculanten verkreeg meer en meer invloed, soms door duidelijke schurkerijen, vaak door meer listige, maar daarom niet minder gevaarlijke middelen. Het gouden kalf werd

openlijk aangebeden. Spelen en weddenschappen werden tot nationale vermaken! De goedkoope pers verspreidde het verderf. De eenvoudige idealen en de bescheidenheid der ouderen werden uitgekreten voor onzin en dwaze teergevoeligheden.'

Methuen zelf, en wij met hem, zijn overtuigd dat deze voorstellingen overdreven zijn en de kern der natie even gezond is als altijd, doch dit neemt niet weg, dat harde slagen zullen noodig zijn om het volk weer tot bewustzijn te brengen en het zóover te brengen dat Engeland zich weer vrij maakt van de parasieten, die het levensbloed der Britsche natie bezig zijn te vergifigen.

In allen gevalle - de toonaangevende, de regeerende partij in het tegenwoordige Engeland verschilt heel weinig van de bewerkers van den oorlog van 1775, toen Engeland zich eveneens baadde in weelde, als gevolg van de enorme rijkdommen die toen ter tijde van alle zijden het Vereenigd Koninkrijk binnenstroomden, en de vergelijking van de sterkere partijen bij beide oorlogen geeft een vrijwel volkomen overeenkomst.

Anders is het met de beide zwakkere partijen, de Kolonisten van Nieuw-Engeland in 1775 en de Boeren van 1899.

Hoewel in hoofdzaak de aanleiding tot beide oorlogen moet gezocht worden in de heerschzucht, hebzucht en laatzinnigheid der Engelsche regeeringspersonen, bestaan toch in de onderdeelen zeer groote verschillen in de eigenlijke oorzaken, die tot het uitbarsten der beide oorlogen leidden. De technische omstandigheden komen, niettegenstaande meer dan een eeuw verliep, overigens vrij wel overeen. Engeland was toen al ongeveer even onmachtig als thans, om in korten tijd groote massa's troepen te expedieeren; de officieren waren toen misschien nog iets minder bekwaam dan heden, het leger door de praktijk wellicht iets beter berekend voor zijn taak, de terreinkennis was in beide gevallen zeker even onvoldoende en de samenwerking tusschen de bevelvoerende generaals en de regeering in Londen al even slecht als nu.

Het verschil tusschen de Amerikaansche kolonisten en de Boeren geeft de schrijver vrij scherp aan, doch hij legt misschien wat te veel nadruk op de fouten der Engelschen, als oorzaken van het voortdurend verzet en wegtrekken der Boeren. Billijkheidshalve moet men niet uit het oog verliezen, dat de vrijheidszin der Boeren zeer dikwijls niets anders was dan afkeer van behoorlijk geregelde toestanden, zooals de geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek doorlopend kan getuigen; en dat ontzettend groote gaven van hart en hoofd vereischt worden om een natie als de Boeren in den band te houden.

Persoonlijke kennismaking met de Boeren doet al gauw zien, dat het een verbazend lastig te regeeren volkje is. Het zijn groote kinderen, maar elke ouder, elke voogd zal wel ondervonden hebben, hoe moeilijk het is kinderen op te voeden, vooral in den tijd, dat ze wat grooter worden, - als ze in hun 'vlegel-jaren' komen. In die gelukkige periode moeten we ons de Boeren ongeveer denken.

In dit opzicht bestaat trouwens groot onderscheid tusschen de Boeren der verschillende Staten en Koloniën. Het stadium van ontwikkeling, waarop de Boeren gekomen zijn, is het hoogst in den Vrijstaat. Behalve tijdens den oorlog met de Zuid-Afrikaansche Republiek, die zonder bloedvergieten in 1857 eindigde, de expedities tegen Kaffer- en Boschjesman-hoofden (Moshesh, Kous-Kop, Scheele Kobus, Adam Kok e.a., en den Basoeto-oorlog van 1867, kon de Oranje Vrijstaat zich geleidelijk ontwikkelen en de regeering, die bijna voortdurend in zeer goede handen was, al hare krachten besteden aan de verbetering der inwendige toestanden en de ontwikkeling van het volk op elk gebied.

De innige vermenging met goede Britsche en andere hooger ontwikkelde elementen en het beroepen van vele en bekwame Hollandsche onderwijs-krachten waren oorzaak dat de Vrijstaatsche Boer meer ontwikkeld was, dat het gemiddeld peil der

beschaving hier veel hooger was dan in de Zuid-Afrikaansche Republiek en zelfs hooger dan bij de Boeren van Kaapkolonie en Natal, die onder Britsche wetten wel is waar, maar toch vrij afgezonderd van de centra van beschaving, op hun eigen plaatsen vrij onafhankelijk leefden en de beschaving en hare gevolgen langs zich heen zagen trekken.

In de Zuid-Afrikaansche Republiek was misschien, of wel vrij zeker, het onderwijs in 1899 beter geregeld dan ergens elders in Zuid-Afrika, maar die regeling had nog geen tijd gehad door te werken. Tot nog toe was het land nog te veel in onrust gehouden door burgeroorlogen, Kafferoorlogen en verwickelingen met Engeland.

Voor al de eerste oorlogen, ontstaan uit den onafhankelijkszin en naijver der verschillende Republiekjes: de Zuid-Afrikaansche Republiek, Zoutpansberg, Lijdenburg, Middelburg, Utrecht, Vrijheid, Stellaland, waren een groot beletsel geweest voor de geleidelijke ontwikkeling van het volk. Elke Kaffer-expeditie, elk oproertje deed de vruchten van het onderwijs voor lange tijden weer verloren gaan.

Bovendien moet men vooral in 't oog houden, dat de Boeren benoorden de Vaalrivier, het verst de wildernis waren ingetrokken om de hun opgedrongen beschaving te ontwijken en hun vrij nomadenleven voort te zetten.

Een duidelijk bewijs voor het bovenstaande vindt men, indien men de verschillende krijgsgeschiedenissen op St-Helena en Ceylon met elkaar vergelijkt. Het intellectueele leven bij de Vrijstaters blijkt vrij wat meer ontwikkeld te zijn dan in de kampen waar enkel Transvalers geïnterneerd zijn.

Ook uit de voortbrengselen van handenarbeid, zooals we die kunnen zien op de hier en daar georganiseerde tentoonstellingen, komt het verschil duidelijk uit. Zoodra een of ander stuk de bijzondere aandacht trekt kan men er vrij zeker van zijn dat de maker een Vrijstater is.

Voor wie met de Afrikaners en hun taal bekend zijn, is het niet moeilijk uit de taal de herkomst op te maken.

De taal der oude Boeren, meestal menschen uit den kleinen burgerstand, was niet erg rijk en het XVIIe eeuwse Hollandsch werd na 1800 weinig verrijkt door Nederlandsche woorden. Behalve vele Maleische woorden, zooals bakeleien, oorlamsch, banjang, slamsch, nooi, noni, non, tjap, tjouw-tjouw, atjar, lemmetje, katjang, brani, pirinkie, sambok, baaitje, stevel, soebatten, katel (bed); veel scheepstermen, eenige Kaffer- en Hottentotwoorden in verband met de eigenaardigheden van het land, bestond de toevoeging vooral uit Duitse en Engelsche (Schotsche) woorden. In den Vrijstaat kwamen door de Hollandsche onderwijzers veel Nederlandsche elementen in de taal, wat in de Kaapkolonie in mindere mate het geval was. De Transvaler van de laatste deceniën nam vooral Engelsche woorden in zijn vocabulaire op en sprak voor een groot deel Engelsch met Hollandsche woorden. De zinsbouw was geheel Engelsch geworden. De Boer-taal is volgens hun eigen getuigenis geen *business*-taal, daarvoor hebben ze Engelsch noodig. Waren de Transvalers echter niet in gesprek over zaken, doch zaten ze gezellig bij elkaar, dan werd er in het Afrikaansch 'gezelst.'

Het resultaat was dat men in Transvaal bijna vertaald Engelsch gemengd met zuiver Engelsche zinnen hoorde, in de Kolonie Oud-Hollandsch aangevuld met verhollandschte Engelsche woorden en in den Vrijstaat vrij zuiver Nederlandsch.

Wanneer men op eenigen afstand luistert naar het gesprek van Afrikanen onderling meent men Duitse te hooren spreken.

De tegenzin tegen 'wetjes' bestond niet vooral, en ook niet alleen en uitsluitend, in het door Engeland bestuurde woongebied der Boeren. Ook in de Republieken vond men weinig eigenlijke Boeren in de steden en dorpen; de meesten prefereerden een verblijf zoover mogelijk verwijderd van de centra der samenleving

met den aanleve daarvan: de beperkende bepalingen op de persoonlijke vrijheid van handelen. De patriarchale Boer komt het beste tot zijn recht en het naast bij het ideaal dat wij ons van hem maakten, zoolang hij in afgelegen oorden zonder veel burens en dan nog op uren afstands op zijn eigen uitgebreide 'plaats' kan *walten en schalten* zooals hij dat verkiest, zonder elk oogenblik gevaar te loopen in contact te komen met de overheid wegens kleine vergrijpen, die in een geordenden staat nu eenmaal niet geduld kunnen worden, maar die hij beschouwt als te behooren tot de moreele en wettige verplichtingen van het aarts-vaderlijk opperhoofd tegenover zijn omgeving: als daar zijn de rechtspraak over zijn gezin en ondergeschikten, het aanleggen van wegen of het verleggen daarvan, het afdammen van water en honderde andere zaken, die in zijn oogen tot zijn volkomen bevoegdheid behooren.

Indien Rhodes, door het bezetten van Midden Zuid-Afrika, hen daartoe den pas niet had afgesneden, waren zeer zeker veel Boeren, die vonden dat er veel te veel 'wetjes' kwamen in de Republieken, maar weer verder de wildernis ingetrokken, om, niettegenstaande alle bezwaren en moeite, eene voor hen niets goeds brengende beschaving te ontvluchten en het geliefde nomaden-leven voort te zetten.

Het is niet onbillijk te beweren, dat voor vele Boeren, vooral in de Zuid-Afrikaansche Republiek, de oorlog niet alleen een strijd tegen Engeland's overheersching beteekende, maar werkelijk een hardnekkig verzet tegen de voortdringende beschaving (tegen een bepaalden vorm van beschaving), die hen langzamerhand als een ijzeren muur omsloot. Indien eenmaal de beschaving met haar beperkingen der individueele vrijheid niet alleen maar ook met haar zedenbedervende invloeden, met haar whisky en dobbelspel, haar weddenschappen en bar-maids, geknoei en tweedracht ook de Transvaal zou overstroomd hebben, dan was het niet alleen uit met het heerlijke vrije leven der Boeren, maar ook

met den eenvoud en de deugden, die velen nog bewaard hadden.

Het moderne Babylon: Johannesburg was daar om het te bewijzen en al meer en meer drong het verderf door, woekerde de kanker voort in de grootere dorpen en hun omgeving.

De Afrikaansche Boer, het doet er niet toe hoever de ware vroomheid zijn innerlijk leven beheerscht, regelt in alle geval zijn uiterlijke daden geheel naar den godsdienst, en elke verkrachting van de godsdienstige wetten, elke afwijking van de in zwang zijnde gebruiken prikkelt hem tot verzet en het valt den leiders dan ook gemakkelijk hem tot een soort heilige verontwaardiging te brengen. Ook in den Amerikaanschen opstand speelde de godsdienst der oude Puriteinen een groote rol.

In de Kaapkolonie heeft Engeland weinig last gehad met de Boeren. Het overgrootste deel der bevolking bestond uit Hollandsch sprekende Boeren, die zich over 't algemeen zeer goed schikten onder de Britsche wetgeving, welke, het moet erkend worden, in vele opzichten uitstekend was, en zelden aanleiding gaf tot ernstige ontevredenheid der bevolking. Zeer zeker kwam er minder verzet voor dan tijdens het Nederlandsche bestuur, d.w.z. onder het bestuur der Oost-Indische Compagnie.

Kort na de overgave der kolonie werden door het Engelsche bestuur grove fouten gemaakt, die niet anders dan ontevredenheid der Hollandsche Boeren ten gevolge konden hebben. De eerste was het drama van 6 Maart 1816, de executie der vijf Bezuidenhouters bij Slagtersnek. Een andere was niet alleen het feit van de afschaffing der slavernij, maar vooral de wijze waarop dat gebeurde (1 Dec. 1838).

De afschaffing der slavernij was oorzaak, dat een groot aantal Boeren de kolonie in 1835 verliet niet alleen uit ontevredenheid over het toenmalige Engelsche bestuur, maar vooral ook omdat velen tot den bedelstaf gebracht waren en dus wel elders een heenkomen moesten zoeken.

Na de gevolgen van dezen maatregel ondervonden te hebben, werd de Engelsche regeering wijzer en wist door een gematigd, billijk bestuur de gemoederen tot rust te brengen en de welvaart der kolonie zeer hoog op te voeren.

De Kaapkolonie was voor een Hollander bepaald een gelukkig land, een soort El Dorado, veel meer dan de beide Republieken, en hoewel natuurlijk, evenals overal op de wereld, grieven en onvolmaaktheden overbleven, gevoelde zich ook de Kaapsche Boer tevreden en gelukkig, zelfs onder de vlag van Albion. Het aantal emigranten, na den grooten trek tot aan de ontdekking der goudmijnen in Transvaal, was met uitzondering van een kleine tijdelijke rush naar de diamantvelden, omstreeks het jaar '70 merkwaardig gering (1835-1885).

De oude Kaapsche familiën vormden de eigenlijke kern der bevolking: wat de Engelschen de gentry noemen, en stonden in hoog aanzien. Het Engelsche deel der bevolking was gering en werd volstrekt niet bijzonder bevoordeeld. Het is dan ook gemakkelijk te begrijpen, dat zij, die niet geruïneerd waren door de abolitie der slavernij, stil onder Engelsch bestuur bleven wachten op betere dagen, in plaats van zich aan te sluiten bij de steeds onderling verdeelde bewoners der nieuwe Republieken.

De geschiedenis der Transvaalsche Republieken, vooral sedert 1854 tot de annexatie, is bij ons te lande veel te weinig bestudeerd en toch is de kennis daarvan voor een goed begrip van den tegenwoordigen oorlog en een billijke beoordeeling der gebeurtenissen dringend noodig.

Het geeft weinig of men zijn groote sympathie voor de Boeren aan ieder die het hooren wil verkondigt en evenals de Jingos afgeeft op ieder die niet met hen zoo maar voetstoots, zonder het geringste onderzoek meebazelt; men moet de zaken kalm onder de oogen durven zien en voor een rechtvaardig oordeel ook het *Audi alteram partem* in toepassing brengen.

Had men dit vroeger gedaan - had Europa, dat algemeen belang had bij den vooruitgang van de Zuid-Afrikaansche Staten en Koloniën, bijtijds zich degelijk op de hoogte gesteld vooral van de in Transvaal heerschende toestanden en pressie uitgeoefend om misstanden weg te nemen, dan had het zeer zeker voorkomen dat Engeland zich al of niet ten rechte genoodzaakt voelde tusschen beide te komen.

Als eenige werkelijk geldige reden voor de tusschenkomst der Engelsche Regeering, onder het gezochte voorwendsel van bescherming der Uitlanders en het totaal juridisch onverdedigbare pretekst van handhaving der Suzereiniteits-rechten, noemt Methuen het recht dat elke beschaafde natie heeft om maatregelen te nemen tegen voor haar gevaarlijke gebeurtenissen bij een grensnatie. In hoeverre de schrijver gelijk heeft kan men alleen beoordeelen indien men volkomen bekend is met den inwendigen toestand in de Z.A.R. in 1899.

Zoolang de wanbegrippen en onkunde over de toestanden daar blijven bestaan, zoolang wij in opzettelijke verblindheid blijven roepen: 'de Boeren zijn heiligen! de Engelschen zijn schurken,' blijft voor ons Nederlanden niet alleen de bron van zooveel teleurstellingen bestaan, maar ook de zeer begrijpelijke afkeer van de Boeren in 't algemeen voor de 'stomme Hollanders.'

We kunnen ons zelf wel wijs maken, dat er geen Boer meer is, die nu hij de groote sympathie en de krachtige hulp van Nederland heeft ondervonden ooit weer zal spreken van 'die stomme Hollanders', maar dankbaarheid duurt nu eenmaal niet veel langer dan het gevaar.

Eerlijkheid en oprechtheid zijn de eenige grondslagen waarop gezonde betrekkingen tusschen ons en de Boeren kunnen worden aangeknoopt en blijven bestaan.

Methuen gaat in zijn geschrift na welke fouten aan weerszijde

bestonden, en waar een Engelschman ons voorgaat door zonder partijdigheid het mes in de wonde te zetten, is het zeker onze plicht ook zooveel mogelijk mede te werken tot een eerlijk onpartijdig onderzoek.

Evenals overal elders op de wereld bestonden ook in de Kaapkolonie partijen. De kolonie had zelfbestuur, een eigen parlement en in dat parlement kwamen van tijd tot tijd de afzonderlijke belangen der bewoners met elkaar in botsing. Men moet zich echter geenszins voorstellen dat er een werkelijke rassenstrijd bestond. In hoofdzaak was het een strijd tusschen de landbouwende bevolking (landbouw en veeteelt), en de bewoners der steden (handel en nijverheid), en dat de eersten in hoofdzaak Kaapsche Hollanders waren en de anderen Engelschen is slechts een toevallige omstandigheid. Waren beide partijen of uitsluitend Kapenaars of Engelschen geweest dan zouden in het parlement toch dezelfde partij-schappen ontstaan zijn.

Zooals de toestand echter was, bestond er groot gevaar dat te eeniger tijd de partij-strijd werkelijk in rassenhaat zou overgaan en volgens de getuigenis van den schrijver heeft de Engelsche Regeering voor een deel uit domheid en laatdunkendheid, voor een deel opgehitst door speculanten van het eerste bestaan af der Republieken, haar uiterste best gedaan het zoover te brengen.

Vele ambtenaren in Zuid-Afrika, waren evenmin als de ambtenaren in der tijd in Nieuw-Engeland berekend voor hun taak en de weinig krachtige en steeds veranderende politiek in Zuid-Afrika gevoerd was er zeker niet op berekend om de Boeren te overtuigen, dat Albion niet *per fide* was.

Methuen geeft een opsomming van de handelingen der Engelsche regeering, waaronder vele die bepaald trouweloos waren en die we als van genoegzame bekendheid over kunnen slaan tot aan de annexatie in 1877.

Moge voor die daad al het een en ander aan te voeren zijn geweest, de uitkomst heeft bewezen dat ze totaal nutteloos was en het is de grove fout van de Britsche diplomatie geweest, dat niet van te voren te hebben ingezien en niet te hebben begrepen hoe gevaarlijk het voor de rust in haar eigen koloniën was de Republieken als aartsvijanden te behandelen. Er werd in 't geheel geen rekening gehouden met de omstandigheid dat het overgrootste deel der bevolking van Kaapkolonie in taal, zeden en gewoonten en vooral op *godsdienstig* gebied geheel overeenkwam met de bevolking der Republieken, en velen onderling door nauwe banden des bloeds verbonden waren.

Waar de Engelschen blijkbaar hun aanvallen richtten tegen de *Hollandsch sprekende Afrikaners* moest argwaan ontstaan en de oorspronkelijk zuiver economische partijstrijd langzamerhand verscherpt worden tot een rassen-strijd. Al bleef dan ook in de kolonie zelf het Britsche bestuur even billijk en gematigd.

De conventie van de Zand-Rivier in 1852 was een bewijs van zwakheid geweest, de annexatie in 1877 was een domheid waarvan de bestraffing niet uitbleef. In 1881 bewezen de Boeren duidelijk aan de geheele wereld dat Engeland werkelijk te zwak was. Dezelfde geschiedenis als in 1775 herhaalde zich hier. Het ministerie in Engeland was overtuigd en liet zich ten overvloede door de Zuid-Afrikaansche specialiteiten nog verzekeren dat de Boeren toch niet zouden vechten, en dat een weinig machtsvertoon voldoende zou zijn om alle verzet tegen de annexatie te smoren.

Engeland bewees door de genomen maatregelen volkomen onbekend te zijn met het karakter der Boeren.

Nog had geen goud, geen toevloed van het schuim van alle naties, geen drank en ontucht de aartsvaderlijke zeden der Trekkers verdorven. De Boeren gehard door den zwaren strijd tegen inboorlingen en wilde dieren vormden een wel is waar

kleine maar stoere, ongerepte natie, koppig en weinig ontwikkeld maar nog rijk aan nobele beginselen en idealen, vol vrijheidszin en zucht naar onafhankelijkheid. De druk van het gehate bestuur der vreemde overheerschers was dubbel gevoeld doordat Engeland als gouverneur een militair had benoemd, die volstrekt ongeschikt was, de Boeren in de goede richting naar verzoening en berusting te leiden. Onder het driemanschap Pretorius, Kruger en Joubert stond de natie als één man op en wierp op den gedenkwaardigen dag van Amajuba den 27 Februari 1881 het gehate juk af.

In 1885 kwam de vloek over Transvaal: het goud werd ontdekt, het gevloekte goud dat 15 jaar later oorzaak zou zijn dat zelfs verdedigers van den Majubaheuvel, dat nationale helden hun eer zouden verkoopen, hun vaderland zouden verraden voor Engelsch goud.

De ontdekking van goud in de Zuid-Afrikaansche Republiek is de eerste en eenige oorzaak tot den tegenwoordigen oorlog en het is slechts de vraag in hoeverre beide partijen er schuld aan hebben, dat die ontdekking in plaats van een zegen, van een bron van ontwikkeling en welvaart, een vloek voor geheel Zuid-Afrika is geworden.

'Di mana goelah ada semoet': waar suiker is zijn mieren, zegt een Maleisch spreekwoord en waar goud gevonden wordt, stroomen vreemde gelukzoekers uit alle oorden der wereld toe en er is nog geen regeering geweest in de nieuwe geschiedenis, welke dien toevloed gestuit en verboden heeft; noch de Britsche, noch de Amerikaansche, noch eenige andere regeering van een land waar goud ontdekt werd, doch elk verstandig bestuur neemt maatregelen, waardoor de toevloed geregeld wordt en de orde gehandhaafd blijft.

De Regeering der Z.A.R. had de macht en het recht de exploitatie der mijnen te regelen en den toevloed van vreemde-

lingen te beperken: door zuinig te wezen in het uitgeven van concessies, - door het vervreemden van grond door de Burgers te beperken, - door de nationale mijn-industrie krachtig te steunen, - door staats-exploitatie, - door geen vreemdelingen zonder middel van bestaan toe te laten, - door zware belastingen te heffen en allerlei moeilijkheden aan een te snelle uitputting van den bodem in den weg te leggen en zeer zeker had zij nog vele andere middelen meer tot haar beschikking om de goudkoorts te temperen.

Indien dadelijk met krachtige hand ware ingegrepen zou vrij zeker veel ellende voorkomen zijn, maar helaas! verkeerd begrepen zuinigheid, en aan den anderen kant de hebzucht van de bezitters en de speculateurs, gepaard aan weinig doorzicht en knoeierijen, waren oorzaak dat de mijn-districten weldra door vreemden overstroomd werden en een ware roofofbouw begon.

Het overgrootste deel der toegevoegde vreemdelingen waren Engelschen. Geen natie ter wereld had meer kapitaal beschikbaar. Geen natie had toen meer ondernemingsgeest, dorst beter geld te wagen om geld te maken dan de zelfgenoegzame Brit, die zeker van zijn eigen kracht als onderdaan van het machtigste rijk der aarde, met onverzettelijke wilskracht, met grooten moed en doorzettingskracht aangrijpt wat hij kan om geld te verdienen.

De Brit kent geen onoverkomelijke hinderpalen: *where a will is a way*, hij kent geen angstige vrees voor zijn kapitaal indien er door hard werken geld mee te verdienen is.

De Brit, we moeten het wel erkennen, is in dit opzicht geheel anders dan de Hollander, die in 1884 bij het bezoek van het Transvaalsche Driemanschap zijn beurs zoo stijf gesloten had gehouden.

Als wij toen..... maar gedane zaken nemen geen keer en het is de vraag of een herinnering onzer laksheid van toen veel zal helpen om in 't vervolg anders te handelen en ons te doen inzien

dat ook wij voor een groot deel verantwoordelijk zijn voor den loop, dien de zaken genomen hebben.

De Regeering der Z.A.R. had geen geld en toch dringend geld noodig om in de gewone behoeften te voorzien en voor het vervolg om de hulpbronnen te kunnen openen en te ontwikkelen. Daarom stuurde zij het Driemanschap naar Europa. Het kwam met leege handen terug.

Plotseling blijkt dat in het land zelf onmetelijke rijkdommen verborgen zijn. Is het wonder dat de Regeering aan den eenigbiedende, aan den Brit, die de waarde van het geld niet schijnt te tellen maar in de oogen van het berooide Gouvernement verblindend hooge sommen biedt, voor nog vrijwel onzekere concessies, die concessies ook gunt?

De Brit had zich in de Republiek vastgezet en vrijwillig zou hij het land zeker niet verlaten voor hij er het laatste goud uitgehaald had.

Van den Brit kon niemand verwachten, dat hij eenige liefde zou voelen voor de Transvaal of uit dankbaarheid de verkregen rijkdommen zou gaan verteeren te midden van het volk, dat hem onsympathiek was of het geld zou aanwenden om het land tot bloei en ontwikkeling te brengen. Zoo is de Engelschman niet; *Business*, anders niet, en vooral geen sentimentaliteit. Hij had zijn kapitaal gegeven voor de concessie, zijn geld besteed aan kostbare machines, voor een dure exploitatie, hij had zijn belasting geregeld betaald, zijn werkkraft gegeven, en rekende dus geen verdere verplichtingen van dankbaarheid of dergelijken onzin te hebben.

De Transvaalsche regeering was uit den brand, - ten minste voorloopig.

Al spoedig begon de reactie, men zag in welk gevaarlijk soort menschen men had binnen gehaald, de oude Boeren hadden hun plaatsen verkocht wel voor enorme hoge prijzen, maar de

meesten waren verblind door zooveel goud, afgeweken van hun oude voorzichtigheid, en helaas reeds spoedig tot den bedelstaf gekomen, of in een vrijwel analogen toestand. Het aantal 'bijwoners' nam enorm toe, veel van de eigenlijke Trekboeren-families waren reeds afgedaald tot de rubriek der 'Arme Afrikaners' en anderen dreigden spoedig het zoover te zullen brengen.

De Engelsche spelen, weddenschappen en harddraverijen werden bij de Boeren weldra zeer geliefd, speculatiën, waarbij de slimme Boer door den meer ontwikkelden Brit toch op den duur bedot werd, groote luxe, whisky en de bars verslonden spoedig den verkoopprijs. Iedereen, die er toe in de gelegenheid was trachtte partij te trekken van de onbekendheid der Boeren om met geld om te gaan. De verarmde Boeren behielden niet veel meer dan een bitteren haat tegen hen, door wien zij volgens hun idee bestolen waren, en een groot wantrouwen tegen vreemdelingen in 't algemeen.

De invloed van die partij moest daaronder lijden en de invloed der vreemde elementen in dezelfde mate toenemen.

De regeering zag het gevaar in en begon maatregelen te nemen, doch te laat. De goud dorst had reeds te veel schade aangericht, het zedenbederf nam hand over hand toe en het moet wel erkend worden, de Anglomanie was reeds zeer groot onder de oude vijanden van de Rooineks.

Bij zeer veel families was de levenswijze geheel Engelsch geworden, de jonge meisjes schaamden zich voor de landstaal en beweerden geen brief in 't Hollandsch te kunnen schrijven, de jongelui waren echte dandies geworden. Clubs en bars, tennisvelden en football, races en sweepstakes, vond men in alle dorpen. Pic-nics, after-noon-teas werden overal door de afstammelingen der Trekkers georganiseerd. Schrijver dezes kreeg, in de bar van een der eerste hotels in Pretoria, van een barmeid, tijdens den oorlog (April 1900), een hevige schrobbeering omdat

hij zich ongunstig over de Engelschen dorst uit te laten. De barmheid was uit Afrikaansche ouders in de Kolonie geboren.

Eén middel was er nog om de sprinkhanenplaag weer kwijt te raken, het was een erg radicaal middel en er behoorde groote zelfverloochening en onbaatzuchtigheid toe om het toe te passen.

Men kon de exploitatie zoo gemakkelijk mogelijk maken voor de mijnmaatschappijen, de mijndistricten een soort zelf-bestuur geven en onderwijs door een billijke belasting zooveel mogelijk van den buit in handen zien te krijgen. Hoe gemakkelijker het den Heeren Britten werd gemaakt hoe eerder de mijnen uitgeput zouden zijn, hoe eerder de stroom van gelukzoekers terug zou vloeien en het, dan van goud beroofde land, weer aan de Transvalers zou terug vallen, met dien verstande, dat overal goede wegen waren aangelegd en reeds veel zou zijn gedaan waardoor de overige minder hebzucht opwekkende hulpbronnen van de Republiek, zouden ontwikkeld kunnen worden.

De regeering sloeg een anderen weg in. Zij trachtte door het opwerpen van moeilijkheden ter zelfder ure nog te kunnen verkrijgen wat ze vroeger verzuimd had. Deze maatregelen waren dom en onbillijk; dom omdat het daarvoor te laat was en onbillijk tegenover de mijn-eigenaars, die na het besteden van ontzettende kapitalen en groote werkkraft eindelijk zoover waren gekomen, dat ze profijt van hun werk hadden. Men moet niet uit het oog verliezen, dat het exploiteeren van een goudmijn ongeveer zes jaren kost aan voorbereidende werkzaamheden.

De mijn-eigenaars zagen zich, na ontelbare bezwaren overwonnen te hebben en op het punt de zoo moeilijk bereikte honigraat eindelijk machtig te worden, door allerlei beperkende bepalingen gedwarsboomd en van toen af begon een geknoei; een omkoopen en bedriegen, een intrigeeren, waarvan de geschiedenis wellicht geen tweede voorbeeld kent. Dat hooggeplaatste Engelschen, ook regeeringspersonen zoowel in Engeland als in de

Kaapkolonie, in de verschillende schurkenstreken betrokken waren, lijdt geen twijfel. De Jameson-inval bewees het ten overvloede maar al te duidelijk. We behoeven de intriges van een Rhodes, een Milner en van Engelsche ministers niet in bijzonderheden na te gaan en evenmin uit te wijden over de walgelijke houding der Kaapsche en Engelsche pers; de Koningin der aarde, die zich hier verlaagde tot de meest veile slet. Methuen verschoont niemand in zijn boekje.

De Jameson-raid had een dubbele waarschuwing voor de regeering der Z.A.R. kunnen zijn, maar het *gouverner c'est prévoir* scheen er niet bekend te zijn. In plaats van het goud er aan te geven behoudens een billijk percentage als aandeel voor de regeering en het land zodoende in de toekomst te redden, worden de moeilijkheden grooter gemaakt en gaat het gouvernement zich tot de tanden wapenen. Het gevolg is het toenemen der verbittering, van den argwaan en den rassenhaat en ten laatste de wanhoopszet van de speculateurs met Chamberlain, Milner & C. aan 't hoofd - het uitlokken van een oorlog.

De jingo-pers bewees uitstekende diensten om het zoover te brengen, maar een groot deel van de verantwoordelijkheid komt ook neer op de Europeesche pers, die voor een deel al even heftig als de Engelschen, zich dikwijls zonder voldoende kennis van zaken in den strijd mengde en daardoor de verbittering ook onder de betere Engelschen steeds hoger opvoerde.

Engeland stond als natie geïsoleerd en wist zeer goed dat het meer gehaat en gevreesd dan bemind en geacht was. Al kon het met Uilenspiegel zeggen dat Engeland het er naar gemaakt had, bijzonder aangenaam is de erkenning van zulk een feit voor niemand en allermint voor het zelfgenoegzame fiere karakter van den Brit. In Engeland zelf waren dingen gebeurd, die op snelle decadence wezen, zelfs Royalty had zich voor de rechtbank

moeten verantwoorden wegens omstandigheden, die een treurig licht wierpen op de hoogste standen van het Koninkrijk.

De wijze, waarop alles wat in Engeland geschiedde en in de Empire plaats vond, door de pers van het Vasteland besproken werd, was er meer op toegelegd om de Britsche natie te verbitteren, dan om haar door kalme kritiek tot betere inzichten te brengen. Christelijke liefde beheerschte allerm minst den toon der buitenlandsche pers, veeleer bleek er zeer duidelijk een onmiskenbare 'Schadenfreude' in de Britsche ongelukken uit.

Het Engelsche publiek was prikkelbaar gemaakt en de speculanten-kliek had licht werk om die prikkelbaarheid aan te wakkeren tot wraakzucht.

De Pro-Boers hebben door hun laakbaar geschreeuw hun vrienden, de Boeren, van den wal in de sloot geholpen.

In hoofdstuk III: South-Africa 1896-99, behandelt Methuen de onmiddellijke oorzaken en aanleidingen tot den tegenwoordigen oorlog en wijst daarbij uitvoerig aan welke schandelijke praktijken door de speculanten zijn toegepast, zonder daarbij in te gaan op de politieke toestanden en de inwendige verdeeldheden, die in de Republiek zelf heerschten. Als fout aan de Boerenzijde noemt hij in hoofdzaak de koppigheid van president Kruger. Maar er was meer.

In de eerste plaats was Kruger niet meer de man van 1881, de invloed van de z.g. 'Royal Family' en de 'Derde Volksraad' op de handelingen van den President, was althans in de Republiek zelf, voor niemand een geheim en in de tweede plaats vergeet Methuen, dat in Transvaal zelf een machtige partij ontstond, die voor den oorlog was, deels om aan den bestaanden onhoudbaren toestand coôte que coôte een einde te maken. Ook dezen hebben een groot aandeel gehad in deze aangelegenheid.

De schrijver gaat daarna den veldtocht na, hoewel niet in

bijzonderheden en onderscheidt drie afzonderlijke perioden, de eerste, waarin de Boeren voortdurend succes hadden tot aan het echec van Sir George White in Ladysmith, tot Magersfontein en Stormberg. Hij verdedigt de Engelsche generaals, die hun handen gebonden zagen door de diplomatie.

In Januari 1900 begint de tweede periode. Lord Roberts en Lord Kitchener rukken met een leger van 280.000 man op om de fouten, meer door de diplomatie dan door de generaals begaan, goed te maken. Overwinning op overwinning kunnen de zegevierende generaals melden. Kimberley en Ladysmith ontzet. Cronje met al zijn troepen gevangen, de hoofdstad van een der Republieken door een snellen opmarsch bezet, terwijl de andere hoofdstad weldra hetzelfde lot zou deelen.

De beide Republieken waren machteloos, groote verdeeldheid heerschte onder de troepen, die als door een paniek bevangen waren. Het verraad tierde welig, omkooping kon met succes beproefd worden. Het Engelsch gebied was ontruimd, de val van Cronje op Majubadag was belangrijk genoeg om de laatste smet op de Engelsche wapens, als uitgewischt te beschouwen. Nu was de tijd gekomen om vredes-voorstellen te doen, grootmoedig te zijn, maar meteen te zorgen, dat een herhaling van 't gebeurde voorgoed onmogelijk werd.

Eerst nu kwam het huichelachtig karakter van Chamberlain volkomen te voorschijn. Hij wilde geen vrede, hij eischte de annexatie, de volkomen onderwerping der Boeren. Het is echter de vraag of hij daarmee tevreden zou zijn geweest. Het vervolg van den oorlog heeft bewezen, dat hij meer wilde, dat hij het alleruiterste nastreefde, de vernietiging, de totale uitroeiing van het Hollandsche element in Zuid-Afrika.

Al wat Hollandsche Afrikaner was, hield zich voor gewaarschuwd. Het was geen strijd meer tegen den koppigen ouden Boer, tegen Kruger, voor wien geen scheldnaam gemeen genoeg,

geen verdachtmaking kras genoeg was geweest, het werd een strijd tegen het Hollandsch-Afrikaansche element, een strijd op leven en dood. De Republieken werden op papier geannexeerd. Het antwoord van Lord Salisbury op het telegram der beide Presidenten voerde de Boeren tot wanhoop. De toestand veranderde door dit antwoord geheel. Het was nu geen oorlog meer tegen Staten, maar tegen een Volk. Lord Roberts scheen dit niet te begrijpen en in stede van zich vast te zetten in Bloemfontein en langzamerhand zijn sfeer uit te breiden, bleef hij aan het denkbeeld vasthouden, dat de hoofdstad van Transvaal ook moest vallen en daarmee de oorlog uit zou zijn.

Met snelle marschen rukte hij op, nam Pretoria, nam de geheele Oosterlijn, verjoeg Kruger uit het land en bemerkte toen, dat hij nog niets verder was, maar de derde periode van den oorlog had ingeleid, den guerilla-oorlog.

Ook bij de Boeren zijn drie perioden te onderscheiden. De eerste, toen er nog bijna geen Britsche troepen waren, het terrein geheel in hun voordeel was, de oorspronkelijke élan nieuwe impulsies kreeg door voortdurend succes, een periode waarin een totaal ongedisciplineerde krijgsmacht onder absoluut onbekwame leiders onbegrijpelijk succes behaalde, nog veel onbegrijpelijker domheden beging, en veel goddelooze handelingen door de Boeren bedreven werden, de tweede periode, de terugslag van hun eerste ernstige nederlagen, waarbij de troepenmacht totaal gedemoraliseerd is, en vergezeld wordt door een bende vreemde gelukzoekers, doch waarin reeds enkele groote figuren te voorschijn treden, één groote, vrijwel laffe vlucht van Bloemfontein tot Komatipoort, nog treuriger gemaakt door allerlei verraad en omkooperij van zelfs hooggeplaatste generaals en ambtenaren, en eindelijk de derde periode: het tijdperk waarin het Afrikaander volk als één eenige natie, onder de leiding van mannen als Botha, Steyn, de Wet, de la Rey en zooveel andere heldenfiguren, den

tijd waarin eindelijk de kern van de natie, de ware Boer den heiligen strijd voor vrijheid tegen het machtige Albion opneemt.

Ontdaan van alle, of ten minste de meeste slechte elementen, van hen die in Holland of elders hun geld in weelde verteren of onder bescherming van het kruis van St. George in de Republieken zelf in troebel water visschen, komt de gereinigde kern van het volk weer te voorschijn, nog even krachtig, even onverdorven als in 1881, niet afgunstig op of vijandig tegen de vreemde elementen, die in tijden van druk en ellende met die kern zijn samengegroeid en met de echte Boeren als één natie zich blijven verzetten tegen Britsche overheersching, tegen het stelen van hun land door vreemde speculanten, het land dat zij onder bloed en zweet nogmaals op hun vijanden zullen veroveren.

De beschrijving van den 'vijand' eindigt Methuen als volgt:

Wij, die trilden bij het hooren van de heldengeschiedenis van ons eigen land, die tranen stortten over Polen en Hongarije, hebben wij zelfs geen zucht over voor den langen doodstrijd van dit rampspoedige volk? Zij mogen onbeschaafd en onontwikkeld zijn, maar zij hebben ons een voorbeeld gegeven van verheven, schitterende trouw, en als de dag van onze eigene Armageddon zal gekomen zijn, zullen wij geen betere smeekbede kunnen opzenden, dan dat het ons gegeven moge zijn ons noodlot even moedig, even onversaagd en even kalm onder de oogen te treden.

Methuen gaat in hoofdstuk VI na, wat de economische toekomst van Transvaal zal zijn, en komt tot het besluit dat na het uitputten van den goudvoorraad, waarvoor hij 30 à 40 jaar rekent, de Transvaal weer terug zou keeren tot den toestand waarin het voor 1885 was, een land van veefokkers en landbouwers, en een land waar weinig Engelschen, die in Australië en Canada zooveel beter terecht kunnen, zich op den duur zouden willen neerlaten. De Afrikaner bevolking zou tegen dien tijd weer zeer sterk aangegroeid zijn, de bevolking zou bestaan uit zeer enkele rijke en

een overgroot aantal arme personen, en de Transvaal zou voor Engeland in 't vervolg niets anders dan een bron van allerlei ellende zijn.

De Engelschman is te haastig bij zijn pogingen om geld te maken, en zou Transvaal zonder goud stil links laten liggen, maar de kalme Duitscher en de Hollander zullen er het zeer goed kunnen schikken, en met behulp van hen, die trouwens spoedig zelf Boer-mee zijn, kan het land m.i. wel degelijk tot een veel grootere ontwikkeling komen dan Methuen zich voorstelt.

In alle geval blijft voor Engeland het bezwaar over dat het grootste deel der bevolking uit niet-Engelschen zou bestaan.

Het hoofdstuk over Lord Milner is voor onze beschouwingen van geen belang. Wie hem nog eens naar hartelust wil hooren uitmaken kan in het boek van Methuen zijn hart ophalen of Milner al dan niet zelf overtuigd is van het mislukken der door hem gevolgde politiek, doet weinig ter zake, zoolang dat niet tot gevolg heeft dat de Britsche regeering eveneens inziet dat zij op het verkeerde pad is.

Evenmin doet het er voor ons veel toe af, welke de denkbeelden zijn van Methuen over de gevolgen die zouden voortkomen uit de toekomstige politiek, die door Engeland na den oorlog gevolgd zal worden: de politiek van Chamberlain of de politiek van Kitchener.

Onrust, of (Engelsch) bestuur zonder toestemming (der bevolking), en Vrede of bestuur met toestemming noemt hij de beide hoofdstukken waarin hij zijne beschouwingen houdt.

Hoofdstuk X houdt de gevolgtrekkingen in:

‘Wij zijn nu gekomen aan het einde onzer beschouwingen van dit gewichtige vraagstuk. We hebben gezien dat de oorlog van 1775 in Nieuw-Engeland ontstond door het laten gelden van de soevereiniteitsrechten van Engeland over de Amerikaansche koloniën, de oorlog van 1899 door het handhaven

van het Britsche recht van suzeriniteit in verband met de inwendige zaken in Transvaal. Wij hebben gezien hoe deze wreede en betreurenswaardige oorlog het gevolg was van treurige misslagen van beide zijden, van onbekwaamheid en pervers wantrouwen van de Boeren, van groote onwetendheid en een onoprechte en onhandige staatkunde van den kant van onze raadgevers en regeeringspersonen.'

-

'Lord Salisbury verzekerde plechtig, dat wij (Engeland) geen vergrooting van grondgebied, geen goudmijnen zochten; de eerste overwinning aan onzen kant was een even afdoende verzekering, dat wij plan hadden beide Republieken in te slikken.'

-

'Het uitgesproken doel des Ministers was om vrede en verzoening te brengen tusschen beide rassen; - het gevolg is geweest de meest wilde haat tusschen Hollanders en Britten en het berooven onzer medeburgers in de kolonie van hun burgerrechten!' -

'Ons werd verteld dat het een grove onbillijkheid was, dat alleen Hollandsch de taal van het land zou zijn; - thans is bepaald dat in een Hollandsch land alleen de Engelsche taal zal geduld worden.'

Als een echte Engelschman wordt in zijn conclusiën de finantieele vraag door hem natuurlijk zeer uitvoerig nagegaan.

'Wij hebben in twee jaren tijds onze nationale schuld met £1.440.000.000 vermeerderd, dus met $\frac{1}{5}$ van het vroeger bedrag. Hoe rijk Engeland ook is, lang kan het land zulk een toestand niet volhouden.'

De kosten van den oorlog berekent hij na twee jaren, dus op 1 October 1901, op £290.000.000, of drie duizend vijf honderd miljoen gulden. Hij rekent dat de oorlog per week £2.000.000 kost en de kosten gaandeweg toenemen.

Wat het aantal menschenlevens betreft, schat hij het verlies

op minstens 150 per week door sneuvelen en tengevolge van ziekte, d.i. bijna 8000 per jaar. '*Vare redde legiones!*'

Met den vrede zouden de kosten niet ophouden, deze zouden bij bezetting en inlijving der beide republieken dan nog achttien millioen pond of ruim 200 millioen gulden per jaar bedragen.

Zijn eindbesluit is dan ook dat de Engelsche ministers *totaal onbekwaam* zijn om het land te regeeren.

'Onze ministers zijn gewogen, maar te licht bevonden. Wij hebben een reusachtige fout begaan, laten we onze dwaling als reuzen erkennen, en niet als dwergen die trachten te verstoppen. - Tot rede en gezond verstand te keeren is geen zwakheid; de raad, om door te gaan op hetzelfde treurige en schatten verslindende pad, dat wij nu opgaan, kan alleen worden ingegeven door zwarte wanhoop.'

Methuen veronderstelt dat de Boeren en de Hollanders in Kaapkolonie zullen ingaan op de volgende voorwaarden:

1. Algemeene amnestie zal verleend worden zoowel aan de bewoners der beide provinciën (sic) als aan de Kaapsche rebellen.

2. De beide voormalige republieken zullen deelen (constituent provinces) vormen van een Zuid-Afrikaansche Federatie onder Engelsche vlag in denzelfden geest als Australië, elk der Boeren-Staten zou zijn eigen wetgevende bevoegdheid behouden voor binnenlandsche aangelegenheid op dezelfde grondslagen als in de andere Staten en onder gezamenlijke controle van de Federatie.

3. Geen der Staten zal bevoegd zijn buitenlandsche betrekkingen van welken aard ook aan te knopen of eenige krijgsmacht te organiseeren behoudens wat noodig mocht zijn met het oog op mogelijk gevaar van inboorlingen, en dan alleen onder goedkeuring van het parlement der Federatie.

4. Regeling van het stemrecht.

5. De belastingen op de goudmijnen zouden 1° moeten ge-

bruikt worden als schadeloosstelling aan hen, die door den oorlog geleden hebben, zonder onderscheid van ras, en 2° voor de ontwikkeling en het bestuur der Federatie.

6. De krijgswet wordt opgeheven, doch het Britsch gouvernement behoudt voorloopig het recht van garnizoen. Intusschen zouden de beide Republieken kunnen beginnen met het inrichten van een bestuur, maar geen krijgsmacht mogen oprichten (vide sub 3).

7. Engeland zal geld leen

8. De leening zal deel uitmaken van de schuld der gesamenlijke Federatie en de interest zou betaald worden uit de algemeene inkomsten. De bestaande schulden zullen eveneens federatieve schuld worden.

9. De voorgestelde constitutie zal zoo spoedig doenlijk worden afgekondigd, minstens binnen drie jaar na het staken der vijandelijkheden.

10. De zetel van het parlement van de Federatie zal zijn gevestigd in eenig centraal punt, aan te wijzen door de afzonderlijke parlementen der 4 provinciën.

11. Het onderwijs, de naturellen-kwestie en de taal-kwestie zullen voor zoover mogelijk op dezelfde wijze in de vier Staten geregeld worden.

Methuen behandelt in zijn geschrift zelf eenige bezwaren tegen de voorgestelde regeling - maar daar het onmogelijk is, ons een juiste voorstelling van den tegenwoordigen stand van zaken en nog veel minder van wat over eenigen tijd wezen zal - te maken, en ten slotte toch de Boeren-leiders aan de eene en de Britsche commissarissen ter andere zijde de personen zijn, die naar stand van zaken, in verband met thans nog moeilijk te voorspellen gebeurtenissen zoowel in Zuid-Afrika als in Engeland of Europa, de zaak moeten regelen, zoo kunnen wij veilig aan Methuen overlaten, de huid te verkoopen vóór de beer geschoten is.

Ten slotte een paar opmerkingen omtrent onze verplichtingen als neutralen en vooral als vrienden der Boeren.

De strijdende Boeren mogen zeer zeker hoogst dankbaar zijn voor de hulp door de Europeesche vrienden bewezen aan de strijders zelf, en vooral aan hun vrouwen en kinderen, voor de hulp geboden door het Roode Kruis, door de Ned.-Zuid-Afrikaansche Vereeniging en de verschillende Boeren-comités die versnaperingen en warme kleeding zonden aan de strijders, boeken en allerlei geschenken aan de krijgsgevangenen op Ceylon en St. Helena, geld, goed en kleederen aan de ongelukkige vrouwen en kinderen in de kampen en in 't algemeen aan allen die hun sympathie door daden bewezen, maar zij zullen zeker vaak gedacht hebben 'van je vrienden moet je het maar hebben' indien zij van de ondiensten hoorden, die de Pro-Boers in ververschillende landen hun bewezen, door de verbittering die zij bij de Engelschen opwekten.

Nogmaals: aan de warmste sympathie-betuigingen met den mond heeft de ongelukkige natie niets, protesten met duizende handteekeningen van vrouwen of mannen, van professors of 'kleine lieden' kunnen alleen de verbittering van een verblind volk doen toenemen, goeds werken ze zeker niet uit, ten minste niet bij de regeering. Heftig gekef en geblaas tegen de Britsche regeering, doen zeer zeker niets dan kwaad aan de Boerenzaak.

We zien trouwens de gevolgen duidelijk aan de houding der Engelsche troepen in Zuid-Afrika. Behalve bij den verschrikkelijken roes na de eerste overwinning (Elandslaagte) hebben de Engelsche bevelhebbers hun troepen vrijwel in bedwang kunnen houden tot eindelijk Engeland door de houding van het buitenland, tot op het hoogste geirriteerd, maatregelen ging voorschrijven, die een schande zijn voor de geheele wereld.

Hadden de groote Pro-Boer-schreeuwers wat minder lawaai gemaakt, of nog beter zich naar Afrika ingescheept om ook een

Mauser op te nemen, dan hadden zij den Boeren vrij wat grooter diensten bewezen.

De groote sommen, die hier vermorst zijn aan ovatiën en betoogingen, hadden zeer zeker veel doelmatiger kunnen besteed worden door er de vrouwen en de kinderen mede van voedsel en kleeding te voorzien.

Een onmiddellijk gevolg van de 'groote sympathie' die in Nederland voor de Boeren getoond werd en wordt, is, dat velen zich zijn gaan inbeelden, dat de Nederlander bij de Boeren met open armen ontvangen zal worden, zoodra de vrede gesloten is en de Engelschen om zoo te zeggen geheel zullen hebben afgedaan. Op deze veronderstelling voortbouwende hebben velen besloten onmiddellijk na den oorlog naar Zuid-Afrika te vertrekken om er handel te gaan drijven.

Kort geleden kwam mij iemand daaromtrent raad vragen. Hij was benoemd tot directeur eener handelsmaatschappij, welke het plan had in Johannesburg een groote zaak op te richten. Verschillende handelaars hadden reeds groote partijen goederen in consignatie toegezegd. Alles was klaar, men wachtte slechts op den vrede.

De nieuw benoemde directeur was nooit in Afrika geweest, dat deed er echter minder toe, hij had veel uitgeweken Boeren gesproken en was dus z.i. voldoende op de hoogte van hun algemeen karakter!

'En welken indruk heeft u van de Boeren gekregen als handelaars?' waagde ik te vragen.

'De Boeren zijn ideale menschen' was zijn gedecideerd antwoord, 'Crediet verleen en wij trouwens niet. Wij zullen ook geen winkel houden maar een gesloten zaak oprichten in Johannesburg, want na den oorlog hebben wij geen concurrentie van de Engelschen meer te duchten.'

Toen ik hem mededeelde, dat vooral in zaken de Boer alles

behalve een ideaal mensch is, en dat in Johannesburg alleen met enorm veel kapitaal en nog meer kennis van Afrikaansche toestanden een geringe kans zou bestaan om tegen de bestaande Britsche firma's te concurreeren, toen ik hem aanraadde liever op een der kleinere dorpen een toko te beginnen, waar alles te verkrijgen zou zijn wat een Boer en zijn gezin noodig kan hebben, met een plek waar de kar kan uitspannen en een ruimte waar een kop koffie gedronken kan worden en gepraat zou kunnen worden, dat een groot deel van den handel met de Boeren ruilhandel zou moeten zijn, omdat baar geld na den oorlog nog schaarscher zou zijn, dan er voor, dat menigmaal kleine credieten zouden moeten worden toegestaan, en dat hij zich zou moeten voorbereiden op kleine bankroetjes - was de directeur overtuigd dat hij bij iemand had aangeklopt om raad, die in 't geheel geen begrip had van Nederlandsche consignatie-handel in Zuid-Afrika.

Waarschijnlijk zal de man dus over eenigen tijd met een grooten voorraad goederen naar Johannesburg vertrekken om daar een gesloten zaak op te richten. Het gevolg zal zijn dat hij na zeer korten tijd bitter teleurgesteld zijn en wat erger is, dat de Nederlandsche naam weer eens een gevoeligen slag meer zal hebben ontvangen.

WALRUST.

Verzen van Prosper Van Langendonck

Mijn kind! Geen liefde moet ge er winnen:
 geen kan u toch, als hij, beminnen
 wiens hart u sprong tot levensbron;
 maar hem begrijpend in uw wezen,
 zal m'in uw sprekende oogen lezen
 al wat hij-zelf niet zeggen kon.

SCHEPPING.

I

VEEL meer dan men verwachten zou van een werk dat de vrucht is van achttien jaren, maakt dit boek indruk door zijne eenheid. Gedicht sluit aan gedicht tot éenen zang van het leven zooals dit door de wisseling der episoden heen, zijn doel toestreeft. Weinig verzen staan daar buiten als uitingen van eene fantasie die zichzelf geniet. De innerlijke toon die van mensch tot mensch aangrijpt en overtuigt treft ons aanstonds, doch 't breede ruischen van den zang sleept ons gemoed eerst mee, wanneer wij in het menschenleven gaan dalen dat den dichter de soms nog levensweeke stof bood tot zijn werk. Wel waarschuwt hij:

't Is slechts mijn smart die van den vollen boord
 des bekers, traag, in zilte druppelen dropt.

Doch voelen wij in ons de volheid van deze verzen zwellen, worden wij bewust dat geen simpel klagen om passief leed zulke ruimte kan vervullen, dan is 't ons als hoorden wij den verren

kreet van een ziel in den kamp voor het recht op haar eigen zijn, die groote oneindigheid met hare onberekenbare stormen en haar heerlijk voorspellende sterren. De kern van zijn wezen heeft de dichter blootgelegd in de reeks gedichten 'Beatrice'. Erkent die Beatrice en gij blik in de verten waaruit de passieluide stem des dichters komt. Beatrice! Heerlijke en zoete naam, den dichter toegeruischt uit de bekoorlijkheden der *Vita Nuova* en de glorie der *Goddelijke Komedie*. Evenmin als bij Dante is Beatrice hier eene vleeschgewordene abstractie of het vergoddelijkt evenbeeld van eene aardsche verschijning. Beatrice is. Beatrice is geest. Beatrice heeft eigen vorm, heeft eigen leven. Trachten wij haar te naderen. Om denken en gevoelen ligt doorzichtig en gesmijdig de bewustheid van ons zijn. 't Wordt ons openbaar hoe dit zijn afhankelijk is van machten, die het boven trots en gena, stom en eenzaam beheerschen. Doch tusschen hen en ons zweeft zij, Beatrice; zij leest op hun onbegrijpelijke gelaten het gebod en brengt het ons, voor menschen thans verstaanbaar, in haar eeuwigsschoone oogen, mild of streng, al naar wij het verdienen; want zij, zij mint ons waar en eenig. Het staat in ons gegroeid: zij alleen weet.

Mij trof uw glans van waarheid en van deugd,
 maar 't hart was van de wereld en uw tragen
 doch wisten tocht, door 't eenig doel verheugd,
 versmaadde ik om me op eigen weg te wagen.

Ja, trotsch en niet liefdemachtig genoeg, keeren wij ons van haar af en zonder verder naar haar om te zien, gelijk wij het durven doen met menschen van wier genegenheid wij zeker zijn, gaan wij onzen 'eigen weg', tot wij eens gewaar worden, hoe erg onze wijsheid ons in de war bracht; en dan weer uit de eenzaamheid van onze ellende verlangen wij naar haar, de ware, dat zij ons den weg wijze:

Ik voel dat gij aan mij, aan mij behoort,
 dat gij mij wacht en ik u eenmaal vind
 en niets ons scheiden zal in eeuwigheid;
 dat mij geen laffe rust, geen vreê bekoort,
 vóór ik, in u verzinkend, gansch verzwind
 in hooger vreugde, die van wellust schreit.

Kon de sterveling Dante haar een schooner naam geven dan die van zijne Beatrice, die hij zoo lief had gehad en die gestorven was? Aan den geest, dien hij dankbaar erkend had, schonk hij het kleed zijner liefde; en toen werd zij zijne Liefde, Beatrice, het verbindende tusschen het eindige en het oneindige, het tijdelijke en het eeuwige, bemiddelend en openbarend in den opstand van het menschelijke tegen het goddelijke. Die opstand en hare liefde is gansch de nood van het menschelijk bewustzijn; en dit is ook, in zangen en sonnetten, de inhoud van het boek van Prosper Van Langendonck.

Onzichtbre leidster mijner stille jeugd,
 o gij, wie slechts de ontluikende oogen zagen,
 toen, plots opborlend, wilde levensvreugd
 mijn bruisend bloed in rooden gloed deed jagen.

Waar leidde dan die eigen weg, den dichter? Waar wilde hij heen, eer hij in de manende en verlokkende stem gansch gelooven kon, eer hij haar, Beatrice, als louter geest erkend had, als de gansche waarheid? Zie, voor hem, voor zijn trilstrak gespannen zinnen ligt wijd open een aarde zoo frisch en zoo nieuw als pas voor hem geschapen.

Eéne eindloos levende tintling!
 Eén trillen van liefde en lust!
 De vreugde klapte op als een vlinder,
 die al de bloemen kust.

Al de uchtendliedren zongen
 van leven en zalig zijn
 en oog en harte dronken
 den blonden morgenwijn.

Bedwelmend steeg hij naar 't hoofde
 en vloeide in de aderen rond....
 't Was de eerste dag der wereld!
 't Was de eerste morgenstond!

Wat is onmogelijk in 't gevoel van die macht van vreugde? Ja, de zaligheid zelve, volkomen evenwicht van nimmer voldaan verlangen en immer genieten, ligt ze daar niet voor 't grijpen? Zie, als de schitterendste aller aardsche bekoringen nadert de liefde; o zij is die zaligheid! Doorbreken niet hare stralen verten die zelfs zijn ongehoord verlangen niet doorpeilen kan? Schiet niet langs zijn hart, het onverzadelijke nochtans, 't genot zoo overvloedig dat het er schier in te verstikken meent? Ja, zij is het, de liefde waarnaar 't verlangen ging, zwelgend nu in 't wiegewagen der voldoening. Beatrice is op aarde gedaald, Beatrice is vrouw, Beatrice is de zijne. Later zal het nog klinken als een herinnering uit dien jubeltijd:

En zie! Gij kwaamt, die 'k in vervoering zag.
 Hel klonk uw stemme door den milden dag.
 Gij droegt de gansche wereld in uw oog,
 heel 't schoone en vrije leven in uw lach,
 en 't scheen me of alles wentelde en bewoog
 en éene heerlijkheid 't Heelal omtoog....

als een herinnering gedempt, met woorden, die niet haar, der schitterende, gewijd zijn; want ja, ook zij, zij faalde. Gelukkig of ongelukkig, al naar het noodlot, het toeval, de wisselvalligheden, of wat het ook zij wat het leven meebracht, ook de liefde faalt; zij is

het voorbijgaande, zij heeft geen deel aan het eeuwige. Beatrice, een poos zoo aardsch bekoorlijk nabij, lachend van gulheid in zijn armen, is weer teruggekeerd daar waar geen strekkende armen, geen brandende lippen haar bereiken kunnen. Gelukkig dan, wanneer de liefde de passie doorgetogen, tot wijde melancholie vergleden is. Doch werd ze door 't leven geknakt, vóór ze heur gansche pracht genieten mocht, gaat zij verminkt, in schuw verheelde smart, haar wonden stillen, dan zal 't herrezen verlangen niet alleen trillen van den weemoed, maar ook van de wanhoop van het onmogelijke:

O voorwerp van mijn zwoegen en mijn smachten
 waar is mijn stap niet rustloos rondgeschreden?
 Hoe meer ik zocht, hoe dieper ik verlangde.
 Ontembaar ging de stroom van mijn gedachten
 naar u, ontembaar.... 'k Heb gedwaald, geleden
 voor u, die 'k nooit aan 't jagend harte prangde.

Zoo zal de dichter, wanneer in 't stil gevallen leven, weer 't verlangen hoorbaar in zijn borst klopt, om de verre Beatrice doen schijnen herinnering van stil geluk en rust en genoten passie en schoonheid:

En weder ging de tocht, de bange tocht,
 o! de enkle nog, waarin ik vrede vond,
 en schooner reest ge in 't mijmerend gedacht,
 dat dieper leven in uw oogen zocht
 en malscher lokken om uw slapen wond
 en steeds u tooide in nieuw ervaren pracht....

of uit verbittering en smart om menschen en om dingen, naar haar strenge schoonheid de armen strekken als de alleenige hoop en uitkomst:

En uit mijn tranen welig opgegroeid,
 en op mijn zuchten hooger opgevoerd,
 dooraderd door den golfslag van mijn bloed,
 hebt gij steeds vuurger in mijn geest gegloeid
 hebt gij steeds dieper mij het hart geroerd,
 gij, de Eenige, eeuwig waar en schoon en goed.

Gij, de Eenige! Van uit zijn onvolledig leven ziet hij haar, ongetooid, in den ernst van haar maagdelijke schoonheid met meer waarheid, dan door den weemoed van genoten geluk. En zij is geest en... de eenige! Een geest, onvatbaar en onaardsch, alleen is wezenlijk, is? En de aardsche paradijzen waarin hij zou gaan door een damp van geluk, illusie? En de liefde? Ook maar een surrogaat voor 't jeugdig, overhaastig willen? Tegen zulke een onrechtvaardigheid raakt heel ons lichaam in oproer. Dus, ik moet mijn armen tegen mijn lijf wringen en berusten? Enkel in berusting is rust te vinden? Dan liever geen rust. En om het toch nimmermeer te smachten verlangen, loeit de opstand:

En verre tochten gaan en zullen gaan...
 En schepen varen heen en zullen varen...
 En oogen staren na en zullen staren...
 't Slaat wild mijn harte, en wilder zal het slaan!...

of met geweld de luide waarheid vertrappend, zal de dichter in hoogmoed rijzen, met hen allen, zij uit het leven en zij uit den geest, bedwongen onder zijn voeten:

In 't hoog geheim van 't grondelooze wezen,
 ter kruin, omvloed van de eeuwge morgenlichten,
 is 't door geen Lot of Wereld te verwrichten,
 't verheerlijkt Ik in glorie opgerezen.

... ..

Naar de eigen glorie vlammen liefde en wenschen

en 'k voed - o bloedwet door mij-zelf geschreven! -
mijn eigen God-zijn met mijn eigen leven.

Doch passie en smart en verlangen zijn onbetrouwbare karyatiden. Zij hebben hun eigen leven; zij schikken zich ongewillig naar menscheijk gebod, en schudden 't gebouw neer, zoo 't hun behaagt:

Mijne almacht in het stof! 't Heelal een logen!
en eeuwig Niet in 't hart, en zelfs geen pijn...
En voor den kouden, drogen blik der oogen,
de aarde en de menschen, zielloos als ze zijn!

Onvoldoende is de troost uit het zwakke bewustzijn der waarheid:

Ik voel, o God! in deemoed neergebogen
den zachten weemoed van uw verren schijn.

Weer verkrimpt dat menschenhart van wanhoop en angst; 't breekt uit in wanhoop, dreigend van haat en onmacht; 't zucht van rustverlangen, en 't rust in stil betrachten van een verengd leven, met de smart, als een doorn in het hart vergroeid:

Mijn stomme smart, zij blijft de waardigheid
mijns levens, en mijn diep verzet, en 'k schrijd
in 't duister voort en krop mijn tranen op.

Kunnen wij dan gelooven aan deze van ijfte wankelen woorden:

't Is me of ik uit een langen droom ontwaakte;
weer slaan mij vreugdevlammen in 't gelaat,
en wat ik al doorstond, in bittren haat,
gaat op in 't hoogtijdsvuur dat grootsch ontblaakte.

II

Beatrice is de vorm, dien de meer voorgevoelende dan denkend erkennende jongeling schonk aan den menschelijken geest die handelt en beveelt volgens de bewuste of niet bewuste aandrijvingen van het menschenleven; zelfs door het verwarde en veelzijds bepaalde van zijn streven gevoelt hij haar als de wet van zijn leven. Die geest kenschetst nog het best den primaat, Homo Sapiens, die met de andere levende wezens, andere vormen der bedrijvigheid of der stof, in den tijd, die de eeuwigheid, en in de ruimte, die het oneindige is, te wezen hangt. Welk ook de oorsprong van dien geest zij, in hem voelen wij ons het meest den aard onzer soort nabij, het meest mensch; aan zijnen aard, in de mate dat hij ons met zijne strenge bekoorlijkheid aangegrepen heeft, willen wij ons weten, ons voelen en ons gelooven gelijk maken. Deze waarheid schiet overal door: dáár eerst vinden wij rust en vrijheid. Alle menschen, met min of meer kunnen, min of meer lijden, streven er naar. Geen gemeenschap van kunstenaars en wijzen drong zoo ver als eens de Grieksche. In alle tijden, allen vooraan, worstelen profeten en kunstenaars; de eenen, sprekende de woorden van binnen vernomen, de anderen, trachtende het wezen van den geest zoo volkomen mogelijk te openbaren in beelden uit gelooven, denken en zinnelijkheid.

Wij hebben gezien dat bij Van Langendonck de gewaarwordingen zelve uit dit worstelen de stof boden tot zijn kunstwerk. Bij eenige der meeste essentiele kunstenaars, niet bij allen, is dit ook zoo:

't Zijn hoofden heet van d'innerlijken strijd;
't zijn harten, àl te groot voor 't aardsche leven;
wij zien hun lippen nog van àlsmart beven
en bloed afgutsen van hun godlijkheid.

Stonden niet zoo, beefden en weken niet Dante, Michelangelo, Beethoven, de wilsbewuste zangers van het menscheestelijke?

Hoe hard onzen dichter dit ontembaar trachten naar het leven in eene vergeestigde wereld viel, hebben wij uit den toon en den inhoud zijner verzen kunnen vernemen. Door omgeving, overlevering, eigen natuur heen zocht hij den geest, en bracht hem 't zijne. Ook door zijn godsdienst, - had deze niet het kiesche weten kunnen zijn van wat de menschen hebben ervaren van den geest? - ook door zijn godsdienst met zijn erfzonde, die een uit heerschzucht verkerkscht Christendom, van de menschen niet wou wegnemen, moest hij naar een God trachten, die naar den geest is.

Hoort hoe hij het leven, dat wij en hij toch zijn, in een vroeger gedicht, 'Metempsychose' lastert:

Meer zonden laat heur elk leven
na zich op den boord van 't graf,
die eischen, van 's hemels vierschaar,
een steeds verzwaarde straf.

Doch later brak ook hier, met eeuwige gezondheid, 't onstuimig verlangen naar eene mogelijke volkomenheid door:

Krank is nu 't lichaam, krank het hart,
dat in onpeilbre smart verviel,
maar worstlend tegen God en lot
jaagt stormend op de ontembre ziel!

naar het lichtere, nog even wat ongerust bewogene:

Het leven? - Wentlend verder streven,
voortwentling, immervoort, waar 't Lot
het wil.... - het Lot? - naar zooveel stranden

en toch één strand! - o 't hoogst verstand en
begrip te boven - 't Lot?.... Neen: God!

Zoo is dit boek verzen de belijdenis van eene menschenziel die van den beginne af zichzelf in onomwonden waarheid wilde gevoelen. Reeds het eerste gedicht, 'Ideaal' van den twintigjarigen, drukt dit verlangen uit, trouwens nog in nagesproken litteratuur. En meer en meer voelen wij hoe hij die vergeestelijkte wereld nadert; stralen treffen ons hier en daar; soms is 't ons in de starre duisternis als dreef er daarboven toch een schijn; lichter wordt het, en bij de laatste gedichten straalt de zon op ons uit den blauwen, lichtbewolkten hemel. In zijn opborlende lyriek geeft 'Op de Hoogte' de vreugde weer van den dichter die nu gansch zijne wereld heeft kunnen samenvakken in zijn vuist en oplichten, om ze in de zon van zijnen geest te doen ontstralen. Nu eerst is hij 'meester van 't Heelal'. Toen werd hem ook bewust dat de menschegeest geen verzaken eischt, geen verloochenen gedooft. Neen, er is geen vijandschap tusschen hemel en aarde.

Hoe hebben ze u miskend, geest van den mensch, geest van de menschheid, zij, die in uw naam eischten, dat wij het diep onbegrepene uit ons zouden verdrijven, tot zij het, broksgewijs verklaard, ons in scherven zouden teruggeven! Neen, trots misbruikte wetenschap staat het in ons, een en algeheel, ontlast van half doorroeste boeien, gereinigd van afgoderij, zich zelf ten vrijen doele en in zijn diep gevoelden zin in waarheid ontzien en vereerd. De wetenschap, had u met haar rasschen gang overrompeld, en 't getuigt niet voor uw denkvermogen dat ge schielijk meendet dat het ei wijzer was dan de hen.

En zij, o ze azen op ons geluk, die u uw liefste, uw gezondste kind, mijn edele zinnelijkheid met listige woorden ontsjacheren wilden. Ze is uit den booze, glibbert het over hun lippen, verban haar, vloek haar, ze is onrein! En hun zielen zakken weg voor

haar argelooze zonnige naaktheid. Ze durven niet dat lichaam zien, onsterfelijk van zuiverheid, niet in haar oogen den glans der aan God rakende ziel, en om haar niet slaan, bei hun armen, tot heel hun lichaam openrilt voor uw zalige nabijheid, o mijn goede geest!

III

Dit spannen van zijn innerlijke snaren tot enharmonie met den geest geeft aan ieder mensch zijn eigen toon. Doch de kunstenaar heeft niet genoeg aan die beweging van binnen, aan dit verheffen van zijn wereld tot den geest: lief en leed, slag en knak, hoop en haat uit zijn opgang, moed- of weemoedsvol berusten in de schemering van den dag die aanbreekt over zijn vergeestigde wereld, dat alles verlangt hij voor zich en voor anderen in zinnelijk waarneembare vormen te openbaren. Ook voor anderen: geen enkel mensch waarschijnlijk, hoe neergeperst door ellende, hoe hopeloos gedoemd tot winstbejag, hoe geesteloos zijn dagen verijdeluitend, die niet een enkele maal in zijn leven de kunst heeft voelen door zich gaan, niet als meldde zij hem het doel des levens, want wie weet daarvan, doch als bracht zij iets mee van de geurige bloemen uit den tuin, waarlangs zij was gegaan, en waarin zij zoo verlangend uitgekeken had naar dat doel. In het woord, waarnaar zijn physiologische aanleg hem grijpen deed, en zooals volk en letteren het overgeleverd hebben, wil de dichter zijn aandoeningen blijvende doen trillen. En hierom is hij dichter: dat uit die behoefte en een biologisch niet nader te bepalen aanleg, schoone vormen in hem ontstaan, waarin hij klanken en beelden invatten kan, die met den schoonheidsvorm, den toon naar buiten dragen van zijne innerlijke ontroering. Het woord, door zijn medemenschen voor hun doeleinden bedwongen, zal reeds min of meer vaardig zijn voor zijn uitingsbehoeften, naarmate

zijn eigen trachten min of meer overeenkomt met dat van een voorgaand geslacht of van tijdgenooten. Stelt evenwel zijn geest, als deel van een volks-, ras- of wereldgeest, nieuwe eischen, dan valt de opleiding van het woord tot een gedweë, lenige stof, die gereedelijk inspringt om in klank en beeld 't oorspronkelijk visioen te verwerkelijken, min of meer zwaar, volgens kracht en aanleg. Hier in Vlaanderen komen er nog bizondere belemmerende omstandigheden bij: onverschilligheid van de omgeving voor geestesarbeid en vooral eene onvlaamsche, ja antivlaamsche opleiding. De europeesche bewegingen van het laatste kwart der vorige eeuw vonden den vlaamschen woordkunstenaar onvoorbereid: 't instrument van zijn taal lag half ontsnaard en vermolmd ergens op den zolder. Voor zijn wereldideeën vond hij eene rijke reeks min of meer verbasterde en verarmde dialecten. De eersten, van vóór '80, die dit nieuwe wilden zeggen, schreven daarom ook maar eenvoudig Fransch, de taal der beschaafden en de voertaal in de scholen; met eenige Walen stichtten zij '*La Jeune Belgique*'. Doch zat bij enkelen, Van Langendonck is een van hen, 't gevoel voor taal en stam zoo vast, dat zij 't hooger achtten, in het Vlaamsch te wroeten, dan te prijken in het Fransch. Gedichten van Albrecht Rodenbach en 'De Strijd' van Van Langendonck kunnen ook niet- Flaminganten de ethische waarde van dezen kamp om herwording doen gevoelen. Na '80, kwam achter deze eersten, eene gestadig aangroeiende bent jongeren op, die niet alleen een dillettantisch terugwinnen van 't Vlaamsch voor de letterkunst beoogen, maar bewust werken aan 't vernederlandschen van wetenschap en samenleving, omdat ze in 't vlaamsche land, weer degelijk vlaamsche lucht willen ademen.

Laten wij nagaan hoe Van Langendonck het ruwe erts, dat hij in zijn land vond, zuiverde tot het gesmijde en klinkende metaal, dat hij wou plooiën met zijn handen, nog lang onzeker door 't rusteloos verlangen. De beide eerste gedichten, 'Ideaal', wijzen

reeds duidelijk in de richting waar de gedachten van den dichter heenwillen. Dat iemand als Van Langendonck, met zijn aanleg en zijn doel, nog geen twintig jaar geleden zulke verzen schreef, dat alleen is een bewijs hoe dringend hervorming noodig was; hier rammelen retorikale uitdrukkingen nog in alexandrijnen, als droge erwten in een papieren zak. Hoe gauw Van Langendonck 't onorganische van dezen vorm gevoelde, bewijst een sonnet uit hetzelfde jaar '83, Circe:

Daarnevens bromt het woelig bal. Hier in de gangen,
hier zingt en brast men woest. Een weiflend gaslicht daalt
met spookrig weemlen op der drinkers paarsche wangen
en speelt in 't gulden nat dat in hun bekers kraalt.

Daar rijst zij op, de forsche en zwierge leest omvangen
door rood fluweel, waarin het blank der borsten praalt,
het wezen door een nimb' van helsche pracht omstraald,
den wulpsch geplooiden. mond vol bandelooze zangen.

Eens gaf een vrouwaan 't menschdom 't leven. Slechts de dood
huist in haar flanken. O! een afgrond is haar schoot,
een afgrond die verzwelgt goud, liefde, heil en leven.

Daar rijst de Circe op, wijl in haar oog een vonk
der helle gloeit en, in een spotlach, 't glas geheven,
roept zij met heesche stem: 'Der Liefde deze dronk!'

Wellicht zal dit sonnet heden minder treffen; sinds zijn zooveel mooie verzen in Nederland ontstaan, dat maar weinig enkele boven den glanzenden hoop uitschitteren; doch voor ons heeft het die blijvende beteekenis dat het vóór het oprichten van den *Nieuwen Gids*, met gedachte, snedigheid van uitdrukking en vastheid van vorm beslist de nieuwe baan inslaat.

In dit eerste tijdperk, dat tot rond '92 gaat, tracht Van Lan-

gendonck het woord uit de provinciale zelfgenoegzaamheid rond hem daarbuiten, naar zijn stille, innerlijk brandende wereld te leiden. Reeds treffen verzen en gedichten: zoo is de weeklank van het onware a 'Metempsychose' bijna overtuigend volgehouden; de eerste stroof van 'Hannibal' is even plastisch als 'Circe'; en vooral 'Naar Linkebeek' brengt ons op zijn rhythmten in de vredige stemming, waar aarde en ziel elkander ontmoeten en begroeten:

Zomergoud smelt in den kroes der korenzee;
streelensziek ritselt ze om ons met listig spel,
daar we nu 't kronkelend pad bestijgen,
achtereen, naar de kruin.

Daarbeneên rust, in zijn tent van donker groen,
't koele dal, even ontlucht, en doet den blik
weiflen in wislend verlangen tusschen
stil genot, steiler vlucht!

Hooger streeft, nimmer voldaan, het gloeiend hart;
hooger zwoegt, rood van den tocht, de drieste bent.
Hijgend betreên we den rand en drukken
's heuvelvlaks zachten zonk.

Langs der kom mollige bocht verlokt en leidt
ginds de baan waar, in een wrong van wingerdloof,
loom van de gloeiende zon, de hoeve
sluimert haar zwoelen slaap.

Droomenzwaar slentert de weg, van els en vlier
frisch omgeurd, heen om de woon, en - schielijk stom -
zien we, als het land van belofte oneindig
't vergezicht blauw ontrold.

Veld en wei, heuvel en dal, en vlakke en woud,

immervooft, vloeien ineen met grootschen zwier
 golvend tot d'uitersten rand der aarde...
 Verder door dringt de geest.

Ginds gewis, binnengereisd in 't blauw verschiet,
 achter 't warm weemlend gestoei van aarde en lucht,
 plukt men, van geurigen twijg, de bloeme van
 zoete rust, zielevreê.

Voor de eerste maal klinkt van binnen naar buiten, met den toon den dichter alleen eigen, het sonnet "k Heb u in smart gebaard", en voller, met rijke begeleiding van klokkenspel en lichtgestraal, in 'Schepping', een der beteekenisvolste en ook een der schoonste gedichten uit het boek, vooral in de twee eerste strofen en in de laatste. Meer en meer dringt licht door den grijzen, ten laatste heel fijnen nevel waarachter de aandoening zich soms weiger verborgen houdt. Doch reeds vóór 'Beatrice' is hij gansch doorbroken; in 'De Gouden Vloot' is de aandoening zonder rest in klare schoonheid opgegaan.

Breed woelt een wieling door de ontgloeide reede,
 en voert het weemlend bootgewriemel mede,
 dat naar de onzichtbre zee den steven wendde.

Mijn wenschen, moe van mogelijke dingen,
 omzwieren vlug, in wilde vreugdekringen,
 de gouden vloot, die zeilt naar 't onbekende.....

Wat 'Beatrice' voor ons en voor den dichter beteekent, hebben wij vroeger reeds gezien. 'Fragmenten' noemt het de dichter. Toch vormen zij een geheel, of liever een afgeknot geheel, zooals het levensmoment, dat zij verbeelden, het medebracht.

Een der onmiddellijk volgende sonnetten 'En verre tochten gaan' is door het heftige van zijn beweging eene uitzondering in

het werk van Van Langendonck; het is een van zijn best geslaagde gedichten, en tevens een der schoonste van onze letterkunde. Als een kreet aan 't menschenhart ontsprongen jaagt het naar het einde, in 't hulpelooze menschzijn. Het is hetzelfde thema als in 'Metempsychose'. Doch hoeveel waarder hier. Geen van buiten opgeladen vloek meer die ons tergt. Zooals wij geboren zijn, met vleesch en bloed en ziel, zoo lijden wij door 't leven; niemand heeft schuld daaraan, niemand buiten ons kàn en måg ons van het lijden ontlasten. Wij, in ons eigen, moeten trachten de wet van het leven te erkennen en ze in ons verwezenlijken zoo ver 't in onze macht is. Dit sonnet is in een zelfden adem, 't erkennen van die wet en een, o zoo menschelike opstand tegen haren dwang. Uit een gewoel van beelden, die kaleïdoscopisch afwisselen, schreeuwt het hart zijn nood naar buiten en krimpt weer in, schokkend van de hevigheid:

En verre tochten gaan en zullen gaan...
 En schepen varen heen en zullen varen...
 En oogen staren na en zullen staren...
 't Slaat wild mijn hart en wilder zal het slaan!...

Geen woud, doorkruist van wegel, baan en laan,
 - een oerwoud!... Ach! een droom die op kan klaren,
 en is geen droom; vervulde wenschen baren
 steeds nieuwen wensch, en 't kan niet stille staan,

mijn harte, en 't gaat en gaat van in der eeuwen,
 en bouwt en bonst en breekt en bouwt, en tart
 al wat gewoonte en wisheid tegenschreeuwen,

zoekt smart in vreugde en dan weer vreugde in smart,
 - week kinderhart, ontembaar hart der leeuwen,
 mijn menschenhart, - o menschdom in mijn hart!...

De verzen van '93 tot '96 zijn de somberste uit dit boek. Het is begrijpelijk dat menigeen ze te zwaarmoedig vindt, zooals 't natuurlijk is dat niet aan eenieder 't zelfde passievermogen gegeven is. Wie deze verzen niet kan lezen en zwijgende gevoelen, late den inhoud onverlet, want hier is de inhoud zoo opgegaan in den vorm, dat deze gansch de inhoud is. Hier weten wij niet van die negatieve zwaarmoedigheid, want de kunst die ze draagt is vastschrijdende werkelijkheid. Dat die kunst op zich zelve ons zooveel menschelijks, en dit zoo onmiddellijk zeggen kan, is haar hoogste eer en waarborg van den adel van haar oorsprong.

In een gedicht van later 'Stijgend langs Sinte-Goedelekerk' roert nog eens al die passie op in enkele strofen die scherp ineenslaan.

Het is kenmerkend voor Van Langendonck's beheersching van de taal, dat nu, bij een ganschen omkeer in de wereld zijner gewaarwordingen, hem het woord even gediensig is, ja nog gladder schijnt toe te vloeien, om zijn lichte, fijn trillende aandoeningen in den dag te doen blinken of om zijn vreugdige gevoelens wapperend mee te nemen. 't Volmaaktste in dit opzicht zijn de twee eerste strofen van 'Langs de Nethe': klank van klinkers en medeklinkers, alliteraties, stille zingzang van den rythmus, herhaling van klanken, pleonasmen, beteekenis van woorden zuiver uitgebruikt, beelden 't fijne landschap en den fijnen geest.

Het boek eindigt met den jubelkreet 'Op de Hoogte'; als kracht van zegging gaat het mee met de beste hierboven vermelde stukken, en 't overtreft ze alle door zijn overstortende lyriek. Het is het laatste van het boek, maar 't opent een nieuw tijdperk voor den dichter; verzen, onlangs in dit tijdschrift verschenen, geven de maat van zijn kunnen dat thans volte van woord en innerlijken drang beheerscht.

ALFRED HEGENSCHIEDT.

Naar Buiten

DE kerel ontweek in zijn zelfde donker koolkot, even moe en strem als gister avond, stijf van 't liggen op den harden grond met de vochtigheid van den regen in zijn kleeren en de pijn in zijn voeten van 't slenteren heel den verleden dag. Hij rok zijn leden en rechtte zich, maar een lusteloosheid hing op zijn gemoed om de werkelooze ijlt die hij voorzag en den weerzin voor den nieuwen dropregen waarin hij nog eens zou moeten buiten liggen dat lange getij. Met 't opstaan stekten de nagels weer door zijn schoenzool in den rechter voet en door den linkerschoen voelde hij den grond met zijn bloote teenen.

En het wijf schreeuwde weerom achter de deur zoo bitsig:

- Toe, luizevel, blijft ge weer luileeg in uw kot liggen tot 't al is opgeschept!

Hij gromde iets en kwam met mijde treden in de woonkamer kijken.

Zijn snede brood lag gereed nevens zijn komme koffie en hij at haastig dien morgendkost. Terwijl volgden zijn oogen het wijf in haren gang; ze loerden al onder waar zij keerde of keek en als zijn brood was binnen geslokt, wachtte hij nog tot ze weer even den rugge draaide, dan, met een sluwe vlugheid, snapte hij ook den broodkant uit de kast, dook hem onder zijn vest en, met den verlegen daver in zijn hert, haastte hij zich in gemaakte, trage onverschilligheid buiten. Op een loopken sprong hij den hoek om en dan weer den gewonen pikkeltred, mijde op de teenen en

snukkend heen, denzelfden zwemelstap dansend door het steegje. Hij vermeed de regenplassels, zocht de hoogste steenen om zoolang mogelijk droog te blijven aan de zeere voeten. Hij hief den kop, zocht met opgetrokken neus in 't nauwe streepje grijze lucht tusschen de twee vuile huizenreken om te raden wat weer er vandage op zijn lijf zou vallen. 't Was overal effen halfdonker, schemermistig en ijverachtig klam van de gevallen vochtigheid. Zoo seffens was zijn opmerken gedaan en hij keek naar het wijveken dat de planken van haar winkelvenster wegdroeg. Dan ontmoette hij Toppie de Slunseman die met zijn ijdel zak op den rug in de vroegte zijn ronde deed al toeterend op zijn hoorn door de stilte. Hij groette met een oogknipje de kennis en hinkte verder. Aan den hoek van het straatje bleef hij weer een stonde besluiteloos en wendde eindelijk rechts langs de geslotene huizen tot aan de zwarte aschhoopen langs de spoorbaan. Hij verkende de oude Lotte die daar als een fakel gebogen neerlag en haar gerief vuurmaaksel gaarde in een mandetje.

- Lotte de Poetser, liggen er veel koolkies, vandaag? loech hij van ver en hij bleef staan kijken op zijn één heen. Het vervallen wijf wendde haar oud wezen.

- Ha, Treite den Bemmell! grijsde zij en raapte voort op den aschhoop.

- Slechte tegenkomst een wijf in den morgen! gekte hij in 't voortgaan. Zij gromde iets van: lammepikkel, maar hij verstond den zin niet. Hij loech luide en hinkte voort langs de rei zwarte houten palen die gereekt stonden langs de hooge spoorbaan, onafzienbaar ver.

Uit een doffe dreuning groeide het zwaar gedommel van den aankomenden trein; forsig sterk en hoog snorkte het machtig stoomtuig vooruit met stampen en blazen. Treite stond met open mond tegen de vensterbank van een huis te kijken naar 't varend geweld voorbij de wagens waar de menschen door de vensterkes

van hun hoogte af naar hem neerkeken. Met schrillen schuifelroep reed de trein de stad binnen en een pluime zwarte rook warrelde achter den laatsten wagen weg.

- 'k Wil dat ik erop zate! wenschte de jongen. Dat was nu in zijn gedacht 't zuiverste genot van rijkdom en droge warmte die de reizigers daar hooge beleefden. Maar achter dien enkelen trek was de trein al verdwenen en zoogauw uit zijn gedacht en hij schuifelde zijn eerste deuntje en hinkte voort over den zinderweg langs de zwarte paalstaken.

Aan 't ijzeren hek bij den los van de goederen stonden er al veel kerels van zijn soort. Hij verkende ze bij den eersten blik elk aan een verschillig teeken -: een trek van hun wezen, eene aardigheid van hun kleeding of gebrek aan hun lijf. 't Deed hem genoeg in gezelschap te komen, daarmede was de dag eigenlijk begonnen en in gang zooals al de andere die in lange gelijke reeks voorbij waren. De venten zaten of lagen zwijgend en keken op de dingen die nog gesloten en dood rondom in stilte rustten. Treite zette zich op den arduinen staak tegen de ijzeren poort en liet zijn lamme beenen zwemelen. Als hij in de lucht keek kon hij toch raden dat de regen en de vuiligheid gister al was uitgevallen en dat zijn lijf vandage zou bevrijd blijven; - 't geluchte was toe nog, grijs met zware wolken die over de daken voeren.

Hier en daar rolde reeds een wagen over de straat door de stilte; de peerden lieten verdrietig den kop hangen en de voermans, daarnevens, vervaakt nog, keken niet naar 't gene rond hen stond. 't Werkvolk stapte haastig over de plankieren langs de huizen. Zij hielden de handen in de zakken, hun blikken drinkpullen onder den arm en hun etenbeurs aan een touw over den schouder. Ze krimpten kouderig de schouders en rokken den hals vooruit in den gang. Effenaar een die voorbijkwam wisten de vrachtleuren een dom, dof woord of eene lachrede die onbeantwoord bleef. Treite loech of luisterde niet als hij uitkeek naar iets dat

elders roerde of aankwam; hij wachtte lijk altijd, naar entwat dat gebeuren zou waar hij een kansje zou vinden om een stuiver of een borrel te verdienen. En lange nog was er niets te zien 't opkijken weerd en de kerels bleven als lammelingen in den uchtend staan of liggen en keerden de oogen met weerzin van den eene naar den andere, nijdig dat ze daar met zoovelen stonden.

Maar dan kwam eene zware zandkar met vier groote honden bespannen uit de poort van een stapelhuis rijden; een groote kerel mende 't span naar buiten, sprong boven op de vracht en reed voort.

- Manes! schreeuwde Treite.

De kerel keek op en zocht in de bende.

- Ha, Treite den Bemmell! en hij wenkte met den arm.

Een kansje te snappen! dat doorschokte Treite met een vreugdeklets, zijn handen stootten zijn lijf van den paalstaak, hij zwaaide de armen open en wiekte als een kieke dat vliegen wil, hinkend vooruit naar de kar.

Manes hield in en wachtte.

- Gaat-ge meê? riep hij van ver.

- Rijen? dat was de eerste en eenige voorwaarde die Treite aanlokte: zijn zeere voeten niet meer voelen en gevoerd zijn.

- Naar buiten met zand, knikte Manes.

- En de condities? - begon Treite omdat hij nu zeker was van 't eerste en 't andere er nog bij wilde.

- Te noen een knorre roggen brood met zwijnsvleesch en pap, en ook wel een pinte bier.

- En t' avond?

De kerel loech.

- t' Avond eten we bij de heeren in 't groot gasthof op de markt, met een flessche wijn, al naarvolgens de winst.

Maar Treite had zijn kreupel been reeds over 't wiel gezwaaid en klaverde met de handen om boven den karrebak te komen.

Hij liet zich neer en voelde zijn zet diep-rond en zacht in het mullige zand prenten, hij legde de beenen gemakkelijk open, nevens Manes. De kar dokkerde voort over de straatsteen en Treite loech om de aardigheid van zoo onverwacht vast te zitten en gevoerd te worden, scherend over den weg zonder moeite te doen of pijn te voelen in zijn voeten en hij langde reeds naar 't beloofde roggen brood en 't zwijnsvleesch - een ding dat hij niet wist ooit geknabbeld te hebben maar dat, naar hij gissen kon, goede en smakelijke buikvulling moest zijn. Hij keek naar de voetgangers die bezijds de kar liepen, hij knipte oogjes naar elk ende een om hen te toonen hoe goed hij zat en hoe preusch.

- Eila! flikkerbeen, ge blinkt onder uw hoedje! pennelikker met uw kalen frak! krebbebijter! riep hij naar den kantoorklerk die naar zijn bezigheid ging.

Manes loech.

- We gaan twee dorpen doen vandage, ik moet tonnen koopen, gij kunt het zand uitverkoopen: een stuiver de maat.

Treite greep reeds de ijzeren schop en woelde in den reuzelenden hoop tusschen de beenen.

- Niet lastig, meende hij.

Manes hield de leidkoorde en snokte zijne honden naar links en rechts door de straten en ruischte ze op om 't gespan nog zeerder te doen rollen. Hij vertelde ondertusschen wat er bij de boeren te lande al te zien was voor aardigheden en van den handel en de geldwinst. Hij zat als een degelijke zandman wel gekleed in de wijde vloeren broek en vest; een groote, blonde haarlok lag zorgelijk gekruld en gevet over zijn voorhoofd in scheunschen hoek en daarover de groote blinkende bek van zijn blauwe pet. Treite had ook al geloerd naar het blauw flanellen hemd onder de vest met twee overgelegde boorden en de geelzijde koord die met twee flosjes onder zijn kin was toegeknoopt. Aan zijn ondervest stonden twee reken koperen knopjes die bevielen Treite

buitenmate en hij keek met meêwarigheid op zijn eigen voeten, als hij de stevige, zwaargezoolde en vernagelde, waterdichte schoenen van Manes gezien en herbezien had. Treite kende zijn makker van ten tijde dat zij aleven arm en slecht aangekleed, samen de kansjes snapten en centen verdienden met pakjes te sleuren en peerdenmest te rapen. Maar de beenen en armen en borst waren bij Manes zoo stevig uitgegroeid en zijn vloeren kleeren zwabbelden nu zoo los om dat forsig lijf van den stevigen vent, en hij had ook zoo 'n kloeken neus en zijn oogen stonden zoo stout en diepe in den kop. 't Was hem daardoor al meêgevallen en hij was om 't geluk geboren, meende Treite. Terwijl was Treite altijd dezelfde tamme sul gebleven; zijn armen en beenen waren verdroogd aan zijn lijf, hingen lijk koorden slap en zijn oogen zagen loensch zoodat hem niemand en betrouwde of iets liet winnen.

- Hoe zijt ge aan die kar en die honden gerocht? vroeg Treite.

Manes loech en beet zijn jongen knevel, hij snokte aan 't zeel.

- Juu, Baron, hup! dat is een heele geschiedenis, jongen, en hij vergat verder uitleg te geven.

- Is dat allemaal 't uwe, kerel? geërfd van een moeie of zoo? ge zijt in eens rijkman geworden?

- Dat is de zaak, Treite -: een vond! 't ligt te rapen en die het grijpen kan heeft het meê.

Treite wachtte naar den uitleg om te leeren waar zulk een ding wel mocht te vinden liggen. Ze reden nu door een straat die uitwijdde tusschen hooge huizen en tenden begonnen twee reken boomen waar de huizenreeks ophield. De wind woei er vrijer en koel en van weerskanten den weg lag het land bewrocht in wijde groenselvelden, pachthovekes stonden daarin en in de verte, lange kazernen van gelijke aaneengerekte werkmanswoningen.

- 'T en zal niet regenen, Manes?

- Neen 't de wind zit oost.

Treite en wist niet waar Manes zijn wijsheid haalde maar geloofde hem geern, 't ware anders wel jammer geweest moest het nu weeral regenen als hij nu voor een enkelen keer zoo zachte op zijn vigilante over de bane reed. En rijen, jongens, ze reden, de honden vier aaneen, gelijk effen dravend dat ge geen pooten en zaagt en de wielen dokkerden luide over de straatsteenen dat 't moeilijk te verstaan was en ze malkaar de woorden luide schreeuwen moesten als ze iets zeggen of vragen wilden. De boomen draaiden achterwaards weg en Treite merkte nu eerst dat er nog geen blaren aan de takken waren. De wereld en had hij nog nooit zoo wijd zoo vlak uit zien liggen en hij verlangde reeds om ievers uit te komen waar er weer huizen en menschen te vinden zouden zijn. De boeren en de peerden in de verte leken hem zoo klein en dat rondtrappelen op het land zoo zot en zoo nieuw.

- Is 't nog ver, Manes?

De kerel had zijn pijpje gestopt, keerde zijn lijf gebogen van den wind weg en hield het vlammetje in 't holle van de hand; de blauwe rookkuilen warrelden als pluimen rond zijn hoofd en hij trok al lustig nieuwe blauwe wolken.

- Nog een kwartje rijdens, en dan begon hij in korte zinnen oolijk monkelend te vertellen.

- De arme leuren zijn zot van daar in stad te liggen luierikken, naar den buiten moesten ze komen! Ik was 't al lange beu van honger te lijden aan 't ijzeren hek en van pakken te sleuren, 'k wist wel dat er iets beters moest zijn maar ik moest het alevel nog vinden. 'k Prakkezeerde bij mijn eigen en.... w' hadden gekaart op een ijdele bierton en al mijn oordjes was ik verloren! en dan kwam het gedacht!

Manes hield in, rok den hals om zijn woorden in Treite's oor te tieren en hij deed wijde bewegingen met de armen.

- De makkers vertrokken en als ik alleen was blijven staan als een simpelaar, kreeg ik het gedacht de ton door de straat te rollen... om ze ievers in 't droge te krijgen. Ik schopte ze vóór mijn voeten en daar kwam ik aan de brouwerij daar Moot de Brouwer in de poort stond, bij bezag die ton en ik - zonder verpinken, sloeg hand aan mijn pet en, 'Mijnheer, Mane de Kaasvent zendt me uwe ton naar huis.' Hij las de letters van zijnen naam, en 't moest wel de zijne zijn - ik rolde de ton in de poort en hij gaf mij, verdimme, twee stuivers voor de moeite! Manes haalde zijn pijpken uit den mond om luide de lachen.

- Dan was 't gevonden, jongen, ik kende een nieuw stielken: ik haalde door heel de stad al de ijdele tonnen uit de kelders en rolde ze naar de brouwerijen... en de stuivers rolden in mijnen zak, Treite! en bier op den hoop toe, zooveel ik lustte!

- Ge zijt alzoo rijk man geworden, Manes?

- Nog niet, jongen, ik niet, maar Dompe Kleerik is rijk man geworden, die heeft heel zijn leven met zand gereden en nu blijft hij achter zijn disch t'huis; 't wordt hem toegevoerd met heele schepen en zoo goed als gratis, en ik en een ander nu vullen daar ons karren en we zijn aan hem verhuurd. Dat is nu niet slecht maar niet goed ook, 't kan nog beter, - zie kerel, de buiten is goud weerd, ge verkoopt er al wat ge wilt!... dat ik geld had....

Treite luisterde met achting en verbaasdheid voor 't groot verstand van Manes en hij hoopte al een beetje mede te deelen uit die dingen.

- 't Kapetaal mankeert, jongen, 't kapetaal!

Treite knikte verstandelijk en hij tastte in zijn ondervestezak. Hij neep zijn één oog toe en trok een oolijk gezicht - Kerel, ik vind je lollig maar ge stoeft een beetje! - dacht hij. Maar als Manes hem weer in 't wezen keek was de ongeloovigheid er al af en de bewondering en 't goed vertrouwen weer bloot en hij luisterde naar den kerel en zijn wondere knapheid.

- 'k Heb er dit nu al bij gedacht: de schepen die met steenen varen brengen hout mede van de reis of kolen of kalk en ik keerde langen tijd op mijn ledige kar naar huis en de helft van de reis was alzoo ten ondomme gedaan; maar nu voer ik zand en koope de boerkes hun oude petrolvaten en kom geladen weer in stad en daar herbegint de commercie. Maar eens dat ik geld heb doe ik de dingen in 't groot, 'k voere tien hondekarren en 'k zende knechten uit met kaas, zeepe, rijst, speelgoeds - in de winkelkes kost die peneware hondeduur - en 'k zou te lande al de groensels opkooopen, appels en peren - dat smijten ze u voor 't voeren op de kar en in stad wordt het voor zwaar geld verkocht.

Treite monkelde oolijk.

- Hebt gij eene oude suikermoei of een ander erfenisje te verwachten, Manes? - dan word ik evengauw uw knecht en rijde met een vierspan op de groenselkar! Maar zie, ginder!

- We zijn er jongen.

Vlak te midden 't einde van den weg stond het oude kerktorentje en al de huizekes van 't dorp er dichte rond.

- Afstappen, gebod Manes en hij klopte zijn pijpje uit.

- Zand! zand! zand zijn! tierde hij overluid.

Hij gaf een ernstigen wrong aan zijn gemeen leurengezicht, zette zijn pet recht en streek zijn knevelken. De honden staptten en joegen hun blazenden adem door den open muil. De tong hing hen over de borst.

- Zie, jongen, nu ga ik het u uiteen doen: ge rijdt langs de huizen, eerst dien kant af, tot ginder aan den wegwijzer en ge keert langs den overkant tot achter de kerk bij de linde, we zullen daar malkaar vinden - ik ga om vaten. Een stuiver de mate, hoor, en hij vulde ze lulde en striebelde den top open met zijn vingerklauwen:

- Zoo meenen de menschen dat ze sleekende vol besteld zijn! Ge zult wel ondervinden met wien gij te doen hebt; maar beleefd

zijn - bij den pastor moet ge de voeten afvegen en op 't dorpeltapijtje blijven staan en uw pet af! - Kletta heeft een vies mondje, anders zendt ze u weg zonder koopen. En ginder op 't hoekje niet te hard aan de bel trekken of ge wordt van het huis gejaagd, ge moet luide kouten want 't mensch is moordoof. Ge steekt de stuivers in één zak om niet te verdolen in de rekening.

- Geen nood, beweerde Treite, al mijn zakken zijn gelijk: mijn eigen stuivers en heb ik op mij niet. - Juu, Baron!

Treite trok de tramen van de kar over op den eerdeweg en ging op 't plankier en 't getrek hield overal stand waar hij eene deur openduwde. Heel dien morgen ging Treite de huizen af, zag er al de stille doeningen van de verschillende nette woningen met 't leven erin van gezapige, geruste menschen.

Hij verwaterde van eetlust in den winkel van den beenhouwer waar de hepsen en schotels zwijnsvleesch aan de vertinde haken langs den muur hingen; hij praatte wat tegen de vrouw van den kleermaker en weer verder dan in 't gebuurte. De honden volgden hem over de straat en hielden stand voor elke deur.

- Moet er zand zijn? -

Ze brachten hem een bakje, een korf of mandje buiten en de kerel vulde de ijzeren mate en keerde ze uit aan één stuiver.

Hij was nu aan 't overleggen of Manes wel zoo nauw zijn zand gemeten had en of er geen mate en kon vermeten worden zonder den stuiver erbij te doen. Maar hij betrouwde de sluwheid van den kerel niet en vreesde dat hij met een onbekenden draai het bedrog zou achterhalen. Er was reeds een groote put in 't reuzelende zeezand en heel de andere straat moest hij nog doen, den bakker, den winkelier, den smid, - in de Valke kreeg hij een pinte bier als hij een greep wilde toemeten, dat was 't gebruik, merkte de bazin. Vóór de pastorie veegde Treite zijn voeten af, jufferde tegen de meid en hield zijn schele oogen neêrgeslagen; dezelfde beleefde houding herhaalde hij bij de meid van den

dokter, en hij was in de overtuiging dat de meiden en Manes ook wel tevreden zouden zijn over den nieuwen zandvent. Bij den burgemeester moest hij door een net hoveken achter een traliehek en Treite merkte in een draai 't paar nieuwe kloefen die langs het bloemenwegelken stonden afgezet nevens de spade van den hovenier.

- Zeezand! wit lijkt tin!

De meid kwam gestoord naar buiten en bij 't openstaan der deur hoorde Treite den hovenier in de keuken die zijne pinte bier dronk en een pijpje rookte. In denzelfden stond was de trek belegd, 't groeide als een onvermijdelijke drang: een wroeging die nooit geen gelegenheid mocht laten afgletsen met de bekoring in 't lukken van het waagstuk. Hij gaf den vollen schotel aan de meid terug en in 't ommegaan over 't steenen wegeltje klopte zijn hart, zijn oogen loerden, en als hij de deur vast achter de hiel en hoorde toeslaan stond het besluit om uit te voeren. Zijne handen beefden. - Nu is ze weer in heur keuken bij den hovenier, overlegde hij, en tezelfder tijd, zonder ommezien, stoop hij om als kwansius iets op te rapen dat gevallen lag en in 't rechtstaan hadden zijn handen de kloefen mede die hij tegen de borst hield en voorover in de kar liet vallen. In een draai waren ze onder 't zand gestopt, en Treite vervolgde zoo kalm mogelijk zijn weg. Hij overschrikkelde vier huizen in de reek om gauwer weg te komen. Achter den straathoek hield hij nog eens stil en gooide er nog een hoopje zand boven de kloefen en dan krevelde plots de vreugdige lust omdat 't spel gespeeld was en 't buitenkansje voor eigen rekening zoo gemakkelijk te veroveren viel.

Bij de kerk hield Treite stil, zette zich nevens de kar op den grond en keek op 't uurwerk boven zijn hoofd. 't Was bijna noenuur en Manes was nievers te zien en nu kreeg Treite lust om te eten. Hij haalde den gestolen broodkant van onder zijn vest en begon erin te bijten. De honden lagen gerust uitgestrekt en bekeken den kerel en zijn brood met verwaterde oogen.

De oude koster kwam uit de kerk, sloot de deur met den grooten sleutel en sukkelde al over 't kerkhof naar zijn huis. Dan roerde er niets meer rondom en Treite werd ongemakkelijk door de nieuwigheid van die rust op een ongekend dorp en verlangde om weg te komen. Een haan wandelde met zijn hennen over de grazing achter de beukenhaag en telkens hij op de verhevenheid van een grafheuvel stand hield, rok hij den hals uit en wierp zijn scherp gekraai over 't stille kerkhof. De hennen liepen daar rond en keesden op den grond zonder opzien, gestadig voort hun aas zoekend.

En eindelijk toch kwam Manes van achter den hoek en wenkte om voort te komen, naar de honden.

- We gaan een dorp verder, 't is hier gedaan. Ze sprongen op en de kar rotelde door de straat naar den overkant weer buiten de huizen.

De zon was intusschen doorgekomen en onbewust was de vrees voor zeeverweer en regen bij Treite vergaan en onwetend genoot hij nu van 't lustig voorjaarswindeke. Ze kwamen weer op den effenen weg tusschen de boomen. Ommelands lag er een andere wereld open wijd en vlak uitgemeten en al waar de kerel keek werd het nieuw land met kerktorens, huizen en boomen in de verte, en daarachter in de blauwte, vermoedde hij nog diepere uitgestrektheid van ongemeten, onbewoonde landerijen.

Manes vertelde nu wat er ook al te winnen was met door de dorpen te leuren met mossels, wollen dekens, printen, biezen zetels, en dat 't scheerslijpen ook wel goede leefte bijbracht. Al die bedrijven zou hij aangaan als 't kapetaal hem maar ievers te grijpen kwam. Maar Treite luisterde niet meer, zijn gemoed was overdaan door die hoge opene lucht en de vlakte die overal rond en wijd zonder gezichteinder van huizen weerkeerde en hij langde inwendig om ontdaan te zijn van die wegende zware stilte en verlatenheid om ingesloten te worden door straten met huizen en drukke woeling

van volk die hij niet missen kon. Al wat er van dien plotsen uitgang nu nog te lusten stond was het beloofde zwijnsvleesch en de vreugde omdat hij onder den zandhoop een paar kloefen zitten had die de zijne waren en dat hij morgen goed geschoeiden droge en zonder pijn aan de voeten over zijn oude steegsteenen zou dretsen.

- Zand! zand! zand zijn! zeezand! zong Manes bij 't inrijden van het nieuwe dorp. Ze deden nu elk een kant van de straat en vulden de mate overhands. Binst dat Manes bij den winkelier den koop besprak van een petrolvat, haalde Treite de gestolen kloefen van onder 't laatste zandhoopje en bond ze onder de kar met een touw aan den as tusschen de wielen.

- Wanneer gaan we nu eten krijgen? hervroeg de kerel altijd in zijn eigen. De jongens kwamen reeds van school en stonden op een afstandje te kijken naar de geraamtemagere honden en wierpen hen stukjes van hun boterham om de gulzigheid van de hongerige beesten te zien.

Maar als ze nu op eene verlatene kruisstraat buiten 't dorp kwamen, hield Manes ineens de hand uitgesteken naar Treite en:

- Afrekenen, jongen, hoeveel stuivers?
- Hier in mijn onderlijfzak.... en Treite telde 't geld in Manes' hand.
- En in de andere zakken? 't Is hier al?!
- Niets, mijn ziele, 't is al!
- Overstasten, jongen.

Treite tastte en schudde al zijn zakken uit om te toonen dat hij geen roode munt meer op zak had, - maar Manes stak dan zelf overal de handen in en poorde over Treite's lijf en bepootelde hem al buiten en deed hem nog de voering overkeeren van al wat hij voor kleeren aan had. 't Geld hertelde hij en knoopte het met een mistevreden grol in een beursje dat hij wegborg.

- Nu gaan we den kost zoeken, jongen.
- 't Wordt tijd, dacht Treite.

Ze reden op de werf van een boerenhof en Manes trad stoutweg naar de huisdeur en binnen de woning en bracht twee stukken brood met vleesch ertusschen bij Treite die de wacht gehouden had bij de honden. Ze kropen in de opene schuur en muffelden met gulzigheid den geschoolden kost binnen.

- Ja, 't is goed, goed, razend goed! meende Treite maar zout, jongen, zout! en hij beet en scheurde met scherpen tand het brood en vleesch vaneen.

- En de honden, Manes? leven die met zand of....

- Wacht, jongen.

De werf lag nog verlaten, al het werkvolk was binnen aan het noenmaal. Manes ging een ketel met water putten, loerde rond en stool dieveling een half roggen broodje uit de opene haverkist in den peerdstal. Hij brokkelde het in den ketel en de vier hondekoppen grabbelden tegelijk om het eerst en zwolgen haastelijk hun deel binnen.

Dan kwamen de werklieden buiten en trantelden over de werf naar schuur of stal hun ruste zoeken. De koeiers en knapen kwamen bij de zandkar staan. Manes kenden zij, maar den andere met zijn kreupel been bekeken zij en begonnen met halfluide woorden en slimmen monkellach den raren Ko te begekken. Maar Treite bleef onverschillig liggen staroogen en nu zijn buik zoowel gevuld was, voelde hij zich goed en liet de kerels begaan. Hij ging een teug water drinken bij den steenput en drentelde over de stoep, stak het hoofd in de stallen en keek vol bewondering naar de ongewone doening overal rond. Daar bleef hij staan bij een kerel die, 't lijf achterover gebogen gedurig poge deed om een stuiver van 't voorhoofd in den trechter te laten vallen die in zijn broekband stak. Den eenen keer gelukte 't hem den anderen keer niet en Treite volgde 't spel met groeiend belang. Andere kerels kwamen ook bij.

- Zoudt gij het durven aangaan? vroeg den knaap aan Treite;

als hij erin valt is de stuiver voor u, maar valt hij ernevens - dubbel betalen.

De kans beviel hem. - Een stuiver kan ik wel winnen, maar 't haar van een steen scheren, dat is wat anders: die niets en heeft blijft vrij van 't betalen!

- 't Is aanveerd, jongens.

Treite liet zich de trechter in den broekband steken en boog zich achterover met den stuiver op 't voorhoofd; hij rechtte zich traag, loerde naar den top van zijn neus en.... dan stroomde er plots een koude watervloed over zijn buik en zijn beenen langs en als hij nog ontdaan van schrik te bibberen stond en lekende nat, schaterlachten de boeren met den bedrogen steêling. Treite bezag zijn eigene dommigheid, gooide den trechter weg, ging kwaad worden maar voelde medeen zijne onmacht, hij zou den dader toch een oorveeg geven maar hij zag dat Manes de kar reeds bij de tramen had en de honden van 't hof leidde. Dan hinkte hij achter, beschaamd van de dommigheid die hij had laten bedrijven als hij nu gemeend had zoo gemakkelijk dien stuiver te veroveren. Zijn natte broek plakte hem koud tegen de beenen en hij was blij om gauw op de kar en weg te komen.

- Ge moogt de kerels niet betrouwen! loech Manes.

Treite antwoordde niet en slikte zijn gramschap in.

Ze reden langs een anderen weg weer naar het eerste dorp en daar laadde Manes de ijdele petrolvaten op die hij in 't doorgaan gekocht had.

Dan tikte een vinger op de ruit van een klein net huizeke en als de deur openging kwam een wijveke buiten en wenkte naar Manes.

De kerel ging binnen en achter langen tijd keerde hij weer buiten en droeg een baalzak aan de hand met iets erin dat spartelde.

- G' en zult hem toch geen kwaad doen?! smeekte 't oude wij-

veke en ze keek Manes drukkelijk in 't wezen en vouwde de handen.

- Als ze nu toch dood moet?! deed Manes verwonderd.

- 't Is van loutere ouderdom dat ze blind is geworden, maar een goed en trouwe beest was het altijd.

Medeen zwaaide hij den zak boven zijn hoofd en sloeg hem uit alle macht tegen 't wiel van zijn karre. Een scherpe katteschreeuw uit den zak en een gillen van 't oude vrouwe dat op den stond was achteruitgewipt en in heur angstigheid de deur had toegesmeten

- 't Is gedaan, dàar! en hij gooide den zak die nu slap bleef liggen op de kar, 't beest en kon geen zachter dood sterven! loech hij wreed. Jongen, da's nog een buitenkansje: een gebraden kater is lekker om eten, ik ken een poeldenier de ze verkoopt voor konijnenvleesch! en 't vel is ook een rond prijzeke weerd bij den apotheker.

Treite stond verbaasd over de handigheid van Manes: wie zou er toch denken een blinde munt te slaan uit het lijf van een dooden kater?! 't werd den kerel ook in 't handje gegoooid! - en hij betastte den zak waar het doode beest vermorzeld lag.

Medeen kreeg hij voor zijn eigen den goeden inval; hij neep één oog toe, doog den vinger tegen 't voorhoofd: maar, zwijgen, jongen, en voor u houden, Treite is ook wel zoo dom niet! en hij schuifelde een deuntje om niets te laten merken.

- Kunt gij lezen, jongen? vroeg Manes in 't voortrijden.

- 'In de Blinde Vink, verkoopt men drank,' spelde Treite en wees naar 't uithangbord aan de herberg nevens de bakkerij.

- Goed, meende Manes, 'k zal u gebruiken, jongen, in mijn handel, en daarop neep hij de lippen met gemaakten ernst en geheimzinnigheid, en nu mocht hij gerust zijn: 't ander zou hij hem later wel zeggen.

Ze reden naar de brouwerij waar Manes ook al zaken had af te handelen.

- Treite, blijf hier bij de honden, 'k kom aanstonds.

Maar Treite stond zoolang bij de honden tot het hem verveelde. Daarbinst overlegde hij dat 't oogenblik nu best was: en hij miek de kloefen los onder de kar en stak ze haastig bij den dooden kater, bond den baalzak weer toe en legde hem onder de bank al den kant waar hij op de kar zou zitten in 't naar huis rijden.

- Dat is nu veerdig, meende hij en loerde nog of 't niemand gezien had. Dan kwam hij een stap 't eenegader tot in de poort bij den wijden keldermond en als hij 't hoofd binnenstak zag hij de dikke tonnen gereekt op schragen en 't schuim dat uit de opene bomgaten in de gistkuipen neerzeeverde over de ronde tonnebuiken. En de knechten gingen daarrond en goten uit kopere kannen het bier weer op. Hij keek en naderde een stap nederwaards en dan winkte hem een knecht en reikte hem de volle kanne bier. Treite zette ze haastig aan den mond en zoop zoolang hij zwelgen kon, rustte om te verademen en herbegon op een nieuw. Bier! zooveel en had hij er nooit en hij wilde 't al uitdrinken om dien enkelen keer in zijn leven dat hij de kans vrij had. De knechten loechen en zetten hem aan. Als 't langs zijn mond op zijn borst liep en 't niet meer door zijn keel wilde, liet hij de kan zinken.

- Zuip, kerel! zuip toch! riepen zij.

- En als ik, verdimme, niet meer en kan!

't Was de eerste keer van zijn leven dat Treite iets laten staan moest; hij veegde 't vocht van zijnen mond en kroop spijtig de trap weer boven.

Manes rolde de gekochte oude vaten op straat en ze werden achter en onder de kar gebonden zoodat 't voer wel aan een wijd geladen scheep geleeke met ballast. Treite gebaarde te helpen, duwde om 't evenwicht te zoeken en kroop er met moeite boven een ton; de warmte steeg hem naar den kop en de doezeling overviel zijn zinnen: hij voelde zich wegvoeren over 't dorp door

de doode straat, hij zag nog dat 't duisterde rondom op het land maar gerocht allengs zijn menschelijkheid verloren.

Hij zwom in een lustigen roes die hem dreef om te lachen, te zingen en welgezind zijn luide leute los te laten. Hij lag achterover tusschen twee tonnen gevallen, de beenen hooger dan zijn hoofd en hij tierde om 't door heel de wijde vlakte te laten dreunen, het liedje dat hij van de landsche kermisgasten die in de postkoets 's zondags naar stad rotterden ergens gehoord had:

Rijen, rijen
Dat is pleizant!
Zoo te rijen
In de vigilant!

Als 't uit was, herdeed hij het op een nieuw, met verschen moed en luider alsof het altijd den eersten keer of een ander klouzeke van 't zelfde liedje was:

Rijen, rijen
Dat is pleizant!
Zoo te rijen
In de vigilant!

Hij was in de meening dat zijn gezang nog altijd voortleed maar hij hoorde zijn eigen stemme niet meer, noch 't rotelen van de kar of iets anders van al wat er roerde of leefde op de wereld. Hij werd dooldravend mêegesleurd over dorpen en velden en de stad was verzonken en niet meer te vinden.

Manes zat aan zijn ooren te zagen over zijn winst, en van de dingen die hij aanvangen zou als hij het kapetaal zou vastkrijgen dat zijn moei hem moest achter laten en hij wist nu zeker dat die moei ver in een vreemde stad woonde en stokoud was. En de davering wiegde Treite al dieper in slaap en deed al die dingen gekkend dooreen dansen over 't donkere land in den wilden avondwind al weerskanten van den breeden weg. Maar opeens voelde hij eene hand over zijn lijf gaan, tastend in zijn vest, onder zijn

hemd, in zijn broekzakken; hij loech inwendig en liet haar doen en ontweek met de overtuiging dat Manes achter stuivers zocht die er toch niet te vinden waren.

Daarmede hernam de kille vochtigheid van zijn natte broek. Hij opende de oogen en zag de gaslanteerns en veel menschen die over de straat gingen: hij was plots weer in stad getooverd! hij zocht om te weten wat er haperde, waar hij was en verkende de steenen pomp aan den straathoek. Daarmede kreeg hij de herinnering aan den baalzak, hij zocht met de hand en hield hem vast omsloten en gereed.

- Aan de brug, neen daar brandde juist de helderheid van een gaslicht en daar was ook te veel beweging van voorbijgangers. Hij wachtte. Nog twee straten verder reden zij, tot aan den ijzerweg en langs de zwarthouten paalstaken lag een breede streep duisternis. Het tuinstraatje waren ze reeds voorbij. Nu, moest het... want 't stapelhuis was maar eene straat verder.

Treite draaide den arm al onder weg en gooide den zak over de ton, hij zelf hoorde den lichten plof - Manes merkte niets.

- Aan den derden lanteern moet ik eraf.

- Tot de naaste reis.

- Lijk we gezegd hebben, jongen.

Manes hield de honden in en Treite wrocht met moeite de beenen uit de kar. Hij stond stijf en keek een stonde tot 't getrek was voortgelutst, sloop dan naar de donkere vlek langs de palen en tastte achter den zak. Daar miek hij een neus achter Manes, krulde zijn lijf met een ingehouden stuiplach, sloeg op de bil.

- Zie j'em gaan, den slimmerik! tierde hij en borst nu los in een schaterlach. Hij haalde zijn kloefen eruit en stak de oude, doortordene nagelvooze schoenbrokken bij den kater en gooide den kluts over den schouder. Hij stampte met de houten blokken over de steenen preusch lijk een kind, naar de zijn koolkot. Hij was overdanig blij dat hij vandage zooveel geleerd en gezien had

en 't voornaamste nog was zijn welgezindheid om het buiten kansje: de kloefen en den dooden kater.

- Ha kerel, morgen wordt ge 't vel afgestroopt en der zal geld afkomen!

Hij wist in zijn eigen wat duivelsch fijnen toer hij gespeeld had en loech nu wel met al de gerekende knapheid van Manes' commersie.

Eer hij nog sliep roesden reeds al die trage, stille dingen van den buiten door zijn hoofd en hij bouwde nu zelf een slimmen handel op en hij meende iets gevonden te hebben, sterker dan al wat Manes had kunnen uitpeinzen en zonder daarvoor te moeten naar buiten loopen!

- Katten, jongen, katten! maar 't kriede ervan in de steeg, ze liepen de vensters uit, de daken op en schreeuwden bij nachte lijk kleine kinders in pijn. En 't was drommels dood gemakkelijk: een strop op den zolder leggen, een in 't koolkot, een op 't dak en de vette, ronde katers zouden erin loopen; ze waren al gevild en verkocht - de vellen aan den apotheker en 't vleesch, als echte konijnen, gekuischt en opgespannen; de poeldenier zou ze nooit uitkennen! Maar dan grijsde hem opeens dien gevilden, ronden katerskop toe uit de donkerte, de diep uitgeholde oogputten blekten en de tanden stonden naaldefijn in den openen muil, en uit één kop werden er tien eerst en dan wel duizend, overal zotgekkende katerskoppen op dat gevild konijnenlijf en ze loechen om Treite's fijnen streek die nu ontdekt was, belachelijk gemaakt en wat hij al zocht om 't spel een anderen draai te geven, met die koppen kon hij geen raad vinden.

- Manes zal daar middel mede weten! dat was nu voorloopig de uitkomst en daarmede troostte hij zich in afwachting.

Dan eindelijk kon hij inslapen en rusten van dien vermoeienden dag in de dikke opene lucht.

STIJN STREUVELS.

Boekbeoordelingen

I *Rond het Klavier van Lambrecht Lambrechts*

DE titel van dit boek zegt ons reeds aan welke indrukken het in hoofdzaak het aanzijn te danken heeft. De muziek, meer bepaaldelijk de moderne instrumentaalmuziek was den dichter niet alleen de geliefde opvoedster, maar menigwerf ook voorwerp van zijne dichtende bewondering. Daarin lag een gevaar voor den kweekeling. Aan geen andere kunst is de dichtkunst zoozeer verwant als aan de muziek. Met de andere kunsten trokken zij uit van den menschengeest, gene naar buiten, zij beide naar binnen. Een tijd lang gingen zij samen het woord, het beeld der gedachte, verrijkend met den toon, trilling van de ontroering; maar de dichtkunst zag uit naar de hoogten der zonnige gedachte en voelde zich belemmerd door den donkeren drang van hare zuster. Zij scheidden toen, en slechts terloops sinds, komt de eene, nog de andere ter hulp, als oude kennissen doen, die elkaar nog eens gaarne van dienst zijn, doch nu wel bewust, dat in zulk geval, de hulpvragende haar eigen doel beoogt. De muziek had lang nog haar zuster noodig, en 't is eerst sinds een tweetal eeuwen dat ook zij het waagt aan het verlangen te voldoen den eenzamen tocht aan te gaan, naar de diepten onzer zielen waar onbewustheden roeren die zij zich geroepen voelt in schoonheid te bepalen. Zoo ontstond de moderne instrumentaal-

muziek die met de onstoffelijke klanken en klankenkleuren en de graag verglijdende akkoorden van het modern orkest letterlijk in het stoffeloze zwelgt. Heeft zij met Beethoven den grond bereikt van haar uitdrukkingsvermogen of wacht zij dat het leven nieuwe schachten opendelft om dieper te dalen? Beethoven, die met zijn maatloos verlangen van uit de diepte nog wilde dat de muziek den man vuur uit den geest zou slaan, trachtte naar het onmogelijke; met de enkele macht der muziek wilde hij dat volbrengen wat alleen aan het geduldige leven voorbehouden is. In zijn laatste kwartetten schampt hij soms hard af op den harden grond. Het is het wonderbaarste in dezen vermetelen mensch, dat hij dit ongedeed kon wagen. Die verder wilden, na hem, sloten voorzichtiger bij zijn negende symphonie aan en bonden weer aan de muziek het zeggende woord; zoo ontstonden het muzikaal drama van Wagner en de programmamuziek van Liszt en de modernen. Blijft Wagner bijna overal muzikaal, de modernen zijn het slechts bij toeval. Zij brachten het tot beschrijvende en zelfs filosofheerende muziek, dat wil zeggen zij gingen zich te buiten aan den aard en aan de macht der muziek. Nu loopt de muzikminnende dichter gevaar een dergelijken misslag te begaan in de tegenovergestelde richting: werden zij litterair muzikaal, hij voelt zich zeer geneigd met zijne kunst de overweldigende bijzondere macht der muziek te evenaren. Zodoende zal hij noodzakelijk de dichtkunst misbruiken. Indien hij met de middelen der dichtkunst, sylbenklank en -val, woorden en beelden, muzikale akkoorden wil weergeven, en daarmee letterlijk het onbepaalde schoone uit het gebied der muziek, dan misbruikt hij die middelen; hij verlaagt hen tot onbeholpen stumperds die aamechtig het machtige heer der klanken nahinken. Lambrechts, door de muziek overweldigd, grijpt om haar na te zingen, naar wat zijn aanleg hem het snelst aan de hand gaf, naar zijn beeldenvoorraad. Zoo omschrijft hij een Largo van Brahms:

Een vrouw, die op het kerkhof ligt te weenen
 En 't voorwerp van haar liefde zag begraven;
 Een arme vader, die de handen wringt
 En kermend naar de slachtbank wordt gevoerd;
 't Gejammer der soldaten in de sneeuw;
 Het oordeel Gods in 't dal van Josaphat,
 Verkondigd door 't geschetter der trompetten.

Wil ik die beelden zien, en dáarvoor zijn beelden immers daar, dan gaat mijn hoofd zinneloos aan 't kaleidoskopeeren. Doch dat heeft de schrijver niet bedoeld; hij wil dat wij bij het lezen enkel door eene vage, algemeene tint van elk beeld, snel door eene volgende gedekt, tot den indruk komen die de muziek in hem gewekt heeft. Elk beeld werkt als een groep akkoorden en moet enkel muzikaal gevoeld worden. Zeker is er iets gekomen van den gewilden indruk, maar ten koste van welke pijnlijke en vermoeiende opstapeling van ten uiterste gespannen beelden; natuurlijk zal dan nog de indruk beneden dien van het muzikale voorbeeld blijven. Dat kon niet anders. Wel beschikt de taal over enkele, zeer enkele, zuiver muzikale uitdrukkingsmiddelen: zij zijn beperkt tot een paar klanken van klinkers en de doffe medeklinkers; wel kan, en is ook menigmaal daarvan een gelukkig gebruik gemaakt om een uiterlijk zuiver muzikaal effect te bereiken; maar de hoogere toon van zulke effecten blijkt enkel uit tegenstelling met de meer gedempte muziek der woorden, de doorgaande welluidendheid die trouwens evenzeer een vereischte der taal als der toonmuziek is. Dit effect is dan ook maar eene versiering van de daaronder voortrollende beelden en gedachten. Doch, zooals 't hier gebeurt, beelden opjagen totdat zij moeë klachtjes slaken, enkel om het de muziek na te doen, dat behoort niet tot de dichtkunst.

Dezelfde mishandeling valt 'Wanneer gij speelt' en stukken

uit 'Recital' ten deel. Bij alle poëtische verwantschap blijven muziek en dichtkunst verscheiden en door 't gebied hunner gewaarwordingen en bijgevolg door hunne middelen; die zielsverrukking, die de muziek zoo licht optoovert tot vrije vlucht, slaat hier even wat tegen den grond uit en blijft ten slotte met erg gehavende vlerk tegen den grond liggen.

Doch hebben de beide zusterkunsten gemeen de dynamische waarde van de rhythm en ook, in zekere mate, het spel der klanken; tracht Lambrechts niet meer de donkere zielsgebaarwordingen uit een bepaald muziekstuk, maar bijv. door val van beelden en klanken enkel het laweierig geroezemoes van 't klavier weer te geven dan slaat hij heel aardig. Forsch klinkt het in 'Aan een Virtuoso':

Wek den jammerkreet der meeuwen
En de vlugge sarabanden
Van de witgekopte golven
In uw bedding van ivoor!

En de leeuwen van de steppen,
En de winden met hun tuben,
En de doodsklok van den toren,
Ja, de wereld, heel de wereld,
Doe ze met uw stalen vingren
Juichen, lachen, snikken brullen
In uw kolk van melodij!

En 't beeld wordt hier litterair vollediger door de visie van 't instrument met de 'witgekopte golven' en de 'bedding van ivoor.'

In 'Een Presto van Beethoven' houdt hij zich nog nauwkeuriger aan de eischen der dichtkunst. Hier tracht hij veel minder door den klank indruk te maken; maar door de scan-

deering der verzen geeft hij in een wel afgewerkt beeld het onrustig-haastige van het Presto weer. Het is een uitstekend stuk beschrijvende poëzie. Doch zelfs hier, waar we toch aan de muziek de mooie visie te danken hebben, heeft zij nog iets hinderlijks dat de lezer zich geneigd voelt voor zijn oogen weg te vagen om het beeld direkter te zien. Ook in 'Op den Hotont' is het langzaam aangroeien van 't orgelspel, overgebracht in door en door genietbare beelden, steeds breeder gevoelens wekkend, zeer goed aangewend om den geest van den lezer naar de gewenschte hoogte op te voeren.

... ..

Ik sta te luisteren met gesloten oogen
En ben geen schepsel van de wereld meer:
Ik hang te zweven als een nevelschim!....
Het orgelliedje rolt en rimpelt voort.
Het zwelt; zijn trage schroom wordt levenslust,
Klaroenen schallen door zijn doffe gammen,
Het groeit en werkt en ziedt en scheurt en klatert, -
Alsof het uit het hart des blonden heuvels
Met jubelpsalmen opgeborreld kwam!
Het giet den wellust van zijn melodij
In de open schaal van mijn kristallen ziel,
Die als de jonge dag begint te gloeien;

... ..

Ik baad en smelt in ongekende vreugde
En stuur den groet der wijde moederaarde
Naar 't roode flikkergoud der verre kim!

Al stikt de toon ervan soms nog wat naar binnen, 'k zou haast beweren tot meer genot van den muziekminnenden lezer, dit gedicht bevat menige schoonheid van helderklinkend dichterlijk lyrisme. Ziehier hoe het sluit:

Het orgelspel
 Breekt los gelijk een zware waterval
 Terwijl het bosch een regen van juweelen
 En vogeltrillers uit zijn kruinen schudt.
 De ploegen hollen door het natte veld,
 De spoelen vliegen knarzend door de hutten,
 En, zegevierend als een blonde vorst,
 Omwaaid van gele en blauwe en roode wimpels,
 Vliegt, bliksemrein en bliksemsnel, de zon,
 De zomerzon uit de Oosterkolken op!

Reeds na het hier geciteerde zal wel niemand twijfelen aan den dichterlijken aanleg van Lambrechts en 't dunkt ons geen eigenwaan wanneer hij in 'Tannhäuser' van zichzelf getuigt:

Ik ook ontvlucht de booze tooverij,
 Waarmee de rosse Venus der Muziek
 Sinds jaar en dag mijn kranke zinnen bond;
 Ik ook zoek weder naar de dichterwiek,
 Die God mij vlammend om de lenden bond
 Hij werpe rozen in mijn poëzij!

Hijzelf dus heeft het gevaar gevoeld dat hem dreigde in den uitsluitenden dienst der 'rosse Venus.' Doch, hare daimonische onvatbaarheid strekt verder dan de dichter zich zelf bewust was. Toen hij indrukken wilde scheppen die haar slechts van verre toebehooren, bestuurde zij nochtans zijn dichtenden geest; zij noopte hem, als ten haren bate, zonder onderscheid te grijpen in zijn rijken beeldenschat. Eerst klinkt het lief en ruischt het in 't volle daglicht der poëzie:

... ..
 Liever hoor ik hoe de winden
 Met de bronnen en de sluizen

Van mijn volle Demerbeemden
 In het gouden najaar suizen;
 Liever hoor ik hoe de abeelen
 Langs de vensters en de daken,
 Koortsig door elkander waaien
 En hun jammerkreten slaken -
 Hoe in 't hout der lorkeboomen
 En der ruige populieren
 De adem van een bende reuzen
 Met zijn donder schijnt te gieren!

Dan stort de beeldenvloed onophoudelijk in den duisteren schoot der klankenwereld, waar wij niets meer mogen ontwaren; uit de verte komt tot ons de massale toon van voortgezweepten beelden en ja.... 't is alles maar groot gedruisch van veel wind. Weer hebben wij het onbehagelijk gevoel alsof de dichter misbruik dreef met zijn schoone gaven. Nochtans hij meent het waarlijk goed met de dichtkunst. Nauwelijks valt de wind of lachend komt weer de zonnige poëzie te voorschijn:

Op het mosbed droomt de stilte,
 Ingesluimerd is het leven.
 Enkel 't fijne berkenloover
 Wil mij nog een liedje weven.
 In de taaie schors der eiken
 Hoor ik nog een snavel boren.
 Aan den ingang van een dorpje
 Jammert nog een droeve horen.

Doch was de muziek der meesters niet enkel de alleseisende minnares; menig nuttigen wenk gaf zij den dichter. Zij drukte hem op 't hart dat het wezen der kunst ten slotte bestaat in emotie. Geen als zij, die rechtstreeks en bijna uitsluitend haar

gehalte in de ontroering vindt, kan daarvan zoo overtuigen, zoo onuitsprekelijk bekoorlijk is hare macht over het hart; 't haar na te doen met zijne kunst verlangt elk kunstenaar die door haar omstrikt werd. Bij Lambrechts had dat voor goed gevolg dat hij geen beeld naar buiten zond zonder de beweging van binnen. En als terloops oefende en verfijnde zij zijn gehoor en nauwkeurig weet hij de natuurgeluiden, de tonen en geruchten af te luisteren en ze in juist afgewogen woordklanken weer te zeggen:

Het dooit en - luister! - uit de goten
Komt frissche melodij gevloten.
Gerol, gerinkel van kristal
Schiet neder in gemeten val.

Of in meer gezuiverde, eenvoudiger woordkunst:

Ik zit in 't koele schemeruur te luistren
Naar 't zilverdeuntje dat de regendroppen
Op 't glazen afdak der veranda kloppen
En door den ronden hals der goten fluistren.,...

Natuurlijk bleef hem uit de kunst van Mozart en Schubert 't genot aan zoete klanken bij:

Uw fantasij schept groene lustpriëelen
Met wondervogels in hun sneeuwjasmijnen
Zij vliegen door het huis met volle kelen
En schaatren in de mazen der gordijnen.

Bij al zijn vooringenomenheid voor de gevoelsdonkere wereld der klankenkunst, boette Lambrechts gelukkiglijk niets in van zijn liefde voor de buitennatuur en van zijn eerlijken blik op haar en de beelden uit haar verinnerlijkt. Den volledigsten indruk van zijn wezen krijgen wij zoo in verzen waar als in de volgende uit 'Keus' de innerlijke beweging een klare visie omgont:

Ik wou gelijk een klok met mijn gezangen
 In 't hoogste van den wolkenkoepel hangen,
 En met de valken van mijn Demergouw
 Door Limburgs wijdvergulde ruimte vliegen, -
 Om 't volk des Heeren in het brons te wiegen,
 Dat juichend uit mijn longen scheuren zou.

Daar waar Lambrechts het beeld gansch in 't licht vooropgesteld heeft, hebben ook zijn verzen het volste gehalte en wat zijn emotie nastreefde in woordklanken en klankbeelden stijgt als vanzelf boven de enkele dichtkunst, wel is waar van meer uit de verte omdat dit zoo in den aard der dichtkunst is, maar daarom ook zuiverder en inniger.

Zoo staat het geziene vast en droomerig in 'Brugge':

Maar zelden denk ik aan het nevelkleed,
 Waarin de zwaan bewoog langs poort en wal,
 Zoo stil alsof hij door een sage gleed.

gebeiteld als houten kerkbeelden in 'Het Orgelkoor' en 'Heerroom', scherp van de verbeelding afgekeken in de eerste stroof van 'Ontginning', romantisch overladen maar begoocheland echt soms in 'De Zee':

... ..
 Ginder, waar de bruine molens
 Hun geschuurde wieken zwaaien,
 Schoten ruwgehakte kielen
 Met hun zeilen uit de baaien

... ..
 Waar de verschgeronnen perels
 Uit de klaverbloemen loopen,
 Deden duizend mooie schelpen
 Hun azuren lippen open

... ..

Zie de schapenvachten weemlen,
In de bremmen halfbedolven:
Vroeger grijsden daar de muilen
Van vertoornde waterwolven.

... ..

Witte baarzen, groene kikkers,
Bergt u spoedig in de kommen:
Gistren zijn nog haaienspoken
Door het grauwe dal gezwommen.

... ..

Lambrecht Lambrechts is een dichter met een echt lyrisch talent, en thans meer dan ooit hebben wij dat nodig. Doch in hoever is de *kunstenaar* klaar in hem?

Emotie is de grond van alle kunst. Zij, onmiddellijk, wordt ritmus: haar op en af, licht en schaduw, haar leven wordt vorm, schoone vorm. Bij den dichter ontstaan beelden, plastische gelijkwaardigheden van gedachten en gevoelens; door het denken worden zij op hun plannen gebracht, georganiseerd tot den hooger poëtischen zin van het gedicht. Dan ligt de taal daar met woorden, wendingen en rhythm, de stof waarin hij 't georganiseerde verwerkelijken zal. Hier begint, maar ook eerst hier, de woordkunstenaar. Wat voorafging was des dichters en des denkers; eerst dichter, denker en woordkunstenaar vereenigen zich tot den *kunstenaar*. Wij zagen wat Lambrecht Lambrechts meebracht: overvloedig rijzen de beelden wanneer hij zich bewogen voelt, en de woordkunstenaar in hem kan fijn hooren en wegen. Dit zijn kostbare gaven; de vrijheid waarmee hij met hen omgaat is veelbelovend. Liefde voor natuur, muziek en huiselijk leven is de beweeggrond van zijn vers; uit hen bloeien ook zijn beelden. Zal nu het leven zijne motie uitdiepen, zijn bewustwordingen vermenigvuldigen, en mede zijn beeldenschat

verrijken? Zal hij eens volkomen meester zijn over dien beeldenvloed die nu soms met hem doorgaat? Zal de woordenschat van onze taal hem steeds rijker toevloeien, hem uitlokkend tot het spel der schakeeringen in gedachten, klanken en rhythmten? Wij weten 't niet. Wij weten nooit iets van de toekomst van een vlaamschen dichter. De vlaamsche wereld is thans nog een chaos in wording. Het vlaamsche gevoel is nooit gansch verdwenen; machtig zwol het in de laatste jaren. Maar de vlaamsche cultuur, zij die alleen den kunstenaar kan vormen, de gansche harp van het vlaamsche denken, is op ver na niet volledig en de statige gammen rollen nog niet ongebroken van onder naar boven. Met fransche stoplappen, andere werden ons niet geboden, moesten wij nooddruftig de leemten in ons weten opvullen; thans liggen zij als woeste gronden in onze vlaamsche gedachtenwereld. Hard is men aan 't ontginnen. Moge het tegenwoordig geslacht nog zooveel van den arbeid genieten, dat het ter ruste ga met de overtuiging dat geen talent meer op dezen grond zal kwijnen uit gebrek aan voedsel, dat den dichter hier te lande de mogelijkheid geboden worde zich te verbreeden tot den vrijen kunstenaar.

II

Siddhârtha of de Ster van Indië door G.D. en J. Minnaert.

(Bekroond door de stad Gent en door het Belgisch Staatsbestuur in den driejaarlijkschen prijskamp voor tooneelletterkunde, tijdvak 1898-1901).

..... dat de stand onzer tooneelletterkunde gunstig genoeg is, ja dringend gebiedt, om den driejaarlijkschen prijskamp als iets hooger te gaan beschouwen; met andere woorden, dat de eischen waaraan een stuk moet voldoen om bekroond te kunnen worden, van nu af hooger dienen gesteld te worden.

Verslag over het tijdvak 1895-1897.

Juryleden: P. Alberdingk Thym, G. Segers, D. Claes, Th. Coopman, W. de Vreese.

De legende van Siddhârta werd vroeger nog bewerkt, o.a. door den Engelschen dichter Edwin Arnold. Zijn verhaal werd door Karl Wernicke in het Duitsch overgezet, en verscheen in de Universal-Bibliothek van Reclam, te Leipzig, onder den titel: Die Leuchte Asiëns. Erzählung eines indischen Buddhisten.

Twee leden verklaarden, dat de overeenkomsten tusschen *De Leuchte Asiëns* en *Siddhârta* te talrijk waren, dan dat zij den prijs aan dit laatste werk konden toekennen.

Verslag over het tijdvak 1898-1901.

Juryleden: P. Alberdingk Thym, G. Segers, D. Claes, Ad. De Ceuleneer, J.-A. Van Droogenbroeck.

Coemt ende sidt int midden van ons, ende gevet ons te kennen, want Godt heeft u de eere des ouderdoms gegeven.

Daniël, XIII, 50.

Suzanna stond daar, blank in 't groen
Voor 't koele morgenbad,
Zij rilde, en boog haar lichaamspracht
Op 't spiegelende nat.

De hemel blauwde, 't zonlicht trild'
En om haar leden viel,
Beschermend en beveiligend,
De sluier van haar ziel.

Zij aarzelde, z' en wist niet wat
Er langs haar naaktheid glee,
Zij keek in 't blauwe, een glimlach rees,
En nam haar argwaan mee;
Zij plooit een knie, en strekt haar been,
Haar voet in 't water glee,
Zij wendt - wat kraakt daar? - gilt en grijpt
Bezwijmend naar haar kleed.

Vier oogen gluren door het loof
Van onder stoppels grauw,
Een mond, die halfing openhangt,
Kwijlt langzaam, flauw en lauw;
Een ander kinbak rilt als wen
Een kat naar vogels haakt;
Vier klauwen duwen neer een tak,
Die, schuddend, had gekraakt.

Nu komen haastig aangeschokt
Twee ouden, een na de aar,
De een valt op 't kleed en houdt haar arm,
En de ander liefkoost haar;
Zij troosten haar, zij pramen haar,
Zij dreigen scha en schand;
Suzanna voelt tot in haar ziel,
Die perkamenten hand.

Beloven doen ze, naboblijk,
Een vige- en rozegaard,

Himalaya, landschapmuziek,
 Brahmaan (met fraaien baard),
 Met goud gehorend horenvee,
 Van buffelstaart, een klap,
 Schiet-, men-, ren- en tooneelwedstrijd,
 Eén zot, veel zotteklap.

Suzanna vlijmt tot in haar ziel
 Die perkamenten hand,
 Zij gilt; maar de oudren razen nu,
 Al schreeuwend over 't land:
 'Komt ende ziet, die boosheid hier
 Aldus heeft zich ontbloot
 Voor ons; ons ziel en zaligheid
 Gedreigd met zonde en dood.'

Het volk liep tierend bij; 't ziet, 't zwijgt,
 Eén lacht, en dan nog een,
 En dra breekt rond de grijsaards los
 Een schaterschuddend neen;
 Zij worden bang; de een, snel bedacht,
 - Eén steen, en 't was te laat, -
 Roept om een Daniel, neen, een
 Keurakademieraad.

't Volk schreeuwt: 'De schoelies weten niet
 Wat doen nu einde raads!'
 Doch de ouwe was een magistraat,
 Hij kende zijne maats.
 Zij drongen voort, gebaarden zich
 Het ergst in 't kwaad gebrui,
 En sleepten 't met Suzanna voor
 Vijf akademielui.

Die kletsen na, zeer rechtsgeleerd,
 Wie wijsheid had of heeft,
 (Ja, stelen acht vergefelijk
 Wie zelf van plunderen leeft!)
 Suzanna kermt: 'Gij weet dat zij
 Valsch tuigden tegen mij,
 Ik geen van deze dingen deed,
 Verzierd valsch tegen mij;

Ik sterve!' Arme Suzanna, neen
 U was veel erger lot
 Beschoren dan een enkle dood,
 Door 't akademisch rot.
 Zij zeiden: 'He, en staat gij niet
 Voor ons daar baar en bloot?
 Hoe bracht toch uw begeerlijkheid
 De eerwaardigheid in nood!'

Zij vloekten haar, zij doemden haar
 Den oudaards tot gerijf,
 En rezen, innig grinnikend
 Bin 't akademisch lijf.
 'n Viel zoo niet, godbetert, eens
 Een avond, stratemoe,
 Van vriend en maagschap afgeweerd.
 Hun 't vrouwmensch ook niet toe?

Ten slotte, vrienden, mijn moraal:
 Rakelt eens vlijtig op,
 Met eenen sterken, scherpen kam
 Dat volk van uwen kop,
 Duldt niet dat op den vlaamschen geest
 't Zijn leugendomper pas',
 En, van de vlaamsche poëzie,
 Slaat af dat akademisch ras!

ALFRED HEGENSCHIEDT.

Inleiding tot de Lessen voor Ziekenverpleging aan de burgerlijke Gasthuizen, te Antwerpen

De tegenwoordige Vlaming stelt zijn
ideaal in de wedergeboorte der
grootheid van voorheen; hij wil
licht verspreiden, maar niet verbranden.

J. MAC LEOD.

IN de droevige tijden van burgeroorlog en godsdienstige vervolging, waarvan men u een zoo somber tafereel heeft opgehangen, en waarbij zoovele edele pogingen tot onafhankelijk leven en denken door den Spaanschen verdrukker verpletterd werden, voor meer dan drie honderd jaar, bloeide toch aan ons stedelijk gasthuis een Vlaamsch wetenschappelijk onderwijs.

Reeds lang bestond de school voor heilkundige studiën. Haar oorsprong, hare eerste ontwikkelingsjaren blijven voor ons met een sluier bedekt; toch staat het vast dat gedurende de geheele zestiende eeuw de meeste heelmeeesters uit Brabant, Antwerpen en Zeeland, aan de school, hier ter stede, het onderwijs genoten hebben.

De studie werd er op de wetenschappelijkste wijze beoefend, met de keurigste boeken van VESALIUS en zijne leerlingen als leiddraad, onder toezicht der meest ervaren leeraars. En niet alleen ten behoeve van de heilkundigen werden de lessen van anatomie gegeven, ook voor de kunstschilders en 'alle andere die zig

in de wetenschap zouden willen exerceren' werd de navorsching op het lijk, proefondervindelijk doorgedreven.⁽¹⁾

Dat de omstandigheden waaronder deze leergangen gegeven werden, niet altijd gunstig waren, spreekt van zelf. Des te meer moet men bewonderen hoe regelmatig doorgewerkt werd en met welken zuiver wetenschappelijken geest de talrijke 'praelectoren' of 'aan-leeraars', den leerstoel veredelden.

Van de allereersten is weinig tot ons gekomen. NICOLAUS BUSCODUCENSIS die in 1521 moest vluchten voor godsdienstige vervolging, JACOB SAUMAIGE, JACOBUS BORDING die ook vluchten moest en later hoogleeraar werd in Duitschland en in Denemarken (1541), VAN THUYLT (1559), MELCHIOR STAES (1568), WALRAVEN VAN BERCHEM (1576-1578), DAVID VAN MAUDEN (1576-1583), LAMBERT TILLETANUS, zijn schitterende namen uit de XVI^{de} eeuw.

Onder hen verdient VAN MAUDEN een bijzondere melding voor zijn merkwaardig boek 'Die Bedieninghe der Chirurgie', een oorspronkelijk en verdienstelijk werk, vervaardigd in 1583, bij PLANTIJN. - 1583, Het jaar der Fransche Furie! Het jaar dat de Antwerpenaren, aangemoedigd door hunnen Burgemeester MARNIX, en belegerd door den HERTOOG VAN PARMA, reeds zoovele ontberingen te verduren hadden!

In het boek van VAN MAUDEN, vinden wij een weerklank der gebeurtenissen zijner woelige omgeving: aangaande den aanslag door den Spanjaard JAUREGUI, den 18 Maart 1582, op den PRINS VAN ORANJE binnen onze muren gepleegd, geeft hij de ontleedkundige bijzonderheden die de wonde zoo gevaarlijk maakten. Zoo stelde de leeraar belang in het maatschappelijk leven, zonder daarom in de kalmte zijner studie gestoord te worden. Hij kende de grenzen zijner bevoegdheid en de voorwaarden om goed werk te leveren: twee en zestig jaar later werd zijn boek nog herdrukt te Amsterdam.

In de XVII^{de} eeuw doceerden, onder andere: BENEDICTUS RUTTEN (1586-1611), LAZARUS MARQUIS, geneesheer van RUBENS, (1611-1647), WILLEM MARQUIS, de wijdvermaarde BOUDEWIJNS (1662-1681), en JAN BUYTEN.

MARTINUS VAN HILLE (1696-1706), die als geneesheer aan de vloot van TROMP zijne praktische ervaring had uitgebreid, schreef zijne lessen met vragen en antwoorden in een boeiend boekje, 'Tooneel der Chirurgie', dat tweemaal uitgegeven werd en ons een denkbeeld geeft van de heilkunde van zijnen tijd en den aard van zijn onderwijs.

VILELLA, opvolger van VAN HILLE, was nog werkzaam in 1726. Van de latere leeraars wordt minder gesproken. De lessen werden vrij onregelmatig gegeven, nu eens eenmaal in de week, dan driemaal, soms dagelijks, al naar gelang van den ijver der leeraars en de vlijt der leerlingen.

Toen in 1786 de stadskas niet in staat was de leergangen te bekostigen, verbonden zich vijf menschlievende personen om gedurende tien jaar, zes honderd gulden jaarlijks bijeen te leggen. Het waren:

'Jon^r SIMON JOSEPH CHARLES DE NEUF D'AISCHE D'HOOGENLANDE,
M^{her} THOMAS JOSEPH VICOMTE DE FRAULA,
Den Heere CAROLUS JOSEPHUS DE MAN,
M^{her} FRANÇOIS JOSEPH BARON VAN ERTBORN,
Ende den GRAVE D'OUTREMONT.'

De school onderging eene herinrichting, waarbij twee leeraars regelmatig de lessen voortgaven in overeenkomst met de lessen voor vroedvrouwen die sinds 1777 in voege waren. J.H. MATTHEY en P.E. KOK, die later leeraar te Brussel werd, gaven ieder twee lessen wekelijks. De voorwaarden om zich aan het exaam van heelmeeester te onderwerpen heb ik niet weergevonden. De leerlingen-vroedvrouwen moesten ten minste 130

lessen bijgewoond hebben; elke vroedvrouw moest alle zes jaar een nieuw examen ondergaan.

Het doel der school scheen niet volledig bereikt. Moeilijk was de taak der leeraars, zegt de geschiedschrijver, omdat de theorie niet voldoende door de praktijk gesteund werd, de lijken waarover beschikt kon worden niet talrijk genoeg waren, en de verpleegzusters, die het gasthuis als haar eigendom beschouwden, wantrouwig waren tegenover iedere nieuwigheid, hoe voordeelig die ook zijn kon.⁽²⁾

Onder het Fransch bewind werd de school vergroot en volledig verfranscht; zij kreeg een uitgebreid studiemateriaal, rijke verzamelingen van toestellen voor heelkunde, physica en scheikunde (12 fructidor, jaar XII = 30 VIII 1804.)⁽³⁾

De leergangen werden aldus verdeeld:

‘Anatomie, physiologie et chimie Prof M. VANDEN ZANDE.

Pathologie externe et opérations Prof M. LEROY.

Pathologie, thérapeutique et clinique interne Prof M. LEMERCIER.

Clinique externe Prof M. BÉGUINET.

Accouchements. Cours théorique et pratique Prof M. VAN HAESSENDONCK.

Botanique et histoire des drogues usuelles Prof M. VAN MERSTRAETEN.’

In 1806 overleed BÉGUINET, en SOMMÉ werd zijn opvolger.

LEROY staakte weldra zijn leergangen. De leergang van VANDEN ZANDE werd later ook door VAN MERSTRAETEN voortgezet. Op hem volgden DEPONCEL, ROBERT, ADELMANN, EMERI, RIGOUTS; - VERBERT, VAN HAESSENDONCK ZON, HOEYLAERTS, MATHYSSENS, STEVENS zijn leeraars van latere vorming.

In 1823 werd het onderwijs opnieuw geheel vervlaamscht: ‘hetgeen in den bloei der school, niet het minste nadeel toebracht’, zegt de geschiedschrijver. Twee leeraars, die de taal

niet machtig waren, kregen de toelating hunne lessen verder in het Fransch voor te dragen; deze lessen werden echter in het Nederlandsch herhaald door SEGERS en STEVENS. Zoo konden jaarlijks vijftig tot zestig leerlingen hunne wetenschappelijke vorming te Antwerpen voltrekken, en de weerklank van dit onderwijs begunstigde de algemeene cultuur in onze stad.

Na de jaren 1830 en 1831 werd de toestand moeilijker voor afzonderlijke faculteiten; de wet op het hooger onderwijs gaf haar den genadeslag in 1835. Zij moesten zich vervormen of verdwijnen. De heelmeesters waren nu niet meer de minderen, zij waren de gelijken geworden der geneesheeren, en de school van Antwerpen, om in hare vroegere zending te volharden, had zich opnieuw moeten wenden tot de nederige medewerkers in de ziekenbehandeling. Het stadsbestuur vond de uitgaven overbodig; het beheer der godshuizen had bijna nooit⁽⁴⁾, dan met tegenzin, het onderwijs ondersteund, alhoewel voor de zieken geen betere waarborg kan bestaan dan de kritische bespreking hunner toestanden en de waakzame belangstelling van verantwoordelijke onderzoekers.

Maar de leerstoel kan een gestadige hefboom worden tot hervorming en verbetering. Vrije kritiek, die op wetenschappelijke gegevens gesteund is, stoort voortdurend de rust der behoudsgezindheid. De onrechtstreeks verkregen winst en welvaart vergelden de tijdelijk verhoogde uitgaven niet klaarblijkend genoeg, althans niet in de oogen van het publiek, waarvan men het oordeel des te meer vreest, daar men zich de moeite niet gegeven heeft het behoorlijk voor te lichten door een wetenschappelijk onderwijs.

Het Fransche keizerrijk had onze beste en jongste levenskrachten uitgeput of weggemaaid, en lang bleef de verderfelijke invloed daarvan voortbestaan in de nieuwere geslachten. Zeer langzaam veropenbaarde zich dan ook de ontwaking. De dage-

raad is eindelijk gekomen: eene wedergeboorte van Letteren en Wetenschappen is ontstaan.

Een nationaal hooger onderwijs zal tot stand komen.

De leergangen, die gij volgen zult, zijn een stap verder naar uwe maatschappelijke ontvoogding en het ideaal van vrij te denken en met bewuste kennis van zaken te handelen. Gij zijt de bevoorrechten, onder velen, die trachten naar verheffing van hun geestesleven. Uw invloed zal dan ook veel uitgebreider zijn dan gij heden kunt vermoeden.

.....

FRITZ SANO.

Eindnoten:

- (1) Leonardo da Vinci had met zorg en nauwkeurigheid de deelen van het menschelijk lichaam uitgemeten. Albrecht Dürer had die leer nog verder ontwikkeld, en verhoudingsgetallen aangegeven. Toen Vesalius zijn baanbrekende onderzoekingen in het licht gaf, stonden de beste kunstenaars hem ter zijde om zijn praeparaten na te teekenen: Tiziano verheugde zich bij het kwijten van die taak, en wie zijn meesterlijke schilderijen bewondert, vergeet niet hoe geleerd zijn opleiding geweest is. Wie zijn techniek naspoort en zich afvraagt hoe hij er toe gekomen is met weinig uiterlijke beweging zooveel innerlijken vorm te doen voelen, sla ook eens het boek van Vesalius open, waarvan hij met Jan Stevens van Calcar de platen geteekend heeft. - De anatomische koperplaten gemaakt naar het teekenboek van Rubens, zijn in ons Museum-Plantijn tentoongesteld. - Meer dan drie eeuwen lang werd het onderwijs der anatomie practisch in onze stad gegeven. Sinds de negentiende eeuw, houdt de Antwerpsche Schilderschool zich met een theoretischen leergang te vreden.
- (2) Wanneer wij echter de bewijzen van nabij zien, blijkt het dat de moeilijkheden toch zoo groot niet waren als men wel zou kunnen denken. Vooral enkele jaren later werden de lijkopeningen zeer gemakkelijk toegestaan; en het is een bekend feit dat in den beginne der XIX^{de} eeuw vele personen bereidwillig hun lijk ter ontleding afstonden. In het museum van Halle staat het geraamte van Meckel, professor der anatomie, vervaardigd door zijn zoon, eveneens professor der anatomie. In de verhandelingen van het 'Antwerpsch genootschap ter bevordering van Genees- en Heelkunde, 1797', vermeldt De Roose de bijzonderheden der lijkopening eener 'geestelijke dochter'.
- (3) W.J. Stevens. Notice historique sur l'école de chirurgie d'Anvers. Annales de la Soc. de Méd. d'Anvers. 1849. Blz. 559 en 565.
C. Broeckx. Galerie Médicale Anversoise. 1866.
- (4) Eene uitzondering moet vermeld worden: de beheerder BLOMMAERT steunde krachtadig het onderwijs, deed eene snijkamer op eigen kosten bouwen, en vermeederde merklijk de verzamelingen met kostbare geschenken. (W.J. Stevens. - id. blz. 565).

Op het album van wijlend jongvrouw Pauline Willems, J.-F. Willems dochter

Een album, duur familiestuk, op elkeen der omgulde
tabletten, eenen dichterlof of eene kunstenaarshulde
bewarend, dietscher zangerigheid en schoonheid toegewijd:
wien mag het niet verbazen die ons land kent en den tijd!

Zoo naâr ligt dus een tijd nog dat er vlaamsche Zangsters zongen,
wijn, om ze te vereeren, kunst en hoofscheid samendongen!
- Ja, zulks hadt gij bewrocht rond u, die, moedermensch alleen,
ons volk ontwiekt met vrije Woord - gaaf die met u verdween.

Hewel, wat was kan zijn, en wat geweest is kan herworden,
nog leeft wel 't apenras van wie uw stemme tegenmordden,
nog leeft die groote domkop van een Staat, en *item* leeft
een bisschop die ons banvloekt als hij slecht geslapen heeft.

Des niet te min - integendeel! - vooruit, het nijdig streven
van Vlaanderens taaiheid! Willems naam, waar sommige nog bij beven,
als leus geroepen! En eens zien wij Vlaanderen daar staan
in vollen bloei - ofwel eens springt heel 't boelken naar de maan.

29 October 1879.

ALB. RODENBACH.